

МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ
Одеський національний університет імені І. І. Мечникова
Економіко-правовий факультет

МАТЕРІАЛИ
70-ї наукової конференції
професорсько-викладацького складу
ЕКОНОМІКО-ПРАВОВОГО ФАКУЛЬТЕТУ
Одеського національного університету
імені І. І. Мечникова,
присвяченої 150-й річниці
Одеського національного університету
імені І. І. Мечникова

25–27 листопада 2015 року
м. Одеса

Одеса
«Астропрінт»
2015

Збірник містить матеріали 70-ї наукової конференції професорсько-викладацького складу економіко-правового факультету Одеського національного університету імені І. І. Мечникова, присвяченої 150-й річниці Одеського національного університету імені І. І. Мечникова, що відбулася 25–27 листопада 2015 р.

Видання призначено для наукових працівників і викладачів, практикуючих юристів, бухгалтерів та економістів, аспірантів та студентів спеціальностей юридичного та економічного напрямків.

Відповідальний редактор:

O. O. Нігреєва — кандидат юридичних наук, доцент кафедри загальноправових дисциплін та міжнародного права

Редакційна колегія:

O. M. Алієва — старший викладач кафедри кримінального права, кримінального процесу та криміналістики;

O. В. Байлло — старший викладач кафедри цивільно-правових дисциплін;

З. В. Кузнецова — кандидат юридичних наук, доцент кафедри конституційного права та правосуддя;

H. L. Кусік — кандидат економічних наук, завідувачка кафедри бухгалтерського обліку, аналізу та аудиту;

O. Є. Мазур — кандидат економічних наук, доцент кафедри економіки та управління;

O. M. Нагуш — старший викладач кафедри загальноправових дисциплін та міжнародного права;

T. В. Степанова — кандидат юридичних наук, доцент кафедри адміністративного та господарського права

Рекомендовано до друку рішенням вченого ради економіко-правового факультету Одеського національного університету імені І. І. Мечникова (протокол № 3 від 30 жовтня 2015 р.)

Відповідальність за достовірність поданих даних несуть автори.

АКТУАЛЬНІ ПИТАННЯ ТЕОРІЇ
ТА ІСТОРІЇ ДЕРЖАВИ І ПРАВА

Бачур Б. С.

Вчення про тлумачення та застосування законів у межах цивілістичної методології Є. В. Васьковського 12

Борщевський I. В.

Нетрадиційні джерела права в Україні 15

Вінницький О. О.

Проблема внутрішньої хронологічної систематизації розвитку національного визвольного руху України в першій половині ХХ ст. 18

Гречко I. O.

Реалізація норм права в суді: проблеми теорії та практики 22

Домбровський О. І.

Правові засади судочинства Гетьманщини 25

Домбровський Я. О.

Правотворча діяльність С. П. Шелухіна у 1917–1920 рр. 28

Плавич В. П.

Феномен соціальної реальності в контексті правової освіти 31

АКТУАЛЬНІ ПИТАННЯ КОНСТИТУЦІЙНОГО
ТА МУНІЦІПАЛЬНОГО ПРАВА

Донченко О. І.

Правове регулювання діяльності органів самоорганізації населення 36

Єгоров О. С.

Сучасні тенденції розвитку інституту громадянства 39

Кармазіна К. Ю.	АКТУАЛЬНІ ПИТАННЯ ЦІВІЛЬНОГО ПРАВА
Новели реалізації конституційного права на безоплатну правову допомогу потерпілими у кримінальних проводженнях	ТА ПРОЦЕСУ, СІМЕЙНОГО, ТРУДОВОГО І МІЖНАРОДНОГО ПРИВАТНОГО ПРАВА . . . . .
Кузнєцова З. В.	Байло О. В.
Правові засади дострокового відкликання депутатів місцевих рад в Україні	Особливості судової форми захисту гідності працівника . . . . .
Левенець А. В.	Голоденко І. О.
Роль органів місцевого самоврядування у формуванні статусу іноземців — членів територіальної громади	Деякі питання щодо захисту житлових прав фізичних осіб . . . . .
Мхітарян А. М.	Гора М. А.
Конституційно-правовий статус національних меншин у Швеції	Вільне використання авторських творів без згоди автора . . . . .
Пілюк С. В.	Душкова Г. Г.
Особливості американської моделі конституційного контролю	Особливості визнання та виконання іноземних судових рішень у Федеративній Республіці Німеччині: загальний огляд . . . . .
Прієшкіна О. В.	Корнеева Е. М.
Кадрове забезпечення органів місцевого самоврядування: актуальні проблеми	Пределы осуществления права собственности на недвижимое имущество: отдельные аспекты . . . . .
Рабінович М. Л.	Клейменова С. Н.
Визначення верховенства права у романо-германській правовій традиції	К вопросу о фидуциарном характере договора управления имуществом . . . . .
Ромашкін С. В.	Масін В. М.
Особливості діяльності військових прокуратур	Особливості реорганізації сільськогосподарського обслуговуючого кооперативу (кооперативного об'єднання) . . . . .
Садовская О. М.	Нагуш О. М.
О влиянии Соглашения об ассоциации Украины с ЕС на конституционное право Украины	Характер та зміст відносин, що складають предмет міжнародного приватного права . . . . .
Саракуца М. О.	Пилипенко Ю. О.
Перспективи удосконалення нормативно-правового забезпечення конституційного права громадян України брати участь в управлінні державними справами	Правові наслідки проживання однією сім'єю жінки та чоловіка без реєстрації шлюбу: історія та сучасність . . . . .
Притченко Р. С.	
	Сплата судового збору фізичними та юридичними особами . . . . .

Процук О. В.	
Сфера застосування медіаційної процедури у вирішенні спорів	106
Стрельцова Є. Д.	
Підстави звільнення від відповідальності за заподіяну шкоду в окремих інститутах міжнародного приватного морського права: спірні питання	109
Федорко М. С.	
Деякі аспекти реалізації права на відшкодування збитків	112
АКТУАЛЬНІ ПИТАННЯ ГОСПОДАРСЬКОГО ТА АДМІНІСТРАТИВНОГО ПРАВА І ПРОЦЕСУ	
Білик П. П.	
Синергетична функція та аксіологічний вимір сучасного адміністративного права	116
Грабовий В. О.	
Франчайзинг та можливості його використання на страховому ринку України	119
Задорожна Я. В.	
Ознаки ухилення як способу вчинення адміністративного проступку	122
Кістанова Я. М.	
Роль української класифікації товарів зовнішньоекономічної діяльності в системі митного регулювання України	124
Миколенко О. І.	
Зв'язок історії адміністративного права з сьогоденням і майбутнім	127
Пахомова Т. М.	
Дозвільна система та господарська діяльність (точки дотику)	130
Рекеда Д. Ю.	
Доставлення порушника як захід адміністративно- процесуального забезпечення	133
Смирнова Ю. О.	
Суб'єкти відводу (самовідводу) в господарському процесі	135
Смітюх А. В.	
Щодо кола юридичних осіб, права учасників яких можна вважати корпоративними	138
Степанова Т. В.	
Щодо змісту поняття «конфлікт інтересів»	141
Чайковська В. В.	
Проблеми дискримінаційності при заснуванні філій юридичних осіб з країн Європейського Союзу в Україні	144
АКТУАЛЬНІ ПИТАННЯ ДИСЦИПЛІН КРИМІНАЛЬНО-ПРАВОВОГО ЦИКЛУ	
Алієва О. М.	
Поняття та види злочинів у сфері медичної діяльності	148
Барабаши О. Л.	
Історичний екскурс щодо інституту приватного життя особи	150
Гринь О. Д.	
До питання про суспільну небезпеку неналежного виконання професійних обов'язків, що спричинило зараження особи вірусом імунодефіциту людини чи іншої невиліковної інфекційної хвороби	154
Дришлюк І. А.	
Деякі питання спеціальної осудності суб'єкта злочинів у сфері використання техніки	157
Козерацька О. С.	
Початковий етап досудового розслідування злочинів проти безпеки виробництва	160

Кучанський С. М.	
Теоретико-методологічні засади інформаційного права України	163
Миколенко О. М.	
Заходи забезпечення кримінального провадження та заходи кримінального процесуального примусу: змістовне співвідношення	165
Нарожна О. В.	
Про можливість криміналістичної характеристики конкретного злочину	168
Павлова Т. О.	
Загальна характеристика інших заходів кримінально- правового характеру за Кримінальним кодексом України	171
Родіонова Т. В.	
Кримінологічне значення місця вчинення злочину	174
Чуваков О. А.	
Деякі питання державної безпеки	177

АКТУАЛЬНІ ПИТАННЯ МІЖНАРОДНОГО ПРАВА

Зыкин А. С.	
Международный механизм обеспечения права свободного транзита	181
Мурчин М. А.	
Імплементація норм та принципів сучасного міжнародного права у внутрішньодержавне право	184
Нігреєва О. О.	
Універсальна юрисдикція у міжнародному праві	189
Потопахіна О. М., Ситников Д. М.	
Правове регулювання безпеки та гігієни праці в актах Ради Європи та Європейського Союзу	192

Пурінова К. В.	
Піратство як сучасна загроза морській безпеці	196
Толкаченко О. В.	
Правові принципи охорони та використання морського середовища	198
Царителі О. М.	
Щодо деяких аспектів міжнародно-правової охорони прав інтелектуальної власності	201

АКТУАЛЬНІ ПИТАННЯ ЕКОНОМІКИ ТА УПРАВЛІННЯ

Андрейченко А. В.	
Специфіка дослідження кон'юнктури ринків харчової сировини та продукції АПК	204
Балог О. Г.	
Узгодження інтересів у процесі формування і реалізації регіональних стратегій соціально-економічного розвитку України	207
Борщ В. І.	
Соціальний капітал як фактор розвитку людського капіталу організації	213
Vasiliev S. G., Diukov V. P., Rybakov I. V.	
Information Support of the Modern Supermarket	217
Данилов Р. І.	
Передумови пожвавлення інвестиційної діяльності на ринку цінних паперів	220
Євдокимова М. О.	
Щодо визначення корпоративної соціальної відповідальності	222
Жмай О. В.	
Особливості корпоративної соціальної відповідальності серед підприємств малого та середнього бізнесу	228

Зілковська Л. М.	
Інтердисциплінарний факультет за моделлю Liberal Arts and Sciences як структурний підрозділ класичного університету	230
Іванищева А. В.	
Міжнародні транспортні перевезення в сучасних умовах	233
Кривенко Е. В.	
Структура современных механизмов формирования стратегии предприятия	236
Кузнецов Е. А.	
Управлінські процеси створення університету третього покоління	239
Мазур О. Є.	
Інституціональні деформації в торговельному підприємництві України: пастка вуличної торгівлі	242
Масленников С. И.	
Теоретичні аспекти інноваційної економіки	245
Неню І. М.	
Механізм формування державно-приватного партнерства в портах	247
Орлова Н. В.	
Государственно-частное партнерство как форма привлечения частных инвестиций	250
Столбуненко Н. М.	
Інновації — майбутнє України	253
 ТЕОРЕТИЧНІ ТА ПРИКЛАДНІ АСПЕКТИ РОЗВИТКУ ФІНАНСІВ, ОБЛІКУ ТА АУДИТУ В УМОВАХ ЕКОНОМІЧНИХ ЗМІН	
Багдік'ян С. В.	
Сучасний стан розвитку фондового ринку в Україні: фондові індекси як головні індикатори стану ринку акцій	256
Буслаєва Г. В.	
Система суспільного нагляду за аудиторською діяльністю: зарубіжний досвід	259
Кіртоха Р. Г.	
Особливості проведення аудиту виробничих запасів в сучасних умовах на підприємствах харчової промисловості	262
Кусик Н. Л.	
Экономические аспекты автономного функционирования ОНУ имени И. И. Мечникова как высшего учебного заведения	264
Масін В. М., Масіна Л. О.	
Правове регулювання обліку та звітності у сільськогосподарському кооперативі	269
Ніценко В. С., Цуканов О. Ю.	
Методичні підходи до оцінки концентрації підприємств на ринку агропродовольчої продукції	272
Панич С. П.	
Особливості обліку запасів у бюджетних установах	275
Побережець О. В.	
Облікове забезпечення процесу управління фінансовими результатами підприємства	278
Побережець О. В., Казінова Н. Г.	
Дослідження методів підвищення конкурентоспроможності підприємства в сучасних умовах	281

B. С. Бачур

кандидат юридичних наук, доцент
доцент кафедри загальноправових дисциплін та міжнародного права

**ВЧЕННЯ ПРО ТЛУМАЧЕННЯ ТА ЗАСТОСУВАННЯ
ЗАКОНІВ У МЕЖАХ ЦІВІЛІСТИЧНОЇ МЕТОДОЛОГІЇ**
Є. В. ВАСЬКОВСЬКОГО

Сучасна епоха характеризується динамікою накопичення та розширення нової інформації у різних сферах людського пізнання, не є винятком в цьому плані і цивілістика.

Однак це жодною мірою не повинно стати причиною відмови від логіко-аналітичного підходу до пізнання, і щодо старих понять, і щодо нових. Іншими словами, мова йде про змістовну недостатність тих чи інших норм цивільного права через обмеженість їхнього тлумачення.

У 1901 р. в Казані Є. В. Васьковським була захищена дисертація на тему «Цивілістична методологія. Вчення про тлумачення та застосування цивільних законів». Слід зазначити, що ця робота вкрай неоднозначно була оцінена його колегами на юридичному факультеті Новоросійського університету. Так, наприклад, професор А. І. Загоровський дорікав йому у зайлів прихильності до теоретичних питань та відсутності в роботі будь-яких нових положень. Така реакція на роботу була зумовлена, якоюсь мірою, тим, що на момент створення російського цивільного законодавства у Західній Європі розвинулося формальне раціональне право і акцентування уваги на тлумаченні норм права могло привести до їх небажаної інтерпретації.

Проте М. Вебер ще у 1891 р. в роботі «Римська аграрна історія та її значення для державного та приватного права», а пізніше в роботі «Господарство і держава», позитивно оцінюючи раціоналізацію права в цілому, вказував і на притаманні їй недоліки, які і сьогодні заважають логічному розвитку норм, «можуть зробити правову систему менш чутливою до

zmін в економічній ситуації, а акцент на формальні, а не матеріальні критерії прийняття рішення не дозволяє використовувати право як інструмент соціальної справедливості, формальне правосуддя протистоїть не тільки авторитарній владі, але також може не відповідати й демократичним інтересам» [1, с. 44–45].

На наш погляд, робота Є. В. Васьковського це, більшою мірою, пояснення сутності юридичної герменевтики, яка методологічно здійснює перехід від розуміння змісту норми до пояснення її сутності, і тим самим приводить до єдино правильного варіанту інтерпретації загальноправових приписів.

Говорячи про юридичну герменевтику, він наголошує, що величезної шкоди в її розвитку завдав «неживий, шаблонний спосіб її ставлення до матеріалу, і спостерігаючи за її безплідними багатовіковими зусиллями, деякі вчені прийшли до думки, ніби в такому стані і надалі має залишатися вчення про тлумачення законів, так, нібіто встановлення точних правил тлумачення є неможливим і небажаним. Цієї думки дотримувалися корифеї цивілістики XIX століття: Савіні і Пухта» [2, с. XVI–XVII].

Розвиток юридичної герменевтики сьогодні не є випадковим: за роки пострадянського періоду було зроблено дуже багато, аби інтерпретатор володів певною свободою при встановленні дійсного змісту правових установлень.

За останні роки ми не раз і не два стикалися з тим, що навіть Конституційний Суд України або через неспроможність, або, навіть, через примус тлумачив ті чи інші закони, приняті Верховною Радою, керуючись не буквою закону, а ситуацією.

Є. В. Васьковський виділяв у тлумаченні два рівні критики — вищий і нижчий. При цьому вищий рівень був розділений на дві стадії: перша передбачала дослідження достовірності документа, друга, в рамках юридичної діяльності, повинна була засвідчити законну силу норми, «оскільки тільки ті норми володіють обов'язковою силою, які виходять від уповноваженої до їх видання влади... і завдання полягає в тому, щоб, звернувшись до основних конституційних законів, розглянути, чи складена ця норма згідно з ними, чи ні... коли вища стадія закінчена, автентичність і юридична обов'язковість норми до-

ведена, тоді настає черга нижчої стадії, на якій перевіряється правильність тексту у всіх його частинах» [2, с. 4–5].

Хотілося б наголосити, що Є. В. Васьковський звертає особливу увагу і на співвідношення реального та словесного сенсу норм права. Немає сумніву, що необхідність у багатосторінкових коментарях до норм Цивільного кодексу України багато в чому зумовлена тим, що реальний сенс тієї чи іншої норми цивільного права буває набагато вужчим словесного, або навпаки. На наш погляд, однією з проблем розвитку сучасної вітчизняної герменевтики є поступове природне зменшення кількості професіоналів, що не тільки володіють здатністю розглядати поставлене перед ними завдання в історико-правовому плані, але і запропонувати подальший алгоритм його розвитку. Б. Чичерін у праці «Філософія права» неодноразово підкреслював, що «не суспільство, а особи думають, відчувають і прагнуть; тому від них все виходить і до них всі повертаються» [3, с. 21].

Про це говорив і Є. В. Васьковський, розуміючи, що професіоналізм людини, яка береться за тлумачення будь-якого юридичного тексту, є запорукою можливості точного розуміння змісту правових установлень. І хоча вибір Є. В. Васьковським теми докторської дисертації для багатьох цивілістів був незрозумілим, своєю роботою він зробив головне: показав, що юридичне тлумачення — особливий вид пізнання, що дає можливість для практичної реалізації права.

Література

1. Бусова Н. А. Модернизация, рационализация и право [Текст] / Н. А. Бусова. — Харьков : Прометей-Прес, 2004. — 352 с.
2. Васьковский Е. В. Цивилистическая методология. Ч. I: Учение о толковании и применении гражданских законов [Текст] / Е. В. Васьковский. — Одесса : Экономическая типография, 1901. — 375 с.
3. Чичерин Б. Философия права [Текст] / Б. Чичерин. — М. : Типография товарищества И. Н. Кушнарева и Ко, 1900. — 336 с.

I. В. Борщевський

кандидат юридичних наук, доцент
доцент кафедри загальноправових дисциплін та міжнародного права

НЕТРАДИЦІЙНІ ДЖЕРЕЛА ПРАВА В УКРАЇНІ

Проблематика джерел права традиційно є однією з ключових для юридичної науки і привертає значну увагу дослідників. При цьому, незважаючи на існування значної кількості праць, що присвячені висвітленню різних аспектів джерел права, серед учених спостерігається розбіжності по широкому колу питань. Не існує єдиного підходу до визначення переліку джерел права у формально-юридичному розумінні, їх сутності та змісту, ієрархічної побудови тощо. Найпоширенішим у юридичній науці є поділ джерел права у формально-юридичному розумінні на правові звичаї, нормативно-правові акти, правові прецеденти, нормативно-правові договори. Крім того, джерелами права називають правову доктрину, принципи права та релігійні норми.

Водночас слід враховувати специфіку судової практики як джерела права, що є вагомим чинником не лише правореалізаційної, а й правотворчої діяльності законодавчих органів влади [1, с. 317]. На нашу думку, відхід від юридичного позитивізму, сучасне праворозуміння зумовлюють дослідження питання щодо можливості визнання судової практики джерелом права України.

Дослідженням природи та місця судової практики в системі джерел права займались такі вчені, як: М. М. Вопленко, Р. Да-від, В. М. Жуйков, С. К. Загайнова, О. В. Капліна, М. М. Марченко, Л. А. Морозова, Н. М. Пархоменко, Д. Ю. Хорошковська, С. В. Шевчук та інші. Зазначимо, що питання визнання судової практики джерелом права здебільшого зустрічається в контексті досліджень, присвячених аналізу судового прецеденту та можливостей його застосування в Україні.

Вітчизняні науковці підтримують тезу про те, що практику Верховного Суду України слід визнавати джерелом права. Так, О. В. Капліна зазначає, що акти правозастосованого нормативного тлумачення, винесені Верховним Судом України, постанови його пленуму, а також опублікована практика Верховного Суду України в конкретних справах можуть розглядатись як

джерело права. Постанови Пленуму Верховного Суду України є зразком правильного розуміння норм права, вони мають велике значення для забезпечення однакового розуміння законів, містять важливі принципові рекомендації з питань, що виникають при розгляді судових справ. Роз'яснення даються на підставі вивчення та узагальнення судової практики, аналізу судової статистики. Реалізація повноважень Пленуму Верховного Суду стосовно надання роз'яснень з питань судової практики впливає на формування практики усіх судів загальної юрисдикції. У своїх постановах Верховний Суд неодноразово звертав увагу судів на необхідність урахування в їх діяльності положень чинних постанов його пленуму, в яких даються рекомендації щодо правильного застосування законів при відправленні правосуддя, а також на те, що вони приймаються з метою забезпечення правильного й однакового застосування процесуального законодавства, що підкреслює обов'язковість їх урахування в судовій практиці. Рішення суддів, що ігнорують сформульоване пленумом положення, повинні бути скасовані судом вищої інстанції у зв'язку з неправильним застосуванням закону [2, с. 254].

Слід звернути увагу на законодавче обґрунтування можливості визнання практики Верховного Суду України джерелом права. 7 липня 2010 року Верховною Радою України прийнято Закон України «Про судоустрій і статус суддів» [3, с. 8]. У ч. 2 ст. 38 зазначеного Закону визначено повноваження Верховного Суду України, а саме: 1) переглядати справи з підстав неоднакового застосування судами (судом) касаційної інстанції однієї і тієї ж норми матеріального права у подібних правовідносинах у порядку, передбаченому процесуальним законом; 2) переглядати справи у разі встановлення міжнародною судовою установою, юрисдикція якої визнана Україною, порушення Україною міжнародних зобов'язань при вирішенні справи судом; 3) надавати висновок про наявність чи відсутність у діяннях, в яких обвинувачується Президент України, ознак державної зради або іншого злочину; вносити за зверненням Верховної Ради України письмове подання про неможливість виконання Президентом України своїх повноважень за станом здоров'я; 4) звертатися до Конституційного Суду України щодо конституційності законів, інших правових актів, а також щодо офіційного тлумачення Конституції та законів України.

На нашу думку, положення цього Закону, які визначають роль та місце Верховного Суду України в системі судової влади, не відповідають установленому ст. 125 Конституції України його статусу як найвищого судового органу в системі судів загальної юрисдикції. Зокрема цим Законом Верховний Суд України позбавлено права надавати судам роз'яснення з питань застосування законодавства на основі узагальнення судової практики, аналізу судової статистики та у разі необхідності визнати нечинними роз'яснення пленуму вищого спеціалізованого суду. На практиці це унеможливить однакове застосування закону всіма судами загальної юрисдикції, що позначиться на якості правосуддя, ефективності судового захисту прав та свобод громадян [4, с. 225–226].

Отже на основі вищевикладеного слід зробити висновок, що до системи джерел права України слід включити судову практику, яка стає нетрадиційним джерелом права у випадку, коли у нормативно-правових актах містяться прогалини, їх текстуальне викладення є неоднозначним, суперечливим та породжує проблеми під час правозастосування.

Верховний Суд України повинен отримати можливість впливати на практику судів. У тому числі отримати право переглядати рішення останніх у разі неоднакового застосування норм не лише матеріального, а й процесуального права.

Література

1. Пархоменко Н. М. Джерела права: проблеми теорії та методології [Текст] / Н. М. Пархоменко ; Інститут держави і права ім. В. М. Корецького НАН України. — К. : Юридична думка, 2008. — 420 с.
2. Алексеев С. С. Общая теория права [Текст]: учеб. / С. С. Алексеев. — 2-е изд., доп. и прераб. — М. : Проспект, 2009. — 390 с.
3. Хорошковська Д. Ю. Роль судової практики в системі джерел права України: теоретико-правове дослідження методології [Текст] : Автореф. дис. ... канд. юрид. наук: спец. 12.00.01 «Теорія та історія держави і права; історія політичних і правових учень» / Д. Ю. Хорошковська ; Інститут законодавства Верховної Ради України. — К., 2006. — 25 с.
4. Марченко М. Н. Судебное правотворчество и судебское право [Текст] / М. Н. Марченко ; Московский гос. ун-т им. М. В. Ломоносова. Юридический факультет. — М. : Проспект, 2008. — 460 с.

O. O. Вінницький

асpirант кафедри загальноправових дисциплін та міжнародного права

**ПРОБЛЕМА ВНУТРІШНЬОЇ ХРОНОЛОГІЧНОЇ
СИСТЕМАТИЗАЦІЇ РОЗВИТКУ НАЦІОНАЛЬНОГО
ВІЗВОЛЬНОГО РУХУ УКРАЇНИ
В ПЕРШІЙ ПОЛОВИНІ ХХ ст.**

Розуміння історії важко уявити без хронологічного упорядкування наявного історіографічного матеріалу. Не менш важливим є й питання його логічного представлення. Зокрема внутрішньої систематизації шляхом визначення найбільш значущих від розвитку та періодизації на їх основі відомостей про історичні факти конкретного періоду генези предмета наукового дослідження.

Саме визначення точки відліку для кожного історичного етапу за допомогою виокремлення подій, що мали істотні соціальні та інші значущі наслідки, і представляє проблему, що складає предмет цього дослідження.

Актуальність зазначененої проблематики влучно визначає Андрій Юрійович Долгіх, зауважуючи, що в переважній більшості досліджень «зв'язок між періодизацією та гносеологічними вченнями й цінністями установками не можна відстежити», а сама проблематика періодизації майже ніким не досліджується. Вихідною точкою вирішення такої проблеми є гармонійне поєднання історії (емпіричний рівень) та логіки (теоретичний рівень) [1].

Враховуючи зазначену вищу роль періодизації для історичної науки, вона знаходиться у полі зору багатьох дослідників з різних напрямків історичної науки. Зокрема варто звернути увагу на дослідження Д. М. Бондаренка, Л. Є. Грініна, А. Ю. Долгіх, А. Є. Коротаєва, В. Макніла, С. Ю. Малкова, С. А. Нефедова, Н. С. Розова, П. В. Турчіна, І. Т. Фролова та інших.

Мета цієї статті полягає у визначенні низки історичних фактів, що можуть розглядатися як такі, що розмежовують історичні етапи розвитку політичної думки та національного візвольного руху України в першій половині двадцятого століття.

Для реалізації зазначененої мети варто представити загальну характеристику генези процесів, що становлять предмет цієї статті.

Так, розвиток політичної думки України на початок двадцятого століття характеризується плюралізмом політичної ідеології, серед головних напрямків якої найбільш переконливо виглядають соціалістичні погляди та діяльність народовців. Згодом, під час української революції та до закінчення других визвольних змагань набувають більшої поширеності центристські, соціал-демократичні ідеї, поряд із якими виникає й низка радикальних правих течій, в основі яких лежить національний монархізм.

Зародження та подальший розвиток українського національно-візвольного руху в першій половині двадцятого століття також мають в своїй основі низку ключових історичних подій, серед яких провідну роль відіграють дві світові війни та прагнення імперій, у складі яких перебували українські землі, посилили свою владу, з одного боку, та привернути на свій бік народи, що їх населяли. Таким чином, на початку двадцятого століття на сучасних українських землях, а також на території історичного розселення українців, починають виникати молодіжні організації, метою яких є підготовка кадрів для немину чого майбутнього протистояння Австро-Угорської та Російської імперії.

На тлі такої підготовки до військового протистояння відбувається також часткове, а більше удаване послаблення централізації влади Австро-Угорської держави і населення Галичини отримує можливість на всіх головних соціальних рівнях (культура, освіта, політика, економіка) усвідомити свою національну ідентичність, що також сприяє зародженню національного візвольного руху.

На цьому тлі свавілля високопосадовців імперії та колабораціонізм певної частини українців стає ще одним чинником, який підсилює самостійницькі настрої.

Фактичне пригнічення та приниження місцевого населення стає поштовхом до створення першої в сучасній історії української військової організації — Січових стрільців, які, користуючись нагодою, під час Першої світової війни вчиняють спробу створити українську державу. Проте, не маючи достатніх ресурсів та відчуваючи значну перевагу сил зовнішніх агресорів в особі метрополій зазначених вище імперій, ефективний захист нової держави триває тільки кілька років. Цей недов

гий період і отримує назву «перших визвольних змагань» та такого, що частково з ним збігається, — періоду української революції [2].

Втрата незалежності стає новим чинником для подальшого розвитку національного визвольного руху в Україні. Відчуття реальності здобуття власної країни надихає багатьох патріотів та спонукає їх до об'єднання у Організацію Українських Націоналістів (далі — ОУН), завдяки котрій під час Другої світової війни стануть реальними й «другі визвольні змагання».

Під час цих змагань західноукраїнські землі отримують на дуже нетривалий час незалежність, але режим фашистської Німеччини нівелює реальність таких спроб та підпорядковує Східну Галичину своїй владі знову, а ініціатора та очільника Крайового представництва Української Повстанської Армії (або ОУН бандерівців — далі ОУН(б), Степана Бандери ув'язнюють та тримають майже до кінця війни у полоні [3].

З того моменту український визвольний рух, як і багато разів у попередні історичні епохи, опиняється у стані «війни проти всіх». Зокрема підрозділи ОУН(б) активно протистояли як німецькій, так і радянській армії, а також польським повстанським формуванням.

Однак насиченість різними значущими історичними фактами та політико-територіальна нецілісність України в першій половині двадцятого століття не дозволяють представити хронологічну систематизацію у лінійний спосіб таким чином, аби вона охоплювала всі суспільно-політичні події, котрі лягли в основу розвитку політичної думки та національного визвольного руху.

На тлі такої ситуації, на нашу думку, варто застосувати провідний інтегральний — світ-системний — підхід до періодизації історичного відрізу часу, що належить до предмету даної статті. Екстраполюючи рівні цього підходу, можна визначити такі напрямки періодизації як: державний (світ-імперії), економічний (капіталістична світ-система) та соціокультурний (реципроктно-лінійні системи) [4, с. 451].

Відповідно до цього можна визначити такі рівні періодизації розвитку політичної думки та національного визвольного руху України в першій половині двадцятого століття: державний — підготовчий, національно-визвольний, революційний, теро-

ристичний, партизанський; економічний — кріпацтво, фермерство, колективізація; соціокультурний — просвітництво, формування національної свідомості, прагнення до побудови власної демократичної держави.

Наведена періодизація видається нам такою, що дозволяє більш наочно представити значущі історичні події, які детермінували генезу суспільних процесів, що становлять предмет цієї статті.

Однак, слід зауважити, що кожен з цих періодів може бути представлений у вигляді низки підперіодів. Це означає можливість ще більш глибокого внутрішнього упорядкування історіографічного матеріалу та перспективний напрямок для нових наукових досліджень.

Література

1. Долгих А. Ю. Гносеологические основания периодизации истории европейской философии : автореф. дис. ... канд. философ. наук : спец. 09.00.01 — онтология и теория познания [Електронний ресурс]. — Режим доступу : <http://www.dissertcat.com/content/gnoseologicheskie-osnovaniya-periodizatsii-istorii-evropeiskoi-filosofii>. — Назва з екрана.
2. Електронна бібліотека України. Українські Січові Стрільці [Електронний ресурс]. — Режим доступу : <http://uateka.com/uk/article/society/heritage/930>. — Назва з екрана.
3. The Poison Pistol [Електронний ресурс] // Time Magazine. — 1961. — December 1. — Режим доступу : <http://content.time.com/time/magazine/article/0,9171,938806,00.html>. — Назва з екрана.
4. Абу-Луход Дж. Переструктурируя міросистему, предшествующую Новому времени [Текст] / Дж. Абу-Луход // Время мира 2. — 2001. — С. 449–461.

I. O. Гречко

асpirант кафедри загальноправових дисциплін та міжнародного права

РЕАЛІЗАЦІЯ НОРМ ПРАВА В СУДІ: ПРОБЛЕМИ ТЕОРІЇ ТА ПРАКТИКИ

Актуальність теми, на наш погляд, полягає в тому, що в ній розглядається одна з важливіших проблем реалізації права — процес реалізації права в суді та його ефективність. Вказана проблема постійно розглядається, але повністю не вивчена, не дивлячись на те, що в нашій країні є велика необхідність у її розробці. Вказане обумовлено державними та правовими змінами в сфері здійснення правосуддя та правозахисній діяльності. Об'єктивною необхідністю сьогоднішнього дня є вдосконалення реалізації права, тлумачення права у правозастосовній діяльності. При цьому оптимізація цих процесів, безсумнівно, повинна ґрунтуватися на сучасних наукових даних.

Професор О. В. Петришин визначає реалізацію права як зумовлену нормами права правомірну поведінку суб'єктів права [1, с. 264–265]. Інші вчені, такі як Н. М. Крестовська і Л. Г. Матвеєва визначають реалізацію права як втілення змісту правових норм у фактичній поведінці суб'єктів права [2, с. 411–412]. Виходячи з вищевказаних визначень реалізації права, пропонуємо визначити для потреб цієї доповіді, що під реалізацією права слід розуміти втілення змісту правових норм у фактичній, правомірній діяльності суб'єктів права, оскільки правомірні дії суб'єкта права направлені на реалізацію свого позитивного права.

В судових органах можна побачити усі форми реалізації права, а саме: використання, виконання, додержання, а також застосування права. Всі ці форми мають в практичній діяльності правників велике значення. Проте сьогодні не завжди можна сподіватись на ефективність вказаних форм. В нашій країні останнім часом та сьогодні йде боротьба за правореалізацію громадян в суді. Через ці проблеми вносилися зміни до Закону України «Про судоустрій та статус суддів», прийнято Закон України «Про очищення влади», Закон України «Про відновлення довіри до судової влади в Україні», Закон України «Про забезпечення права на справедливий суд» та інші закони. Все це відображає наявність проблем в судочинстві. В окремих

випадках з урахуванням окремих обставин справи існує ряд недоліків. Такі недоліки звісно пов'язані з випадками, коли законодавчо чітко не визначено обов'язкові дії суду під час реалізації права його суб'єктами. Мова йде як про пробіли в законодавстві, так і про колізії. Але не тільки про них можна казати, також мова йде про неоднакове застосування норм права судами та тлумачення права судами.

Задля подолання останньої проблеми законодавцем в останній редакції Закону України «Про судоустрій та статус суддів», а саме в п. 6 ч. 2 ст. 38 закону визначено, що Верховний Суд України забезпечує однакове застосування норм права судами різних спеціалізацій у порядку та способі, визначений процесуальним законом [3, ст. 38]. На підставі цього зміни були внесені до ст. 355 Цивільного процесуального кодексу України, ст. 445 Кримінального процесуального кодексу України, ст. 111–16 Господарського процесуального кодексу України, ст. 237 Кодексу адміністративного судочинства України. Отже, вирішення проблеми неоднакового застосування права можливо тільки за допомогою наявного процесуального законодавства на рівні Верховного Суду України.

На жаль, таке вирішення проблеми не є повним, адже вищевказаними процесуальними кодексами розглядаються не всі види справ, що знаходяться в судовому провадженні. Мова йде про справи, що розглядаються місцевими судами та апеляційними судами, справи щодо притягнення правопорушників до адміністративної відповідальності. Проблемою є те, що місцеві загальні суди та апеляційні суди в певних випадках є судами останньої інстанції і в подальшому права оскарження такого остаточного рішення до відповідного суду вищої інстанції не встановлено [4, ст. ст. 287, 294]. Отже, право особи на справедливий суд у вищих судових інстанціях, в розумінні Конвенції про захист прав людини і основоположних свобод [5], ст. 7 Закону України «Про забезпечення права на справедливий суд», ст. 2 Закону України «Про судоустрій та статус суддів», відсутнє.

Також для нашого суб'єкта права є проблемою й те, що відповідно до Конвенції про захист прав людини і основоположних свобод, а саме ч. 1 ст. 6 Європейським судом з прав людини розглядаються тільки справи цивільного характеру та кримі-

нального обвинувачення. Таким чином, судовий розгляд справ про притягнення осіб до адміністративної відповідальності проводиться за відсутності можливості звернутись зі скаргою до Європейського суду з прав людини. Отже, апеляційні та місцеві суди можуть застосовувати норми права у кожному випадку, як вважають за потрібне. Закону, що захищає в даному випадку право людей на справедливий суд, а також захищає від різного застосування судами норм права, немає. Приклади невірних судових рішень чи рішень, коли різні судді по-різному вирішують схожі правовідносини, на жаль, існують і не у однічних випадках.

Теорія права пропонує у таких випадках проводити аналогію закону або права. Але на практиці суди касаційної інстанції відмовляють у прийнятті таких скарг, вказуючи, що у відповідності до ст. 171-2 Кодексу адміністративного судочинства України рішення місцевого загального суду, як адміністративного суду у справах з приводу рішень, дій чи бездіяльності суб'єктів владних повноважень щодо притягнення до адміністративної відповідальності, є остаточним і оскарженню не підлягає, тому відповідно до пункту 1 частини 5 статті 214 Кодексу адміністративного судочинства України справа не підлягає касаційному розгляду у порядку адміністративного судочинства, а у відкритті касаційного провадження слід відмовляти [6, ст. ст. 171-2, 214].

Отже, на наш погляд, можливо зробити висновок про те, що у даному випадку теорія з практикою не стикаються. Ця проблема не вирішується, і право людей на справедливий суд у вищих судових інстанціях не реалізується. Тому вважаємо за потрібне вносити зміни до Кодексу адміністративного судочинства, а також до Кодексу України про адміністративні правопорушення, надавши справам про притягнення осіб до адміністративної відповідальності процесуальну рівноправність з іншими галузями процесуального права. Також вказану проблему можливо було б подолати завдяки судовому прецеденту, вирішення якого потребує внесення змін до чинного законодавства України.

Література

1. Теорія держави та права [Текст] : підруч. для студ. юрид. вищ. навч. закл. / О. В. Петришин, С. П. Погребняк, В. С. Смородинський та ін. ; за ред. О. В. Петришина. — Х. : Право, 2014. — 368 с.
2. Теорія держави і права. Підручник. Практикум. Тести [Текст] : підручник / Н. М. Крестовська, Л. Г. Матвеєва. — К. : Юріномік Интер, 2015. — 584 с.
3. Про судоустрій та статус суддів [Електронний ресурс] : Закон України від 07.07.2010 із змін., внес. згідно із Законами України : за станом на 01.04.2015. — Режим доступу : <http://zakon0.rada.gov.ua/laws/show/2453-17/page>. — Назва з екрана.
4. Кодекс України про адміністративні правопорушення [Електронний ресурс] : Закон України від 07.12.1984 із змін., внес. згідно із Законами України : за станом на 06.10.2015. — Режим доступу : <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/80731-10>. — Назва з екрана.
5. Конвенція про захист прав людини і основоположних свобод [Електронний ресурс] : міжнародний документ від 04.11.1950, із змін., внес. згідно до протоколів : за станом на 01.06.2010. — Режим доступу : http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/995_004. — Назва з екрана.
6. Кодекс адміністративного судочинства України [Електронний ресурс] : закон України від 06.07.2005 із змін., внес. згідно із Законами України : за станом на 01.09.2015. — Режим доступу : <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/2747-15>. — Назва з екрана.

О. І. Домбровський

кандидат історичних наук, доцент
доцент кафедри загальноправових дисциплін та міжнародного права

ПРАВОВІ ЗАСАДИ СУДОЧИНСТВА ГЕТЬМАНЩИНИ

В ході національно-визвольної війни українського народу під керівництвом Б. Хмельницького 1648–1654 рр. було утворено козацьку державу, яка отримала назву Гетьманщини. Вона проіснувала більше 115 років і була ліквідована Катериною II у 1764 році. Термін «Гетьманщина» походить від назви влади «гетьман». В територіальному значені охоплювала Лівобережну Україну, яка після 1654 р. підпала під протекторат

Росії. Ця держава мала всі необхідні ознаки, в тому числі і свою судову систему.

Питання правового регулювання судочинства в Україні цього періоду розглядали у своїх працях М. Є. Слабченко, М. П. Василенко, Я. Падах, О. І. Гуржій, П. П. Музиченко.

Визвольна війна 1648–1654 рр. знищила існуючу в Речі Посполитій польську судову систему, замість якої було введено систему козацьких судів, що складалися із сільських, сотенних та полкових суддів. Головами судів були сотники та полковники, апеляційним трибуналом був апеляційний суд. В містах існували суди Магдебурзького права. Вищою судовою інституцією був суд при гетьмані, де засідали генеральні судді. У 1760 р. було проведено судову реформу: територія держави була поділена на 20 судових повітів, у кожному з яких було створено земський суд з цивільних та підкорморих земельних справ. Для кримінальних справ було засновано 10 судів гродських в кожному полковому місті. Судова реформа відділила судову владу від адміністративної, в цьому було її позитивне значення. Залишення в силі давніх джерел права України зумовило відносну автономію правового укладу Гетьманщини. Але різноманітність джерел права та їх суперечливість вимагали уніфікації права. Все це знайшло відображення у спробах кодифікувати законодавство України, наслідком яких стало створення правових пам'яток — «Права, за якими судиться малоросійський народ» (1743 р.), «Суд і розправа в правах малоросійських» (1750 р.), «Екстракт малоросійських справ» (1767 р.), «Екстракт з указів, інструкцій та установ» (1786 р.) [1, с. 125–134].

В результаті 15-річної праці комісії, до якої входили представники козацької старшини, української шляхти, духовенства, високоосвічені українські правники, був складений у 1743 р. збірник «Права, за якими судиться малоросійський народ». Ініціатива скласти кодекс належала російському уряду, який був зацікавлений у перегляді та систематизації правових норм в Україні, оскільки прагнув поширити там російське законодавство [2, с. 173].

Це був детальний систематизований звід правових норм. Він складався з 30 розділів, 531 артикула і 1716 пунктів. Збірник містив в собі норми адміністративного, цивільного, торгового, кримінального і процесуального права. В ньому розрізня-

лося право власності на рухоме майно, на спадкове і набуте, зобов'язальне право, регулювалися поземельні відносини. Була спроба законодавчо зрівняти становий статус старшини і шляхти, закріпити статус заможних селян.

В галузі кримінального права важливою рисою був його приватноправовий характер, нові поняття, пов'язані з ускладненням суспільних відносин і розвитком правових ідей: поняття замаху на злочин; розрізнення головного злочинця і співучасників, поняття рецидиву злочину.

Збірник давав характеристику судової системи Гетьманщини, детально регламентував процесуальне право, регулював всі стадії судового процесу, перераховував види покарань. Але збірник не був затверджений. У 1744 р. його подано до сенату, відповідь надійшла через 12 років з резолюцією щодо внесення змін відповідно до нових вимог часу. Робота проводилася до 1767 р., але не була завершена.

Другий збірник 1784 р. «Процес короткий наказний, виданий при резиденції гетьмана» був схожий за змістом та призначенням до першого. Він складався з 13 параграфів і короткого додатка та характеристики порядку винесення вироків. Його автори регулювали тогочасний судовий процес.

Цікавим джерелом українського права є приватна кодифікаційна праця Ф. Чуйкевича «Суд і розправа в правах малоросійських» (1750–1758 рр.). Вона являє собою систематизацію юридичних норм, які закріплювали права шляхти на землю і селян. Ф. Чуйкевич виділяє три джерела права власності: давність, природне право і набуте. Остаточне рішення у судовій справі мало належати виключно генеральній старшині. Збірник складався з 6 розділів — про судову організацію, про процес, про апеляції, про виконання рішення суду, віно і привіток. Це був витяг з попереднього литовсько-польського і російського законодавства. Схожею працею був збірник В. Кондратьєва «Книга Статута та інші права малоросійські» (1746 р.). Він цінний для суддів-практиків [3, с. 20].

У 1767 р. О. Безбородьком було складено «Екстракт малоросійських прав». Зміст його складався з норм державного адміністративного і судового права. Метою збірника було довести необхідність відновлення автономного стану України. Збірник складався зі вступу і 16 розділів, в яких були відображені осно-

вні риси окремих галузей та інститутів українського права і найважливіших сторін суспільно-політичних і економічних відносин, обґрутувалося право старшини на одержання землі, було висвітлено організацію української судової системи.

Отже, в Гетьманщині існувала достатня правова база для створення та повноцінного функціонування суду та процесу.

Література

1. Хрестоматія з історії держави і права України : навч. посібник для студентів юридичних спеціальностей вищих навчальних закладів [Текст] / за ред. В. Д. Гончаренка ; уклад. В. Д. Гончаренко, О. Д. Святоцький. — К. : Видавничий Дім «Ін Юр», 2003. — 800 с.
2. Музиченко П. П. Історія держави і права України : навч. посіб. [Текст] / П. П. Музиченко. — 6-те вид., перероб. і доп. — К. : Знання, 2007. — 471 с.
3. Слабченко М. Є. Судівництво на Україні XVII–XVIII ст. : конспект лекцій, читаних на Одеських учительських курсах в серпні 1918 р. [Текст] / М. Є. Слабченко. — Харків, 1919. — 39 с.

Я. О. Домбровський

старший радник юстиції
здобувач кафедри загальноправових дисциплін та міжнародного права

ПРАВОТВОРЧА ДІЯЛЬНІСТЬ С. П. ШЕЛУХІНА У 1917–1920 рр.

Серед багатьох особистостей, які заклали фундамент української державності на початку ХХ століття, особливе місце займає постать Сергія Павловича Шелухіна — «действительного статского советника», талановитого правника, дипломата, письменника і громадського діяча.

У радянській історіографії відомості про С. П. Шелухіна, його наукові та публіцистичні праці довгий час замовчувалися. Перші публікації, авторами яких є Є. Е. Демчук, А. І. Мисечко, О. В. Токарчук, Я. Б. Турчин, про його наукову та громадську діяльність з'явилися лише у роки незалежності України.

С. П. Шелухін народився в с. Деньга Золотоніського повіту Полтавської губернії (тепер Черкаської області) 6 жовтня 1864

року у дворянській родині. Після успішного закінчення Лубенської гімназії навчався в університеті Св. Володимира, спочатку на фізико-математичному факультеті, а потім перейшов на юридичний факультет, здобувши професію правника, яка, на його погляд, давала максимум свободи і «припала до душі незалежністю судової роботи і становища судді» [1, с. 54].

Певний час працював у судових установах, прокуратурі в різних регіонах України і Бессарабії, де на практиці закріплював теоретичні знання та пізнавав життя трудового народу, не полишаючи юридичних досліджень з наукових проблем, активно друкуючись у періодичних виданнях.

Прибувши до Одеси в 1902 р., С. Шелухін відразу включився в життя українських громад. Часто виступав в «Народній аудиторії». Став членом історико-філологічного товариства при Новоросійському університеті [1, с. 56].

У квітні 1917 р., перебуваючи на Українському національному конгресі в Києві, С. П. Шелухін був обраний до складу Української Центральної ради від Херсонської губернії, де він як досвідчений правник активно включився в процес розбудови української державності, правотворчої роботи, обговорення різних доповідей, складання документів та законів.

Так, зокрема, він виступив з близкучою промовою після доповіді В. Винниченка про діяльність Генерального Секретаріату 13 грудня 1917 р., в якій зауважив, «що він не вважає більшовиків ідейними людьми, бо ідейні люди не посилають війська на своїх братів...» [2, с. 20].

Як правник, С. Шелухін не міг обійти юридичних питань, які гостро стояли у Центральній Раді, зокрема про вибори до Установчих зборів. Виступаючи 14 грудня на засіданні Центральної Ради, «С. Шелухін звернув увагу на деякі недоладності в законі «Про вибори» до Української Установчої Ради. Головна недоладність, яку зазначив промовець, це те, що в виборах, по закону, мають право брати участь всі громадяни Росії» [2, с. 21]. На тому засіданні, обговорюючи закон «Про землю» він «в яскравій промові доводить нездатність та двозначність закону з юридичного боку. Розглядаючи той пункт закону, де говориться про скасування права на землю, бо земля, мовляв, як сонце, як повітря, належить всьому народу, С. Шелухін каже, що за сонце та за повітря не було війни, а за землю були. Вва-

жає, що закон в тій редакції, як зараз, не може бути прийнятий, бо внесе розбрат та анархію» [2, с. 25].

15 квітня на засіданні при обговорюванні законопроекту про статус земельних комітетів С. Шелухін сказав про те, що цілком невідомі функції комісарів, і без розгляду детальної інструкції для них неможливо ухвалювати цей законопроект [2, с. 279].

Працюючи в уряді, С. Шелухін намагався уніфікувати нове українське законодавство і надалі не допустити протиріч у нових законопроектах, що готував уряд, і які іноді не узгоджувалися з вже затвердженими документами.

Це був час кропіткої щоденної праці. Він брав участь у всіх засіданнях Ради Народних Міністрів, а також запрошуався на збори Малої Ради, на яких розглядалися питання правового змісту. В цей час С. Шелухіним були запропоновані законопроект про громадянство УНР, поправки до закону про національно-персональну автономію, проект закону про статус земельних комітетів, зміни до статей закону про Генеральний суд [2, с. 234, 246, 279, 311].

Після приходу до влади гетьмана П. Скоропадського Сергій Павлович був призначений головою української делегації на переговорах з більшовицькою Росією. На цих переговорах, які відбувалися у Києві, він відстоював етнографічний принцип розмежування УНР та РРФСР. Російська сторона ж наполягала на проведенні кордону за адміністративним поділом [3, с. 64].

Вагомим є внесок С. Шелухіна в розробку законодавства про статус державної мови. Розуміючи значення мови для утвердження державності, він 5–6 вересня 1918 р. подає прем'єр-міністрові Ф. Лизогубу записку, яка була першим офіційним документом про державний статус української мови пори Гетьманату. Цим документом він на законодавчому рівні підкреслював важливу роль мови в державотворенні. «Одкидання державної мови — не тільки одкидання національної ознаки української державності, а й величезна неповага до душі і совісті народу, до самої української народності» [4, с. 90].

За Директорії в уряді В. Чеховського С. Шелухін займає посаду міністра юстиції та одночасно Генерального прокурора України, де продовжував активну правотворчу та дипломатич-

ну роботу, будучи членом делегації на конференції в Парижі в 1919 р. [4, с. 87].

Із 1921 р. С. Шелухін жив за кордоном. Був професором Українського вільного університету у Відні, потім Празі, викладав теорію права та інші спеціальні юридичні дисципліни. Помер 25 грудня 1938 року.

Література

1. Вінцковський Т. С. Чорноморська хвиля Української революції: провідники національного руху в Одесі у 1917–1920 рр. [Текст] : монографія / Т. С. Вінцковський, О. Є. Музичко, В. М. Хмарський та ін. ; відп. ред. В. М. Хмарський. — Одеса : ТЕС, 2011. — 586 с.
2. Українська Центральна Рада. Документи і матеріали у двох томах [Текст]. — К., 1997. — Т. 2. — 420 с.
3. Табачник Д. В. Історія української дипломатії [Текст] : навч. посібник / Д. В. Табачник. — К. : Либідь; Х. : Фоліо, 2009. — 888 с.
4. Демчук М. Сергій Шелухін — Генеральний прокурор України [Текст] / М. Демчук // Вісник прокуратури. — 2001. — № 3. — С. 86–90.

В. П. Плавич

доктор філософських наук, кандидат юридичних наук, професор
завідувач кафедри загальноправових дисциплін
та міжнародного права

ФЕНОМЕН СОЦІАЛЬНОЇ РЕАЛЬНОСТІ В КОНТЕКСТІ ПРАВОВОЇ ОСВІТИ

Особливістю сучасного етапу розвитку методології науково-го знання є те, що соціальне знання зосереджується на комунікації, діалозі інтерсуб'єктивності, де досягається ідентичність і самоідентичність особи, оскільки в них важливий не успіх, а пошук взаєморозуміння між різними соціальними суб'єктами [1, с. 14]. Логіка розвитку наукового знання — це тільки один бік процесу розвитку духу. Чималий інтерес філософів права до «постнеокласичної метафізики» (О. В. Халапсіс), яка є, швидше, проектом, ніж концептуалізована і методологічно оформлена сферою знання. На наш погляд, є сенс подальшого

розгляду цього проекту як такого, що найбільше відповідає сучасній дійсності, і більше того, як такого, що є обґрутованим логікою історико-філософського розвитку уявлень про соціальну реальність.

Соціальна реальність існує на феноменальному і ноумenalному рівні, в якому можна виділити конструкти як першого порядку, тобто наочності життєвого досвіду, терміни соціальних значень, так і конструкти другого порядку, або ж наукові поняття і конструктуовані за їх допомогою теоретичні об'єкти. До її особливих властивостей слід віднести наявність в ній *res extensa* (протяжних речей) і *res cogitans* (мислячих речей). У соціальній реальності не завжди можна розрізнати те, що є, і те, що створене самим суб'єктом. Реальність — це не тільки деяка об'єктивна реальність, але і екзистенціальний світ соціального агента. Діяльний підхід до соціальної реальності визначає широку амплітуду взаємодії особи, будь-якого іншого соціального суб'єкта з даністю: освоєння — привласнення — конституовання, і дозволяє зняти дихотомію об'єктного і суб'єктного.

На наш погляд, визначення соціальної реальності може бути таким: соціальна реальність — це екзистенціальний продукт людської діяльності, особливістю якого є те, що він створюється конститутивними діями багатьох окремих «Я»; це дискурсивно оформлена суб'єктами реальність, але це існуюча об'єктивно реальність, що є співіснуванням безлічі партікулярних горизонтів, коли соціальна реальність в дискурсивному образі комунікації переноситься з, так би мовити, «фізичного простору» в план свідомості, тобто починає мислитися як інтенціональні взаємозв'язки сенсів в свідомості суб'єктів дій [2, с. 64–65].

Вирази соціального в структурах мови створюють умови для ототожнення реальності соціальної та мовою. Реальність соціального постає як саморефлексуюче ціле або самовизначається суб'єктивністю. З тотожності соціальної та мовою реальностей слід визначити соціальне ціле як самовизначаючу комунікативність. Мова виконує роль «проміжної» соціальної реальності, оскільки можливо ототожнення мови і повсякденності. Мова як соціальний феномен служить тим «місцем», в якому соціальне буття знаходить можливість висловлювання і повідо-

млення. Соціальний простір можна представити як зміну ситуацій, де індивід здійснює «переклад» імовірності ситуації на мову іншої. Тим самим він, інтерпретуючи знаки, інтерпретує себе, тобто через тлумачення свого життя відкриває, що він знаходиться в бутті до того, як усвідомлює себе і розпоряджається собою. Відмінності освіжують старі образи і відтворюють в мисленні «першозабутні» мовні смисли.

Таким чином, ми можемо говорити про мову як явище, яке існує для акумулювання, передачі та для створення нової інформації, як явище, яке формує первинне інформаційне середовище людини. Складність, неоднозначність сучасних комунікативних процесів роблять необхідним створення універсальної теорії комунікації. А це, у свою чергу, потребує виявлення теоретичного фундаменту теорії комунікації як концептуального ядра автентичної теорії суспільства, а також прикладних соціальних дисциплін. Дослідження комунікації з позиції теорії систем розкриває системні характеристики сучасної комунікації. Системність виступає як якась онтологічна характеристика сучасної комунікації, тому не може бути розглядатися як зовнішня властивість комунікації. Можна зробити висновок, що автентична теорія суспільства не може бути визначена в рамках єдиної теорії [3, с. 177].

Поліпарадигматичність гуманітарного знання визначає плюралістичний, відкритий характер гуманітарного дослідження. На зміну центровано-ієрархічній системі приходить простір додаткових систем, комунікація яких формує наочні області й зміст дослідження. Все це означає зміну відношення до людини, нове його розуміння, що і буде означати перегляд місця людини в гуманітарному дискурсі, тобто її людяність. В інформаційному суспільстві не бракує інформації, а бракує мудрості, як її використовувати. Суспільство зацікавлене в тому, щоб кожен громадянин був інтелектуально самостійним, тобто не довіряв іншим думати за нього і робити вибір. Ми повинні вчитися міркувати самостійно, легко. Критичне мислення відповідає демократичному способу освіти, формує менталітет не тільки поколінь країн консолідований демократії, але і демократизує менталітет громадян нових незалежних держав.

Сучасний етап розвитку освіти в Україні характеризується відходом від тоталітарної уніфікації і стандартизації педа-

гогічного процесу, інтенсивним переосмисленням цінностей, пошуками нового в теорії та практиці навчання і виховання. Активізуються процеси національної самоідентифікації особистості, підвищується її громадянський авторитет, а також статус громадянина України у міжнародному соціокультурному середовищі. Ці моменти з необхідністю вимагають здійснення феноменологічного аналізу правової реальності шляхом виявлення її сенсів. У такому аспекті зростає роль категорії права як інструмента пізнання правової реальності. Правова реальність в дискурсивному образі комунікації переноситься з, так би мовити, «фізичного простору» в план свідомості саме в процесі правової освіти. Зміни у правовій освіті є запорукою того, що право стане регулятором життя індивіда, а не перешкодою, завадою на його шляху реалізації своїх особистих завдань. Сьогодні можна констатувати наявність загальної потреби і можливості формулювання цілісної концепції правової реальності з точки зору онтологічного підходу до права, який репрезентує його як особливий вимір людського буття.

Особливого значення в рамках феноменологічного підходу набувають первинні правові тексти — ті джерела правової інформації, на основі яких конституються правові норми: закони, підзаконні акти, присудження, правові звичаї тощо. Це дає підставу розрізняти, наприклад, закон як семіотичну систему, систему знаків, що становлять правовий текст, і правову норму, що означає зредуковане до семантико-прагматичного правила, яке існує в соціальній свідомості та в соціальній практиці. Механізм відтворення права можна представити крізь його діалогічну природу, що розуміється в онтологічному сенсі як взаємообумовленість протилежних моментів права. Зокрема механізм відтворення права продемонстрований на прикладі діалогу норми права і правовідношенні (фактичної взаємодії персоніфікованих суб'єктів, правової за своїм соціальним змістом) — їхні взаємозв'язки, відмінності, взаємопереход; філософський (онтологічно-гносеологічний) аналіз правової реальності представляє важливий інструмент формування складної мозаїки загальної картини світу і має не тільки теоретичний потенціал, але і практичну значущість, оскільки закладає науково-світоглядну і методологічну основу в процес побудови правової держави, яка проголошена Конституцією України.

Модернізація правової освіти виступає найважливішою умовою успішного розвитку процесів модернізації українського суспільства. Адже саме у сфері правової освіти готуються й виховуються ті люди, які не тільки формують нове модернізаційне середовище суспільства, але і ті, яким саме й належить жити та працювати в цьому новому середовищі. Модернізація правової освіти — це процес, система підготовки людини до повноцінного життя в умовах модернізаційного суспільства.

Література

1. Плавич В. П. Проблеми правотворчості і правозастосування у суспільстві, що трансформується (філософсько-правовий аналіз) [Текст] / В. П. Плавич // Особливості та тенденції розвитку правотворчості в умовах трансформації суспільства. — Одеса : ОДАБА, 2015. — С. 11–15.
2. Плавич В. П. Ціннісні орієнтири у правотворчій діяльності та її особливості в умовах трансформації суспільства [Текст] / В. П. Плавич // Альманах права. Свобода, рівність і єдність особи в правовій теорії та юридичній практиці. Випуск 4. До 95-річчя створення Національної Академії Наук України. — К., 2013. — С. 62–65.
3. Плавич В. П., Плавич С. В. Сучасна правотворчість: проблеми теорії і методології [Текст] : монографія / В. П. Плавич, С. В. Плавич. — Одеса : Астропrint, 2013. — 276 с.

АКТУАЛЬНІ ПИТАННЯ КОНСТИТУЦІЙНОГО ТА МУНІЦИПАЛЬНОГО ПРАВА

O. I. Донченко

кандидат юридичних наук, доцент
доцент кафедри загальноправових дисциплін та міжнародного права

ПРАВОВЕ РЕГУЛЮВАННЯ ДІЯЛЬНОСТІ ОРГАНІВ САМООРГАНІЗАЦІЇ НАСЕЛЕННЯ

Одним з дійових суб'єктів та важливим елементом системи місцевого самоврядування є органи самоорганізації населення (далі — органи СОН). В особі органів СОН маємо справу вже не з місцевим самоврядуванням, заснованим на принципах його правової, організаційної, матеріально-фінансової автономії та здійснюваним територіальною громадою безпосередньо і через створювані нею органи, а з проявом самоорганізації (самоврядування) членів територіальної громади на її мікрорівні, а тому інтегрованим в систему самоврядування та діючим з дозволу та під контролем відповідних органів місцевого самоврядування. Інститут самоорганізації населення потребує свого розвитку і вдосконалення та наповнення відповідною практикою. З'ясування питань щодо правового регулювання діяльності органів СОН, визначення нормативно-правових актів, що діють на території України, є вкрай важливим питанням.

У Конституції України визначено, що сільські, селищні, міські ради можуть дозволяти за ініціативою жителів створювати будинкові, вуличні, квартальні та інші органи СОН і наділяти їх частиною власної компетенції, фінансів, майна [1, ст. 140].

Закон України «Про місцеве самоврядування в Україні» визначає, що органи СОН — це представницькі органи, що створюються частиною жителів, які проживають на відповідній території в межах села, селища, міста, а стаття 14 закону дублює за змістом статтю 140 Конституції. Пункт 8 ст. 16 визначає, що місцева рада може наділяти частиною своїх повноважень органи СОН, передавати їм відповідні кошти, а також

матеріально-технічні та інші ресурси, необхідні для здійснення цих повноважень, здійснює контроль за їх виконанням. Також повноваження органу СОН припиняються достроково у разі невиконання рішень відповідної ради, її виконавчого комітету, загальних зборів громадян або невиконання своїх повноважень та його саморозпуску. Таке рішення приймається загальними зборами громадян, що утворили даний орган, або відповідною радою [2, ст. 80]. Тобто Закон України «Про місцеве самоврядування в Україні» визначає, які саме органи є органами СОН, хто дає дозвіл на їх створення та хто приймає рішення про досркове припинення повноважень органу СОН.

І, нарешті, базовий закон «Про органи самоорганізації населення» [3] визначає правовий статус, порядок організації та діяльності органів СОН, але його норми переважно дослівно відтворюють положення вищезазначених актів. Законодавство України, що регулює основи функціонування органів СОН, характеризується суттєвими недоліками, які не дозволяють належним чином розвивати наявний громадянський потенціал цієї важливої ланки в системі місцевого самоврядування. Досі залишаються неврегульованими питання щодо неприбутковості СОН, механізму делегування повноважень місцевими радами, розмежування статусів й фінансування між СОН різного рівня, що діють на одній території. Потребує спрощення порядок легалізації відповідних утворень. Окрему проблему становить комплекс невирішених питань в частині підпорядкованості та підзвітності СОН перед місцевими радами, їх господарської діяльності, розпорядження власними коштами та майном. Базовий закон мав би врегулювати більшість проблем, що виникають на практиці, але значною мірою посилив і без того непросту правову ситуацію, увійшовши в суттєві протиріччя з Конституцією України та Законом України «Про місцеве самоврядування в Україні». Аналіз чинного законодавства свідчить, що найбільш уразливими його положеннями є питання організації та проведення виборів в органах СОН, делегування їм частини повноважень відповідних місцевих рад, фінансів та майна, а також питання ліквідації органів СОН.

За цих умов багато місцевих рад в Україні, виходячи з існуючих реалій, змушені були піти шляхом вироблення власного підходу до вирішення цих питань, лавіруючи між існуючими

законодавчими протиріччями і заповнюючи нормативні прогалини.

На практиці до числа найчастіше застосовуваних форм правої регламентації діяльності органів СОН на локальному рівні належать такі групи документів: статути територіальних громад, програми щодо забезпечення розвитку органів СОН, загальні положення про органи СОН, спеціальні рішення місцевих рад про порядок легалізації та функції СОН, організаційні рішення місцевих голів та виконавчих комітетів місцевих рад тощо. Наприклад, в Статуті територіальної громади міста Одеси є дві статті, які регламентують статус органів СОН (стаття 19) та порядок взаємодії міської ради та виконавчих органів міської ради з органами СОН (стаття 20) [4]. В 2011 році Одеською міською радою була затверджена Програма розвитку органів СОН на 2012–2015 роки [5].

Таким чином, на сьогоднішній день є нагальна необхідність в подальшому вдосконаленні місцевого законодавства щодо сприяння розвитку системи самоорганізації в місті, оскільки багато із зазначених вище проблем можуть бути врегульовані тільки шляхом локальної нормотворчості.

Література

1. Конституція України [Електронний ресурс] : Закон України від 28.06.1996 із змін., внес. згідно із Законами України: за станом на 15.05.2014. — Режим доступу : <http://zakon1.rada.gov.ua>. — Назва з екрана.
2. Про місцеве самоврядування в Україні [Електронний ресурс] : Закон України від 21.05.1997 із змін., внес. згідно із Законами України : за станом на 17.07.2015. — Режим доступу : <http://zakon0.rada.gov.ua>. — Назва з екрана.
3. Про органи самоорганізації населення [Електронний ресурс] : Закон України від 11.07.2001 із змін., внес. згідно із Законами України : за станом на 20.11.2012. — Режим доступу: <http://zakon2.rada.gov.ua>. — Назва з екрана.
4. Статут територіальної громади міста Одеси [Електронний ресурс] : Рішення Одеської міської ради № 1240-VI від 25.08.2011. — Режим доступу : <http://search.ligazakon.ua/>. — Назва з екрана.
5. Програма розвитку органів самоорганізації населення в м. Одесі на 2012–2015 р. [Електронний ресурс] : Рішення Одеської міської ради № 1630-VI від 23.12.2011. — Режим доступу : <http://search.ligazakon.ua/>. — Назва з екрана.

O. С. Єгоров

асpirант кафедри конституційного права та правосуддя

СУЧАСНІ ТЕНДЕНЦІЇ РОЗВИТКУ ІНСТИТУТУ ГРОМАДЯНСТВА

Інститут громадянства є одним з базисних інститутів конституційного права та складає фундамент державного будівництва. Він має значний вплив на усі соціально-політичні аспекти життя держави і у багатьох випадках взагалі визначає їх. Проте інститут громадянства має дуалістичний характер: незважаючи на те, що він переважно відноситься до внутрішньодержавного права, сьогодні він все більше і більше набуває значення як інститут ще й міжнародного права. Це особливо актуально з огляду на світові тенденції взаємної інтеграції та глобалізації. Сврінтергаційні процеси, які відбуваються в Україні, актуалізують питання сучасного стану інституту громадянства та перспектив його подальшого розвитку під впливом глобалізаційних змін.

Слід зазначити, що протягом всієї історії розвитку держави і суспільства інститут громадянства характеризувався відносною стабільністю. Ще за часів античності у давньогрецьких полісах склалися і були нормативно врегульовані відносини громадянства. Аж до ХХ ст. залишались практично незмінними способи набуття громадянства за правом крові (*jus sanguinis*) і за правом ґрунту (*jus soli*). Ебзеев Б. С. зазначав, що античне громадянство є правовим становищем особи, що накладає на неї певні конкретно визначені обов'язки, за виконання яких вона наділяється певними привілеями [1, с. 49].

Надалі Велика французька буржуазна революція, яка подарувала французькому народу Декларацію прав людини і громадянина, створила новий прецедент. На підставі договірної теорії Руссо, згідно з якою людина як громадянин бере участь в здійсненні державної влади і як підданий підкоряється законам і вимогам держави [2, с. 162], було вперше зафіксовано наявність у громадянина прав, які кореспонduють обов'язкам перед державою. Успішна реалізація зворотного зв'язку між особою та державою у передових країнах, а також розвиток науково-технічного прогресу, що забезпечив відносно високу мобільність населення, почав підмивати багатовіковий фундамент інституту громадянства.

Що ж таке громадянство сьогодні? Стаття 2 Європейської конвенції про громадянство встановлює, що «громадянство» означає правовий зв'язок між особою та державою без зазначення етнічного походження особи» [3, ст. 2]. В свою чергу українські вчені В. П. Колісник та Ю. Г. Барабаш розглядають громадянство як правовий зв'язок, причому «цей зв'язок проявляється у поширенні суверенної влади держави на дану особу» [4, с. 73].

Такий підхід є традиційним для правої доктрини України ще з радянських часів та в цілому вірним, але, на жаль, зовсім ігнорує еволюцію взаємовідносин людини та держави. У сучасних умовах встановити наявність «стійкого зв'язку» між особою та державою з кожним роком стає все складніше. Все частіше громадяни України (та інших держав) працюють за кордоном, стають резидентами інших країн, вступають у шлюб із іноземними громадянами, інвестують в іноземну економіку. Розвинуті західні держави, у першу чергу держави ЄС, дуже швидко визначили цю тенденцію та створили новий юридичний феномен — громадянство ЄС.

Поняття громадянства ЄС було введено Маастрихтським договором 1992 року, стаття 9 якого містить положення про те, що кожна особа, яка має громадянство держави-члена, є громадянином Союзу; громадянство Союзу доповнює, а не замінює національне громадянство [5, ст. 9]. Цей крок був зроблений керівництвом європейських держав з метою забезпечення найбільш сприятливих умов для пересування, життя, праці та реалізації соціальних потреб, у тому числі у галузі самоорганізації і місцевого самоврядування, оскільки громадянство ЄС дозволяє обирати та бути обраним на муніципальних виборах країн-членів. Проте необхідно відмітити і той факт, що обставини, в яких «народився» цей феномен, є мабуть винятковими та обумовлені компактністю союзу, близькістю культур та історичного шляху.

Інший підхід до проблеми вбачається у відмові від принципу монопатризму багатьма передовими державами (США, Австралія), що мало на меті забезпечення найбільш сприятливих умов для своїх громадян та осіб, які бажають отримати їх громадянство, але тісно пов'язані з третіми державами. До другої половини ХХ ст. випадки біпатризму розглядалися здебільшого як негативне явище. Дійсно, розповсюдження цього явища зна-

чи ускладнює вирішення деяких питань щодо взаємодії громадянина та держави, виникають складнощі у сфері оподаткування, реєстрації актів громадянського стану, проходження військової служби, зайняття певних посад та здійсненням певних видів діяльності. Проте сьогодні, як справедливо зазначає Боярс Ю. Р., «біпатризм являє собою досить розповсюджене в міжнародній практиці явище, яке існує об'єктивно незалежно від ставлення до нього тієї чи іншої держави» [6, с. 17]. З кожним роком збільшується кількість країн, що дозволяють отримувати подвійне громадянство, так, за останній час до них приєдналися Італія, Ізраїль, Фінляндія та Польща.

Позиція ж деяких країн щодо біпатризму звелася до проголошення принципу невизнання подвійного громадянства. Проте слід зазначити, що невизнання проблеми не вирішує її, і обов'язок держави у взаємодії із міжнародною спільнотою знайти вирішення проблем, пов'язаних зі статусом біпатридів. Слід зазначити, що вітчизняний законодавець вже намагався почати вирішувати це питання, наприклад, у законопроекті «Про внесення змін до Закону України «Про громадянство України» (щодо подвійного громадянства) (№ 2308 від 15.02.2013 р.), який було відхилено на підставі тлумачення ст. 4 Конституції України як такої, що забороняє мати громадянство іншої держави, з чим погоджуються не всі вчені-конституціоналісти. Проте у зв'язку з європейським вектором розвитку нашої держави та проведеним конституційною реформою є надія, що законодавець перестане ігнорувати проблему і почне вирішувати її у тісній взаємодії із міжнародним співтовариством.

Література

1. Эбзеев Б. С. Конституционные основы свободы личности в СССР [Текст] : учебник / под ред. проф. И. Е. Фарбера. — Саратов : Изд-во Сарат. ун-та, 1982. — 137 с.
2. Руссо Ж. Ж. Об общественном договоре. Трактаты [Текст] : пер. с фр. — М.: КАНОН-пресс, 1998. — 416 с.
3. Європейська конвенція про громадянство [Електронний ресурс]: конвенція від 06.11.1997. — Режим доступу : <http://zakon1.rada.gov.ua>. — Назва з екрана.
4. Конституційне право України [Текст] : підруч. для студ. вищ. навч. закл. / за ред. В. П. Колісника, Ю. Г. Барабаша. — Х. : Право, 2008. — 415 с.

5. Договір про Європейський Союз [Електронний ресурс] : Міжнародний договір від 07.02.1992. — Режим доступу : <http://zakon1.rada.gov.ua>. — Назва з екрана.
6. Боярс Ю. Р. Вопросы гражданства в международном праве [Текст] : монография / Ю. Р. Боярс. — М. : Международные отношения, 1986. — 160 с.

K. Ю. Кармазіна

кандидат юридичних наук,
доцент кафедри конституційного права та правосуддя

НОВЕЛИ РЕАЛІЗАЦІЇ КОНСТИТУЦІЙНОГО ПРАВА НА БЕЗОПЛАТНУ ПРАВОВУ ДОПОМОГУ ПОТЕРПІЛИМИ У КРИМІНАЛЬНИХ ПРОВАДЖЕННЯХ

Проголошене Конституцією України право кожного на правову допомогу, безперечно, належить до одного з основних конституційних прав людини, адже нерідко виступає гарантією реалізації та захисту інших прав і свобод. У випадках, передбачених законом, ця допомога надається безоплатно [1, ст. 59].

Механізм реалізації конституційного права особи на безоплатну правову допомогу у кримінальному провадженні неодноразово виступав предметом наукового інтересу провідних вітчизняних та зарубіжних правників, але й дотепер це право в фаховій літературі досліджено лише як право осіб, які підозрюються (обвинувачуються, засуджуються) за вчинення кримінальних правопорушень. Таким чином, поза увагою несправедливо залишаються потерпілі — фізичні особи, яким кримінальним правопорушенням завдано моральної, фізичної або майнової шкоди, а також юридичні особи, яким кримінальним правопорушенням завдано майнової шкоди [2, ст. 55]. Оскільки метою цієї публікації є дослідження конституційного права людини на безоплатну правову допомогу, далі мова піде лише про механізм реалізації цього права потерпілами — фізичними особами.

В статті 56 Кримінального процесуального кодексу України (далі — КПК), що містить перелік прав потерпілої особи, в п. 8 ч. 1 згадується про право мати представника та в будь-який момент кримінального провадження відмовитися від його по-

слуг, а в п. 14 ч. 1 — про право користуватися іншими правами, передбаченими цим кодексом [2, ст. 56]. Тобто прямо в тексті КПК про право потерпілого на безоплатну правову допомогу (можливість користуватися послугами представника безоплатно) не йдеться.

В цьому зв'язку КПК виглядає більш гуманним по відношенню до підозрюючих осіб, адже безпосередньо надає останнім право на отримання правової допомоги захисника за рахунок держави у випадках, передбачених цим кодексом та/або законом, що регулює надання безоплатної правової допомоги, в тому числі у зв'язку з відсутністю коштів на її оплату [2, ст. 42].

Аналіз вищепереданих положень дозволяє дійти до висновку про можливість порушення в кримінальному провадженні однієї з його основних засад — принципу рівності перед законом і судом — по відношенню до потерпілої особи, яка в разі браку коштів на оплату послуг представника не зможе самотужки належним чином відстоюти свої права, свободи та законні інтереси у кримінальному провадженні, а особливо в тих випадках, коли сторона захисту буде представлена не тільки підозрюваним (обвинуваченим), але й захисником останнього. Зазначене може привести до порушення ще однієї важливої засади кримінального провадження — принципа доступу до правосуддя.

Оскільки відповідно до положень Закону України «Про виконання рішень та застосування практики Європейського суду з прав людини» суди застосовують при розгляді справ Конвенцію про захист прав людини та основоположних свобод (далі — Конвенцію) та практику суду як джерело права [3, ст. 17], проаналізуємо і європейські стандарти щодо надання безоплатної правової допомоги потерпілим у кримінальному провадженні.

Європейський суд з прав людини визнавав лише в окремих випадках, що юридична допомога у кримінальних справах має надаватися потерпілому, але такі справи стосувалися статті 2 конвенції (право на життя), що, серед іншого, вимагає від держави проведення ефективного розслідування смерті, спричиненої співробітниками правоохоронних органів. В цьому вузькому контексті доступ родичів жертві до юридичної допомоги може бути одним з критеріїв «ефективності» розслідування. По статті 6 конвенції (право на справедливий суд) ні у родичів

жертві, ні у самої жертви злочину в країнах — членах Ради Європи права на одержання допомоги адвоката за рахунок держави немає.

Незважаючи на надзвичайно важке економічне становище, нещодавно наша держава зробила рішучий крок назустріч за-безпеченю реалізації конституційного права на безоплатну правову допомогу потерпілим у кримінальних провадженнях. Так, з 1 липня 2015 р. по всій території України запрацювало 100 місцевих центрів з надання безоплатної вторинної право-вої допомоги (до прикладу, в районах Одеської області функ-ціонують 4, а в м. Одесі — 3 таких центри). Законом України «Про безоплатну правову допомогу» на такі центри покладено обов'язок забезпечення фізичних осіб, що у них звернулися, адвокатами, які надають так звану «вторинну правову допомо-гу» — вид державної гарантії, що полягає у створенні рівних можливостей для доступу осіб до правосуддя [4, ст. 13].

Для відповіді на питання про те, з якого момента потер-пілій може розраховувати на одержання безоплатної вторин-ної правової допомоги в Україні, проаналізуємо положення КПК. Оскільки права і обов'язки потерпілого виникають в осо-би з моменту подання заяви про вчинення щодо неї криміналь-ного правопорушення або заяви про залучення її до проваджен-ня як потерпілого [2, ст. 55], то з цього моменту така особа може звернутися за наданням безоплатної правової допомоги.

Безоплатна вторинна правова допомога по відношенню до потерпіліх включає такі види правових послуг: здійснення представництва інтересів осіб, що мають право на безоплатну вторинну правову допомогу, в судах, інших державних орга-нах, органах місцевого самоврядування, перед іншими особа-ми; складення документів процесуального характеру.

За загальним правилом, звернення про надання одного з ви-щеназваних видів правових послуг у довільній формі подають-ся особами, які досягли повноліття, до Центру з надання без-оплатної вторинної правової допомоги або до територіального органу юстиції за місцем фактичного проживання таких осіб незалежно від реєстрації місця проживання чи місця перебу-вання особи [4, ст. 18]. При чому разом з таким зверненням потерпілій або його законний представник повинні подати до-кументи, що підтверджують їх належність до принаймі однієї з

вразливих категорій осіб, передбачених ст. 14 Закону України «Про безоплатну правову допомогу» (наприклад, що середньо-місячний сукупний дохід сім'ї потерпілого нижчий суми про-житкового мінімуму для осіб, які належать до основних соці-альних і демографічних груп населення; або що потерпілій є дитиною-сиротою, ветераном війни, дитиною, яка може стати або стала жертвою насильства в сім'ї, тощо).

Центр з надання безоплатної вторинної правової допомоги зобов'язаний протягом десяти днів з дня надходження такого звернення потерпілого прийняти рішення щодо надання йому безоплатної вторинної правової допомоги, письмово повідоми-ти про це його або його законного представника, а також суд, орган державної влади, в яких здійснюватиметься представни-цтво інтересів потерпілого [4, ст. 19].

Якщо особа не має підстав для отримання безоплатної вто-ринної правової допомоги, Центр з надання безоплатної вторин-ної правової допомоги приймає рішення про відмову в наданні безоплатної вторинної правової допомоги і надсилає копію цьо-го рішення особі, яка звернулася про надання такої допомоги, з одночасним роз'ясненням порядку оскарження рішення про відмову в наданні безоплатної вторинної правової допомоги.

Послуги призначеною центром адвоката для представни-цтва інтересів потерпілого для останнього будуть абсолютно безкоштовними і доступними до вичерпання всіх національних засобів захисту. При цьому робота такого адвоката має чітко відповідати не лише положенням законодавства України в ці-лому, Правилам адвокатської етики, але й Стандартам якості надання безоплатної вторинної правової допомоги у криміналь-ному процесі.

Література

1. Конституція України [Електронний ресурс] : Основний Закон України від 28.06.1996 із змін., внес. згідно із Законами Украї-ни : за станом на 27.10.2015. — Режим доступу : <http://zakon5.rada.gov.ua/laws/show/254%D0%BA/96-%D0%B2%D1%80/print1445976699463423>. — Назва з екрана.
2. Кримінальний процесуальний кодекс України [Електронний ре-урс] : Закон України від 13.04.2012 із змін., внес. згідно із За-конами України : за станом на 27.10.2015. — Режим доступу : <http://zakon0.rada.gov.ua/laws/show/4651-17>. — Назва з екрана.

3. Про виконання рішень та застосування практики Європейського суду з прав людини [Електронний ресурс] : Закон України від 23.02.2006 із змін., внес. згідно із Законами України : за станом на 27.10.2015. — Режим доступу : <http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/3477-15>. — Назва з екрана.
4. Про безоплатну правову допомогу [Електронний ресурс] : Закон України від 02.06.2011 із змін., внес. згідно із Законами України : за станом на 27.10.2015. — Режим доступу : <http://zakon5.rada.gov.ua/laws/show/3460-17>. — Назва з екрана.

3. В. Кузнецова

кандидат юридичних наук, доцент
допент кафедри конституційного права та правосуддя

ПРАВОВІ ЗАСАДИ ДОСТРОКОВОГО ВІДКЛИКАННЯ ДЕПУТАТІВ МІСЦЕВИХ РАД В УКРАЇНІ

Процес децентралізації, який наразі ініційований в Україні, передбачає поступове збільшення повноважень місцевих представницьких органів влади усіх рівнів. Це зумовлює підвищення рівня відповідальності місцевих рад та, відповідно, потребує удосконалення механізмів контролю за їх діяльністю, зокрема з боку місцевих громад.

Питання контролю громади за діяльністю органів місцевого самоврядування є складовою загальної системи участі населення в управлінні місцевими справами. Навесні 2014 року Україна ратифікувала Додатковий протокол до Європейської хартії місцевого самоврядування про право участі у справах місцевого органу влади, тим самим наша держава підтримала один з демократичних принципів, які поділяють усі держави-члени Ради Європи та, відповідно, взяла на себе зобов'язання щодо забезпечення права участі громадян у справах місцевого органу влади. Право участі означає «право вживати рішучих заходів для визначення або впливу на здійснення повноважень та обов'язків місцевого органу влади» [1].

Виходячи з вищезазначеного доцільним буде розглянути механізм дострокового відкликання депутатів місцевих рад в Україні з точки зору його ефективності як одного із засобів

контролю громадян за роботою окремих депутатів та місцевого представницького органу в цілому.

Принаїдно зауважимо, що механізм дочасного відкликання депутатів не є поширеною практикою в Європі, оскільки він є однією з форм імперативного мандату. Депутати є представниками усього народу, а не окремих виборців, тому застосування імперативного мандату в європейських країнах вважається великою мірою недемократичним і практично відсутнім в державах-членах ЄС. В західних демократіях замість процедури відкликання надається перевага розвитку механізмів прямиї демократії та вдосконаленню місцевих виборчих систем [2].

Проте, виходячи з аналізу українського законодавства, депутата, який системно не відвідує засідання ради, можна позбавити мандата. Процедуру дострокового припинення повноважень депутатів місцевих рад за ініціативою виборців чітко визначено в Законі України «Про статус депутатів місцевих рад» № 93-IV від 11 липня 2002 року. У ст. 5 Закону закріплено право виборців відкликати депутатів місцевих рад. У ст. 37 визначено три підстави для відкликання депутата виборцями: 1) порушення депутатом місцевої ради положень Конституції і законів України, що встановлено судом; 2) пропуск депутатом місцевої ради протягом року більше половини пленарних засідань ради або засідань постійної комісії, невиконання ним без поважних причин рішень і доручень ради та її органів; 3) невідповідність практичної діяльності депутата місцевої ради основним принципам і положенням його передвиборної програми, невиконання депутатом місцевої ради зобов'язань звітування перед виборцями та проводити зустрічі з ними [3].

8 серпня 2015 року вступив у силу новий Закон «Про місцеві вибори». Так, п. 4 прикінцевих та перехідних положень Закону стосується змін до Закону України «Про статус депутатів місцевих рад» щодо процедури відкликання депутатів. Якщо раніше ініціаторами відкликання могли бути виборці округу та місцева рада, то тепер із ініціативою відкликання можуть виступати лише виборці.

Законом України «Про місцеві вибори» від 14 липня 2015 року № 595-VIII було детальніше врегульовано процедуру відкликання депутата місцевої ради. Статті 38–41 та 48 Закону України «Про статус депутатів місцевих рад» щодо пропози-

ції про відкликання, повідомлення про створення ініціативної групи, прийняття рішення про відкликання депутата місцевої ради за народною ініціативою, гарантії прав депутата місцевої ради при розгляді питання про його відкликання викладені в новій редакції. Зокрема в статті 40 передбачено, що на підтримку пропозиції про відкликання депутата місцевої ради, обраного в одномандатному виборчому окрузі, має бути зібрано підписи у кількості, що є більшою половини кількості виборців, які взяли участь у голосуванні на відповідних місцевих виборах в одномандатному виборчому окрузі, в якому був обраний депутат.

Також доповнено статтю 79 Закону України «Про місцеве самоврядування в Україні» пунктом 4 щодо можливості відкликання з посади сільського, селищного, міського голови за народною ініціативою.

Цікавою особливістю впровадження імперативного мандату в Україні є й те, що його механізм так і не знайшов законодавчого закріплення для народних депутатів, яких громадяни обирають в парламент. Хоч в Конституції, до якої ми повернулися, передбачено імперативний мандат для представників народу у Верховній Раді (п. 6 ст. 81). А от спроби поставити у залежність від партійного керівництва місцевих депутатів здійснювалися не раз, починаючи з 2007 року.

Отже, загалом на даний момент процедура дострокового відкликання депутата місцевої ради є цілком врегульованою. Однак її подальше застосування з метою забезпечення контролю виборців за діяльністю депутатів місцевих рад в Україні має враховувати особливості реалізації права участі громадян у місцевих справах у державах-членах ЄС та взятих на себе Україною європейських політичних зобов'язань.

Тому вважаємо, що підвищення участі громадян у місцевих справах переважним чином можливе за подальшого розвитку механізмів прямої демократії. Питання відповідальності та підконтрольності органів місцевого самоврядування повинні вирішуватись за допомогою, по-перше, впровадження дієвих механізмів місцевої демократії, по-друге, удосконалення місцевої виборчої системи.

Таким чином, подальше підвищення рівня участі громадян України у місцевих справах цілком доцільно реалізовувати

шляхом відмови від процедури дострокового відкликання депутатів місцевих рад і зосередженості на вдосконаленні форм прямої демократії. Зокрема з урахуванням виконання Україною взятих на себе зобов'язань унаслідок ратифікації Європейської хартії місцевого самоврядування та Додаткового протоколу до неї щодо забезпечення права участі у місцевих справах.

Література

1. Додатковий протокол до Європейської хартії місцевого самоврядування про право участі у справах місцевого органу влади. Рада Європи від 16.11.2009 [Електронний ресурс] : Міжнародний документ. — Режим доступу : http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/994_946. — Назва з екрана.
2. Механізми дострокового відкликання депутатів місцевих рад: європейський досвід для України [Електронний ресурс] : Аналітична записка. — Режим доступу : <http://www.niss.gov.ua/articles/1897/>. — Назва з екрана.
3. Про статус місцевих рад [Електронний ресурс] : Закон України від 11 липня 2002 року № 93 IV. — Режим доступу : <http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/93-15/>. — Назва з екрана.

A. В. Левенець

викладач кафедри конституційного права та правосуддя

РОЛЬ ОРГАНІВ МІСЦЕВОГО САМОВРЯДУВАННЯ У ФОРМУВАННІ СТАТУСУ ІНОЗЕМЦІВ — ЧЛЕНІВ ТЕРИТОРІАЛЬНОЇ ГРОМАДИ

В умовах реформування місцевого самоврядування та децентралізації державної влади в Україні особливої актуальності набувають питання муніципально-правового статусу особи як члена територіальної громади. Згідно зі статтею 140 Конституції України місцеве самоврядування є правом територіальної громади — жителів села чи добровільного об'єднання у сільську громаду жителів кількох сіл, селища та міста — самостійно вирішувати питання місцевого значення в межах Конституції і законів України [1, ст. 140]. Таким чином, використовуючи термін «жителі», законодавець відніс до складу територіальної громади не лише громадян України, але й іноземних громадян,

осіб без громадянства, біженців та інші категорії осіб, які постійно проживають на відповідній території, а отже є її мешканцями. Закон України «Про імміграцію» в ст. 1 встановлює, що іноземець чи особа без громадянства, який отримав дозвіл на імміграцію і прибув в Україну на постійне проживання, або перебуваючи в Україні на законних підставах, отримав дозвіл на імміграцію і залишився в Україні на постійне проживання, визначається іммігрантом [2, ст. 1]. Отже правовий статус осіб, що не є громадянами України, але постійно проживають в ній, є предметом дослідження одразу кількох галузей: конституційного, муніципального, адміністративного права, а також міграційного права України як галузі, що представлена нормами, які регулюють суспільні відносини, пов'язані з міграцією фізичних осіб, визначенням правового статусу іммігранта в контексті свободи пересування, а також закріплення гарантій і обов'язків держави та її органів щодо утвердження й забезпечення статусу різних категорій іммігрантів [3, с. 25–28].

Органи місцевого самоврядування є первинною ланкою в системі взаємовідносин іноземець — постійний мешканець — держава. Тому основну роботу з інтеграції іммігрантів, забезпечення належних взаємин між корінним та прибулим населенням доцільно виконувати саме на місцевому рівні, що знаходитьться близьче до людей та їхніх потреб. Як показує світова практика, муніципалітетам (органам місцевого самоврядування) в таких питаннях як соціальне забезпечення, освіта, охорона здоров'я і житло належить ключова роль у процесі інтеграції іммігрантів, та як наслідок — формуванні статусу повноцінного члена місцевої громади.

В Україні сьогодні передбачена така форма взаємодії місцевої влади та членів територіальної громади як органи самоорганізації населення, в формуванні та діяльності яких можуть брати участь іноземці. Однак практика діяльності цих органів, та особливо — участі в них іноземців є малоєфективною. Інших спеціальних форм та засобів захисту прав іноземців в місцевому самоврядуванні законодавством України поки що не передбачено.

Позитивним досвідом організації окремих спеціалізованих органів для реалізації та захисту прав осіб, які не є громадянами держави, але проживають на її території та складають частину населення, може слугувати ФРН. Згідно з ч. 1 параграфу 19 Ко-

мунальної Конституції федеральної землі Бранденбург 2007 р., у статуті громади може бути передбачене обрання радою або безпосередньо жителями муніципалітету уповноважених осіб та консультативних комітетів щодо інтеграції жителів, які не мають німецького громадянства. Наприклад, у м. Франкфурт-на-Одері статутом передбачається обрання інтеграційної ради міста та уповноваженої особи громади з інтеграційних питань. Діяльність уповноваженого скерована у декількох напрямках: 1) робота з мігрантами громади (офіційні години прийому мігрантів, надання консультацій з міграційного законодавства, роз'яснення соціальних питань); 2) відносини з міськими зборами депутатів, обер-бургомістром і виконавчими органами ради (право активної участі з правом дорадчого голосу у засіданнях депутатських комісій та інтеграційного комітету, доступ до формування порядку денного пленарних засідань ради громади, співпраця із відділом віз та реєстрації іноземних громадян, управлінням соціального захисту, а також зі школами); 3) діалог із громадськими організаціями, рухами та ініціативами (створення мережі контактної інформації та бази даних громадських структур, участь в проектах проти расизму, ксенофобії та ін.).

До основних завдань інтеграційного комітету відносяться: сприяння міжкультурному діалогу серед населення, вироблення дієвої політики інтеграції мігрантів в місцеве співтовариство, їх соціалізація, подолання ворожого ставлення та дискримінації мігрантів, надання раді, депутатським комісіям та іншим дорадчим комітетам громади висновків щодо конкретних проблем міграційної сфери; розвитку стратегії участі мігрантів у суспільному житті громади; фінансової та організаційної підтримки інтеграційних проектів; кооперування з існуючими організаціями мігрантів у громаді [4].

Отже, функції органів місцевого самоврядування в галузі реалізації та захисту прав іноземців, що є членами територіальних громад в Україні, потребують законодавчого закріплення та систематизації. Існуючі на сьогодні численні підзаконні нормативно-правові акти, що регулюють окремі питання правовлаштування, соціального забезпечення, медичного обслуговування, участі в громадському житті на місцевому рівні іноземців в Україні не відповідають загальновизнаним європейським стандартам.

Література

1. Конституція України [Текст] : прийнята Верховною Радою України 28 червня 1996 року (з наст. змінами) // Відомості Верховної Ради України. — 1996. — № 30. — Ст. 141.
2. Про імміграцію [Текст] : Закон України від 07.06.2001 // Відомості Верховної Ради України. — 2001. — № 41. — Ст. 197.
3. Москаль Г. Система нормативних актів у сфері регулювання міграційних процесів [Текст] // Віче. — 2012. — № 18 (верес.). — С. 25–28.
4. Янишевський М. Консультативні комітети та уповноважені особи громади в Німеччині: перспективи запровадження в Україні [Електронний ресурс] // Демократичне врядування: науковий вісник. — 2013. — Вип. 11. — Режим доступу : file:///C:/Users/user/Downloads/DeVr_2013_11_22 % 20(3).pdf. — Назва з екрана.

A. M. Mxitaryan

асpirантка кафедри конституційного права та правосуддя

КОНСТИТУЦІЙНО-ПРАВОВИЙ СТАТУС НАЦІОНАЛЬНИХ МЕНШИН У ШВЕЦІЇ

Правовий статус національних меншин завжди займав особливе місце у державній політиці. Ця група людей завжди була найбільш незахищеною. А останнім часом проблеми міжетнічного співіснування потребують більшої уваги, що пов'язано з посиленням міграції у країни Європи. До того ж соціологи відзначають, що у деяких європейських країнах посилились расистські настрої, у тому числі у Швеції.

Дослідженнями питань правового статусу національних меншин займались Антонович М., Лемак В., Капоротті Ф., Колеснік В. П., Попок А. А., Товпенко Я. К., Товт М. М. та ін.

Згідно з соціологічними даними, кожен п'ятий мешканець Швеції має іноземне походження. Саме тому питанням правового статусу національних меншин тут приділяється багато уваги. Відповідно до § 1 гл. 2 Конституції Швеції кожному громадянину забезпечуються свобода висловлювання, свобода союзів, інформації, зібрань та свобода релігії [1]. До того ж у § 2 зазначено наступне: «Кожен громадянин у своїх відносинах з суспільством повинен бути захищений від примусу розкривати свої погляди

в політичній, релігійній, культурній та інших подібних сферах» [1]. Окрім зазначеного, Конституція Швеції закріплює, що у законі чи іншому приписі не може міститися недоброзичливе ставлення до будь-якого громадянина, який на підставі раси, кольору шкіри або етнічного походження належить до меншини [1]. Таким чином, Конституція Швеції закріплює засади рівності між етнічними шведами та представниками національних меншин, а також — принципи недискримінації меншин.

Основними актами, що регулюють статус національних меншин у Швеції, є Закон про мови (2009:600) та Закон про національні меншини (2009:724). Закон зобов'язує виконавчі органи дати національним меншинам можливість впливати на питання, які зачіпають їх і, наскільки це можливо, проконсультуватися з представниками меншин в таких питаннях. Згідно з Законом про національні меншини національними меншинами офіційно визнаються саами, шведські фіни, торнедальці (мейнкіелі), євреї та цигани [2]. Закон про мови закріплює відповідальність суспільства щодо захисту, збереження та заохочення мов національних меншин, якими є всі види саамської мови, мейнкіелі, фінська мова, ідиш та романі чіб [3].

Хоча офіційною мовою держави є шведська мова, законодавство передбачає особливий режим використання мов національних меншин у певних адміністративних районах. Три мови меншин — саамська, фінська та мейнкіелі — можуть бути офіційно застосованими у певних комунах (адміністративних округах), визначених Законом про національні меншини. Таким чином, фізична особа може усно або письмово звертатися до органів управління, які у свою чергу повинні надавати відповідь тією ж мовою [2, ст. 8]. Поза визначених комун мовою меншин можуть звертатися за умови, якщо справа може буди оброблена персоналом, що володіє цією мовою. Судові справи розглядаються мовою меншини, якщо юрисдикція суду спіпадає з визначеними адміністративними округами. До того ж адвокати можуть затребувати перекладені на мови меншини процесуальні документи [2, ст. 8].

Параграф 14 Закону про мови визначає, що особам, у яких є рідна мова, окрім визначених законом, має бути надана можливість розвивати та застосовувати свою рідну мову [3]. Тому муніципалітети зобов'язані створити всі можливості для дітей

вивчати рідну мову. При цьому діють спеціальні центри для вивчення рідної мови дорослими.

Національні меншини мають право вільно створювати національно-культурні спілки для задоволення культурних потреб. Найбільш широкими правами володіють саами, які також визнаються і корінним населенням півночі Швеції. На відміну від інших національних меншин, саами мають свій парламент. Згідно із Законом про саамський парламент до його компетенції належать питання сприяння саамській культурі, розподілу державних субсидій та коштів Фонду саамської культури та саамських організацій, також парламент займається питаннями оленярства як традиційного для Швеції господарства [4].

Однак, незважаючи на ефективність, на перший погляд, державного регулювання міжнаціональних відносин, у шведському суспільстві існують певні проблеми. Наприклад, циганська меншина неодноразово наголошувала на дискримінації з боку органів внутрішніх справ. Резонансною стала новина у вересні цього року про таємний поліцейський реєстр циганського населення, хоча Конституцією Швеції прямо заборонено складання реєстрів осіб за національною принадливістю, релігійними та політичними поглядами. Саме ця обставина стала причиною зростання напруги між циганським населенням та державою.

Отже, ми розглянули конституційно-правовий статус національних меншин у Швеції. Треба відзначити, що держава не тільки прирівнює етнічних шведів та представників національних меншин, а й всіляко сприяє збереженню та розвитку їх самобутності. На законодавчому рівні визнаються 5 груп національних меншин та їхні мови. Однак зростання расистських настроїв та новина про поліцейські списки циган показують, що є певні упущення щодо регулювання міжетнічних відносин у Швеції, та саме їх рішення покаже, наскільки гармонійно буде розвиватись шведське суспільство.

Література

1. Конституція Швеції від 27 лютого 1974 р. [Електронний ресурс]. — Режим доступу : <http://www.notisum.se>. — Назва з екрана.
2. Закон Швеції про національні меншини від 11 червня 2009 р. [Електронний ресурс]. — Режим доступу : <http://www.notisum.se>. — Назва з екрана.

3. Закон Швеції про мови від 28 травня 2009 р. [Електронний ресурс]. — Режим доступу : <http://www.riksdagen.se>. — Назва з екрана.
4. Закон Швеції про саамський парламент від 17 грудня 1993 р. [Електронний ресурс]. — Режим доступу : <http://www.notisum.se>. — Назва з екрана.

C. В. Пілюк

кандидат юридичних наук,
доцент кафедри конституційного права та правосуддя

ОСОБЛИВОСТІ АМЕРИКАНСЬКОЇ МОДЕЛІ КОНСТИТУЦІЙНОГО КОНТРОЛЮ

На сьогодні світовою практикою державотворення вироблено чимало різних моделей конституційного контролю, при цьому суттєво різнятися не тільки спосіб формування та порядок діяльності, але й юрисдикція відповідних органів державної влади. Конституційне правосуддя — інститут, який на сьогодні вже органічно увійшов у правову систему України. В умовах реформування всіх сфер суспільного життя, розбудови демократичної, правової держави пошук оптимального обсягу юрисдикції Конституційного Суду України, який би враховував специфіку національної правової системи, конституційну форму правління, передовий зарубіжний досвід у цій сфері, видається одним з актуальних напрямків наукових досліджень у державно-правовій сфері.

Основними рисами американського судового контролю є: його здійснення судами загальної юрисдикції без створення спеціалізованого органу конституційного контролю; здійснення функції судового контролю притаманне всьому судовому апарату, не виділяється із загального механізму правосуддя, оскільки усі справи, якою б не була їх природа, вирішуються одними і тими ж судами і по суті на одних і тих же умовах. Конституційні питання можуть розглядатися в будь-яких спірних справах і не вимагають якогось спеціального до них ставлення» [2, с. 343].

У системі американських установ на рівні федерації і штатів відсутні спеціальні органи конституційного контролю, оскіль-

ки ці функції виконуються судами загальної юрисдикції. Верховний суд США прецедентом 1803 р. [5, с. 185] ввів для себе і для інших федеральних судів виняткове по своїй важливості повноваження тлумачити положення Конституції США та оголошувати недійсними закони, видані Конгресом США і легіслатурами штатів, будь-які акти виконавчої влади за мотивами їхнього протиріччя Конституції. Верховний суд США, як і інші федеральні суди, вправі за тими ж мотивами скасовувати рішення будь-яких судових органів.

У свою чергу верховні суди штатів активно розглядають справи, пов'язані з тлумаченням конституції і законів штатів. Суди загальної юрисдикції в штатах також виступають у ролі органів конституційного контролю та адміністративної юстиції, оскільки вони нерідко приймають до свого розгляду скарги на дії адміністративних установ і посадових осіб за мотивами неправильного застосування законів.

Головна особливість американської моделі конституційного контролю полягає в тому, що конституційний контроль не відляється із системи загального правосуддя, здійснюється судами загальної юрисдикції в процесі конкретного спору про право. При розгляді судом конкретної кримінальної або цивільної справи будь-яка сторона в процесі може заявити про неконституційність закону. У цьому випадку звичайний процес переривається і починається розгляд іншої справи — про конституційність закону. Рішення цього питання веде або до припинення справи, або до її відновлення.

Процедура розгляду може визначатися цивільним законодавством або проходити за правилами спеціального судочинства. Це, у свою чергу, на думку багатьох дослідників [1, с. 30], обумовлює і такі риси даної моделі конституційного контролю, як універсальність (тобто як свій об'єкт він охоплює акти та дії на всіх рівнях здійснення влади); казуальність (тобто конституційний контроль здійснюється лише при розгляді конкретної справи); відносність (тобто судове рішення є обов'язковим лише для сторін процесу, але при цьому рішення вищої судової інстанції володіє незаперечним авторитетом для всіх).

Конституційний контроль здійснюється стосовно не тільки законів, але також і інших нормативних актів і нормативних розпоряджень, що приймаються на всіх рівнях здійснення дер-

жавної влади. Верховний Суд не займається абстрактним конституційним контролем. Нижчі суди не звертаються до Верховного Суду США із запитом з конкретного приводу, вони повинні самі вирішувати питання про конституційність закону, застосованого чи такого, який підлягає застосуванню в конкретній справі. Тут немає спеціального інституту індивідуальної конституційної скарги, яку можна було б подавати безпосередньо до Верховного Суду, і громадяни мають право звертатися за захистом будь-яких своїх прав у нижчестоящі суди. «При цьому слід відзначити істотну особливість американського конституційного контролю: суди тлумачать антиконституційну норму як неіснуючу і не беруть її до уваги при винесенні відповідного рішення по суті спору. У той же час будь-якого конкретного акту або обов'язкової процедури скасування неконституційної норми при американській моделі конституційного контролю як такої не відбувається» [1, с. 31].

В цілому в США об'єктом конституційного контролю може стати будь-який законодавчий або адміністративний акт, оскаржений у суді. Хоча американські юристи відзначають, що активність Верховного Суду в сфері контролю за конституційністю федерального законодавства знижується [3], проте існування самої американської федерації буде під загрозою, якщо позбавити Верховний Суд права оголошувати неконституційними закони окремих штатів.

С. В. Поленіна у зв'язку з цим звертає увагу на три правила, згідно з якими американські суди виконують функцію конституційного контролю: 1) plain meaning rule — суди не повинні змінювати суть закону під виглядом його інтерпретації; 2) the mischief rule — сенс тлумачення полягає в тому, щоб переконатися в дійсному намірі законодавця посилити ефективність його реалізації; 3) the golden rule — суд зобов'язаний застосовувати закон так, щоб уникнути можливості абсурдного рішення [4]. Три зазначених положення орієнтують американську систему конституційного контролю скоріше на «позитивний» напрямок, але при цьому фактично забороняють змінювати зміст закону, зберігаючи в цілому «негативне» начало.

Література

1. Брежнев О. В. «Американская» модель судебного конституционного контроля (генезис и основные черты) [Текст] / О. В. Брежнев // Конституционное и муниципальное право. — 2005. — № 6. — С. 30–32.
2. Конституции зарубежных государств : учебное пособие [Текст] / сост. проф. В. В. Маклаков. — 2-е изд., испр. и доп. — М. : БЕК, 1999. — 584 с.
3. Остапович И. Ю. Судебные органы конституционного контроля в современной практике зарубежных стран [Электронный ресурс] // Современная наука: актуальные проблемы теории и практики. Серия: Экономика и право. — 2014. — № 5–6. — Режим доступа : <http://www.nauteh-journal.ru/index.php/ru/---ep14-05/1189-a> — Назва з екрана.
4. Поленина С. В. Судебный прецедент в Российской Федерации — реальность и перспектива [Электронный ресурс] // Представительная власть. — 2002. — № 5–6. — Режим доступа : <http://www.pvlast.ru/archive/index.40.php> — Назва з екрана.
5. Правовые системы стран мира : энциклопедический справочник [Текст] — 3-е изд., перераб. и доп. / отв. ред. д. ю. н., проф. А. Я. Сухарев. — М. : НОРМА, 2003. — 976 с.

O. B. Прієшкіна

доктор юридичних наук, професор
професор кафедри конституційного права та правосуддя

КАДРОВЕ ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ ОРГАНІВ МІСЦЕВОГО САМОВРЯДУВАННЯ: АКТУАЛЬНІ ПРОБЛЕМИ

Органи місцевого самоврядування наразі активно сприяють реалізації конституційних прав та свобод громадян, створюють умови соціальної, правової, економічної, освітньої та культурної забезпеченості і добробуту населення. Тому питання реалізації кадрової політики на локально-регіональному рівні прямо пропорційно впливає на якість роботи органів місцевого самоврядування.

Актуальність обраної теми зумовлена передусім необхідністю оптимізації управлінської діяльності та реформування системи підготовки, перепідготовки та підвищення кваліфікації

посадових осіб місцевого самоврядування, яка є одним з напрямів реалізації Програми економічних реформ на 2010–2014 роки «Заможне суспільство, конкурентоспроможна економіка, ефективна держава», затвердженої Указом Президента України від 27 квітня року 2011 року № 504.

Аналізуючи стан здійснення кадрової політики органів місцевого самоврядування, можна виявити ряд недоліків, які суттєво погіршують процес реалізації праці та забезпечення інтересів населення з боку місцевої влади. Це безпосередньо впливає на рівень життя населення та позитивні тенденції розвитку ефективної місцевої влади взагалі. Тому виявлення та нейтралізація цих проблем допоможуть підвищити рівень соціальної забезпеченості та добробуту населення.

Питання кадрового забезпечення органів місцевого самоврядування регулюються окремим інститутом муніципального права України — інститутом служби в органах місцевого самоврядування. Наразі процедурні питання кадрового забезпечення органів місцевого самоврядування регулює Закон України «Про службу в органах місцевого самоврядування» від 7 червня 2001 року (далі — Закон) [1].

Згідно зі статтею 1 Закону, служба в органах місцевого самоврядування — це професійна, на постійній основі діяльність громадян України, які займають посади в органах місцевого самоврядування, що спрямована на реалізацію територіальною громадою свого права на місцеве самоврядування та окремих повноважень органів виконавчої влади, наданих законом. Поняття служби в органах місцевого самоврядування поєднує серед інших такі її основні елементи, як спрямування на реалізацію територіальною громадою свого права на місцеве самоврядування та окремих повноважень органів виконавчої влади, наданих законом. Цим підкреслюється роль служби в органах місцевого самоврядування в розв'язанні місцевих проблем управління, її зв'язок з органами місцевої влади.

З метою поліпшення кадрової політики на державному рівні та подальшого удосконалення механізмів адміністративної реформи Президентом України було прийнято два накази: № 45/2012 від 1 лютого 2012 року, яким схвалено Стратегію державної кадрової політики на 2012–2020 роки, та наказ

№ 246/2012 від 5 квітня 2012 року «Про Президентський кадровий резерв «Нова еліта нації».

Серед актуальних проблем організації влади на локально-регіональному рівні можна виділити такі:

– застаріла та недосконала нормативно-правова база регулювання організації роботи органів місцевого самоврядування. Зокрема відсутність у законодавчих актів чітких механізмів реалізації повноважень органами місцевого самоврядування, неврегульованість статусу посадовців органів місцевого самоврядування зумовлюють необхідність оновлення законів України «Про місцеве самоврядування в Україні», «Про службу в органах місцевого самоврядування». З метою стимулювання громадської участі вимогою часу є прийняття закону «Про місцевий референдум», «Про місцеві ініціативи та збори громадян» тощо [2];

– низький рівень надання послуг у соціальній сфері (охорона здоров'я, освіта, наука тощо), який зумовлений недостатнім рівнем бюджетного забезпечення і фінансування делегованих повноважень органів місцевого самоврядування;

– низький рівень зацікавленості та безпосередньої участі громадян у вирішенні питань локально-регіонального значення та реалізації права на контролюючі дії за незалежним виконанням посадових повноважень службовцями органів місцевої влади;

– низький престиж служби в органах місцевого самоврядування, місцевих органах виконавчої влади, пов'язаний із низьким рівнем соціального захисту працівників зазначеної сфери, недосконалістю системи оплати праці (відсутність зв'язку посадового окладу з рівнем кваліфікації, професійною підготовкою, відсутність прозорої системи преміювання, розрив у заробітній платі керівників І–ІІ категорій посад державних службовців, посадових осіб місцевого самоврядування) [3].

Таким чином, розв'язання наявних проблем потребує реалізації комплексної реформи публічної влади, першим етапом якої стала б професійна методична та наукова підготовка допоміжних матеріалів для забезпечення ефективності кадрових змін.

Пошук прогресивних методів вирішення вищезазначених проблем та концептуальне оновлення поглядів на кадрову по-

літику органів місцевого самоврядування допоможуть якісно підвищити рівень соціального, правового та фінансового забезпечення населення та прискорити процес інтеграції України до європейської спільноти.

Одним із ключових напрямків такої реформи буде безпосередньо удосконалення кадрової політики на місцевому рівні з метою підвищення професіоналізму та компетентності посадовців різних рівнів.

Література

1. Про службу в органах місцевого самоврядування [Текст] : Закон України від 07.06.2001 // Відомості Верховної Ради України. — 2001. — № 33. — Ст. 175.
2. Формування та розвиток кадрового резерву як важливий елемент модернізації державної служби [Електронний ресурс]. — Режим доступу : <http://donetskstat.gov.ua/reformi/dodatok1.doc>. — Назва з екрана.
3. Доля І. Аналітична записка «Щодо кадрового забезпечення місцевої влади в контексті впровадження адміністративної реформи». Липень 2012. [Електронний ресурс]. — Режим доступу : <http://www.niss.gov.ua/articles/913>. — Назва з екрана.

М. Л. Рабінович

асpirантка кафедри конституційного права та правосуддя

ВИЗНАЧЕННЯ ВЕРХОВЕНСТВА ПРАВА У РОМАНО-ГЕРМАНСЬКІЙ ПРАВОВІЙ ТРАДИЦІЇ

Незважаючи на те, що поняття «верховенство права» є однією з фундаментальних цінностей Європейського Союзу та ключовим принципом права ЄС, у законодавчих актах Союзу відсутнє визначення «верховенства права». У доктрині також бракує єдиного підходу до визначення даної правової цінності (принципу права), і навіть існує думка, що «консенсус щодо верховенства права можливий лише за браку консенсусу щодо змісту даного поняття» [3, с. 5].

Актуальність визначення змісту поняття верховенства права в контексті європейських студій та права ЄС зумовлена декількома чинниками. По-перше, проголошення верховенства права

однією з фундаментальних цінностей ЄС передбачає необхідність її реалізації в діяльності держав-членів, і брак єдиного підходу до визначення змісту цього поняття створює правову невизначеність. По-друге, на сьогодні ЄС активно провадить діяльність щодо зміцнення верховенства права у сусідніх державах (зокрема, в рамках Європейської політики сусідства та східного партнерства, які реалізуються в Україні). Провадження такої діяльності зумовлює необхідність розроблення єдиних критеріїв оцінки стану верховенства права у державах-партнерах та їхнього прогресу у здійсненні реформ.

Поряд із законодавчими актами ЄС та практикою Суду ЄС у Люксембурзі важливим джерелом вивчення підходів до поняття верховенства права в праві Євросоюзу є конституційні традиції держав-членів. Німецька концепція *rechtsstaat* та французька *etat de droit* найбільше вплинули на формування верховенства права як фундаментальної цінності ЄС.

Поняття *rechtsstaat* виникло у Німеччині наприкінці XVIII століття як неологізму, який поєднував поняття права та держави. Згідно із баченням німецького юриста Роберта фон Моля, сутність правової держави полягає в тому, щоб забезпечити вільну та всеосяжну реалізацію сильних рис особи [2, с. 8]. Таким чином, основною метою правової держави та її відмінністю від поліцейської, відповідно до візії фон Моля, є індивідуальна свобода, яка має бути забезпечена дотриманням законів та звичаїв, а також увагою до індивідуальних рис та схильностей особи [2, с. 10–12].

У XIX столітті термін *rechtsstaat* почав розглядатися у трьох основних вимірах: як самообмеження держави, дотримання суб'єктивних прав та первинна роль закону (законність) [1, с. 243]. Відповідно до теорії самообмеження держави дії органів державної влади не мають обмежуватися зовнішніми чинниками. Натомість держава має обмежувати сама себе для того, аби сумлінно виконувати свої функції (зокрема захищати суб'єктивні права громадян) та уникати соціального тиску.

Тоді як трьохвимірна концепція верховенства права, характерна для німецького публічного права початку XIX століття, свідчить про високий рівень розвитку його розуміння, через півстоліття поняття «верховенство права» почало використовуватися у сутністному сенсі і лише в рамках адміністра-

тивного права. До поразки Німеччини у Другій світовій війні поняття *rechtsstaat* існувало суттєво формально і застосовувалося навіть для характеристики правового режиму Третього Рейху.

Однак після Другої світової війни відбулося «відродження» *rechtsstaat* в якості конституційного принципу, який зокрема передбачає захист основних прав. Крім того, на сьогодні принцип верховенства права активно використовується Федеральним конституційним судом Німеччини для подолання прогалин в праві та розробки нових правових принципів, як, наприклад, принцип пропорційності, який спровів значний вплив на правові системи Німеччини та ЄС [3, с. 26].

Німецька концепція *rechtstaat*, яка поєднує як формальні, так і сутнісні елементи, значно вплинула на правову доктрину Франції, де термін *etat de droit* вперше виник на початку ХХ століття в рамках адміністративного права. В науковій літературі брак єдиного принципу верховенства права асоціюється із багатозначністю французьких термінів *republique* та *etat*, а також відсутністю стабільного конституціоналізму [1, с. 246–247]. В світлі цього важливо розуміти, що спочатку принцип верховенства права у Франції означав лише ефективний перегляд статутного права, тобто розумівся як суттєвий інструмент подолання свавілля держави.

Відповідно до законодавства П'ятої Республіки *etat de droit* включає два основних принципи, а саме перегляд статутного права конституційною радою, а також обмеження виконавчої влади у відповідності із формальними та сутнісними стандартами, закріпленими у Конституції [1, с. 248]. Таке розуміння конституціоналізму свідчить про присутність тісного зв'язку між конституціоналізмом та верховенством права у французькій правовій традиції.

Переходячи до висновків, необхідно зазначити, що і *rechtstaat*, і *etat de droit* представляють собою правові принципи конституційної цінності. В той же час як *rechtstaat*, так і *etat de droit* бракує визначення у відповідних конституційних актах. Визначення *rechtstaat* та *etat de droit*, розроблені німецькими та французькими вченими, дозволяють розглядати відповідні принципи як мета-принципи, що включають значну кількість елементів як формального, так і сутнісного характеру. В цей же час тоді як німецька концепція верховенства

права безпосередньо містить сутнісний елемент, *etat de droit* містить лише посилання на конституційні норми, що свідчить про надзвичайно тісний зв'язок між цим принципом та конституційним устроєм.

Література

1. Gosalbo-Bono R. The Significance of the Rule of Law and Its Implications for the European Union and United States [Text] / R. Gosalbo-Bono // University of Pittsburg Law Review. — 2010. — Vol. 72. — P. 229–360.
2. Mohl R. Die Polizeiwissenschaften nach den Grundsätzen des Rechtsstaates [Text] / R. von Mohl. — Tübingen: H. Laupp, 1844. — 610 p.
3. Pech L. The Rule of Law as a Constitutional Principle of the European Union [Text] / L. Pech // Jeann Monnet Working Papers, 2009. — P. 1–79.

C. B. Ромашкін

кандидат юридичних наук,
доцент кафедри конституційного права та правосуддя

ОСОБЛИВОСТІ ДІЯЛЬНОСТІ ВІЙСЬКОВИХ ПРОКУРАТУР

За час незалежного існування нашої держави здійснювалися неодноразові спроби вирішити складні питання різних аспектів державотворення. У цьому процесі завжди важливе місце посідали проблеми створення і належного функціонування власних Збройних Сил як необхідного та важливого атрибута державності. Тому питання захисту нашої країни надзвичайно актуальне, особливо в умовах позаблоковості і «стратегічного партнерства».

Злочинність в армії визнається найнебезпечнішим дестабілізуючим фактором, що вкрай негативно впливає не тільки на Збройні Сили України, але й на національну безпеку держави — чим вище її рівень, тим менше можливостей використання армії як ефективного інструмента вирішення зовнішньополітичних і внутрішніх проблем. Суспільна небезпека злочинів, учинених військовослужбовцями, об'єктивно пов'язана не тільки з порушенням суспільних відносин, характерним для

злочинних діянь цивільних осіб, але й з ослабленням військової дисципліни як найважливішої складової бойової готовності військових частин і з'єднань [1, с. 114].

Армія є одним з найбільш закритих державних інститутів. З одного боку, це цілком обґрунтовано, враховуючи завдання, які стоять перед військовою організацією, з іншого — це створює сприятливі умови для свавілля і корупції.

З метою забезпечення належної організації діяльності військових прокуратур, розмежування їх компетенції з територіальними прокуратурами, здійснення ефективного впливу на зміцнення законності та правопорядку у військових формуваннях та оборонно-промисловому комплексі держави були поновлені спеціалізовані військові прокуратури в Україні.

В умовах особливого періоду, запровадження надзвичайного, воєнного стану, або проведення антитерористичної операції, із зачлененням з'єднань, військових частин та підрозділів Збройних Сил України, Національної гвардії України, Державної прикордонної служби України, інших військових формувань, місцем постійно дислокації яких є територія в межах військового гарнізону, — особовий склад військових прокуратур (прокурори, слідчі) може відряджатися до районів розташування цих з'єднань, військових частин (підрозділів) на період виконання вказаними з'єднаннями, військовими частинами та підрозділами завдань за призначеннем.

Слідчі військових прокуратур повинні здійснювати досудове розслідування кримінальних правопорушень, передбачених статтями 402–421, 425–435 КК України, а також вчинених військовослужбовцями правоохранних органів та іншими особами, зазначеними у частині 4 статті 216 КПК України, які проходять службу та/або працюють в державних органах чи установах правопорядку.

Військові прокурори повинні координувати діяльність підрозділів Військової служби правопорядку у Збройних Силах України, військової контррозвідки Служби безпеки України та інших правоохранних органів з питань боротьби зі злочинністю і корупцією, у тому числі в організованих формах, у воєнній сфері [2].

Останні суспільно-політичні події в Україні, оголошення часткової мобілізації в державі, проведення антитерористичної

операції на початку 2014 року дали привід для обговорення на науковому і практичному рівнях питання щодо відновлення органів військової прокуратури.

Діяльність спеціалізованих прокуратур з нагляду за додержанням законів у воєнній сфері, їх територіальна структура, принципи комплектування (за рахунок цивільних осіб) та організаційні засади діяльності не повною мірою відповідали stupeniu загроз державі в воєнній (оборонній) сфері.

Військові прокуратури діють у багатьох країнах (Франція, Румунія, Азербайджан, Болгарія, Данія, Кіпр, Швейцарська Конфедерація). Наприклад, у Франції існують спеціальні прокурори у військових справах — магістрати при апеляційних судах, яким доручено вести справи військових [3, с. 211–216].

В умовах глобальної економічної кризи, соціально-політичної нестабільності в Україні, проведення антiterористичної операції на сході країни, ускладнення криміногенної ситуації та зростання військової небезпеки, а також із врахуванням низки інших факторів посилюється роль державних структур і правових механізмів, покликаних забезпечувати національну безпеку та стабільність політичного, соціального, економічного середовища в державі.

Низький рівень логістики, неспроможність у стислі терміни налагодити виробництво для реалізації оборонних цілей та інші подібні чинники вкрай негативно вплинули на стан обороноздатності держави. Згубна й протиправна політизація правоохоронних органів і військових формувань привела до того, що в ситуацію було втягнуто сотні, якщо не тисячі, співробітників міліції, військовослужбовців, прокурорів [4, с. 28].

Література

1. Козачук О. Особливості сучасного реформування військових прокуратур в Україні [Текст] // Вісник Національної академії прокуратури України. — 2014. — № 5(38). — С. 114–119.
2. Про особливості діяльності військових прокуратур [Електронний ресурс] : Наказ Генерального прокурора України від 20 серпня 2014 року № 12гн. — Режим доступу : http://www.gp.gov.ua/ua/gl.html?_m=publications&_t=rec&id=94102. — Назва з екрана.
3. Організація и діяльність органів прокуратури зарубежних стран : інформаціонно-аналітический справочник [Текст] / под

общ. науч. ред. проф. С. П. Щербы. — М.: Юрлітінформ, 2010. — 248 с.

4. Синчук В. Особливості реалізації завдань та функцій органів прокуратури в умовах посилення загроз національній безпеці України [Текст] // Вісник Національної академії прокуратури України. — 2014. — № 4(37). — С. 28–34.

O. M. Садовская

кандидат юридических наук, доцент
доцент кафедры конституционного права и правосудия

О ВЛИЯНИИ СОГЛАШЕНИЯ ОБ АССОЦИАЦИИ УКРАИНЫ С ЕС НА КОНСТИТУЦИОННОЕ ПРАВО УКРАИНЫ

Соглашение об ассоциации между Украиной, с одной стороны, и Европейским Союзом, Европейским сообществом по атомной энергетике и их государствами-членами, с другой стороны [1], или сокращенно Соглашение об ассоциации Украины с Европейским Союзом (укр. Угода про асоціацію між Україною та ЄС, англ. Ukraine-European Union Association Agreement) (далее — Соглашение) — международный договор, имеющий целью углубление интеграции между Украиной и Евросоюзом в сфере политики, торговли, культуры и укрепления безопасности и призванный заменить прежнее Соглашение о партнёрстве и сотрудничестве между Европейскими сообществами и Украиной 1994 г. Этот договор является для Украины и украинского народа не просто международным актом, одним из многих подписанных и ратифицированных Украиной, а документом, повлекшим кардинальные изменения в судьбе страны, в ее внешней и внутренней политике, документом, имеющим влияние на все сферы жизни общества, управления страной, и в том числе на конституционно-правовые отношения разного уровня. Поэтому автор считает, что Соглашение является для страны актом и конституционного права, как в свое время Договор о ЕС стал частью конституционного права стран-участниц ЕС. А многие позиции Соглашения имеют прямое действие и не требуют дополнительных мер имплементации.

Соглашение об ассоциации между ЕС и Украиной является первым из договоров нового поколения между ЕС и странами Восточного партнерства и имеет всеобъемлющий, нетрадиционный для подобных соглашений ЕС, новаторский характер. Именно выдвигаемые Европейским Союзом требования по соблюдению комплекса демократических норм — полноценная реализация прав и свобод человека, ценность демократии, верховенство права, принципы суверенитета и территориальной целостности, нерушимости границ и независимости — это базовые конституционные ценности для ЕС, которые являются ключевыми при любых партнерских отношениях. Они связаны как с историей, так и со стратегическим видением Евросоюза своей роли в современном мире, и лежат в самой основе его нормативной силы. Амбициозное и новаторское Соглашение — это четко определенный способ использования динамики отношений между Украиной и ЕС для поддержки основных реформ, восстановления и роста экономики, осуществления государственного управления и отраслевого сотрудничества более чем в 30 сферах, таких как энергетика, транспорт, защита окружающей среды, сотрудничество в сфере промышленности и малого и среднего бизнеса, социальное развитие и защита, равноправие, защита прав потребителей, образование и молодежная политика, мобильность и миграция, а также культурное сотрудничество.

Анализ Соглашения показывает, что ряд норм вполне определенно регулирует внутренние конституционно-правовые отношения, поэтому можно констатировать, что ратифицированное и опубликованное должным образом Соглашение является источником конституционного права Украины, даже тогда, когда оно временно исполняется не в полном объёме. Кроме этого, подписание этого документа стратегически означает включение Украины в сферу нормативного влияния ЕС — с вытекающими из этого последствиями в политической и правовой сферах, а также вопросах безопасности, в связи с чем источниками конституционного права становятся не только Соглашение об ассоциации, но и текущие нормы европейского права как первичного, так и вторичного, что требует перестройки всех уровней правоприменения и правотворчества, особенно деятельности государственных и муниципальных органов. Украина приобрета-

ет дополнительные права на участие в деятельности отдельных институтов ЕС, работа которых прямо или опосредованно касается положений Соглашения или участие в которых имеет значение для Украины в целом. Во втором случае участие должно регламентироваться отдельными соглашениями с выбранным агентством ЕС на условиях совместного финансирования. Внедрение такой практики открывает для Украины доступ к целевым фондам и совместным проектам стран-членов ЕС, а также позволяет учитывать национальные интересы при их реализации в различных сферах взаимодействия.

Можно еще раз подчеркнуть, что Соглашение об ассоциации между ЕС и Украиной является первым из договоров нового поколения между ЕС и странами Восточного партнерства и имеет всеобъемлющий, нетрадиционный для подобных соглашений ЕС, новаторский характер. Соглашение об ассоциации является новым этапом в развитии договорных отношений Украины — ЕС, который предусматривает политическую ассоциацию и экономическую интеграцию и открывает путь к дальнейшим прогрессивным преобразованиям.

Также Соглашение об ассоциации содержит политический компонент, а на взгляд автора, именно это обстоятельство и делает Соглашение важнейшим источником конституционного права, пусть и стоящим особняком и выпадающим из традиционной иерархии источников конституционного права Украины, и прогрессивно влияющим на развитие конституционного права в целом.

Литература

1. Соглашение об ассоциации между Украиной, с одной стороны, и Европейским Союзом, Европейским сообществом по атомной энергетике и их государствами-членами, с другой стороны [Электронный ресурс]. — Режим доступа : http://comevroint.rada.gov.ua/komevroint/control/uk/publish/article?art_id=56220&cat_id=45826. — Название с экрана.

M. O. Саракуца

кандидат юридичних наук, доцент
доцент кафедри конституційного права та правосуддя

ПЕРСПЕКТИВИ УДОСКОНАЛЕННЯ НОРМАТИВНО-ПРАВОВОГО ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ КОНСТИТУЦІЙНОГО ПРАВА ГРОМАДЯН УКРАЇНИ БРАТИ УЧАСТЬ В УПРАВЛІННІ ДЕРЖАВНИМИ СПРАВАМИ

Проблема взаємин і взаємозв'язків громадянина з владою завжди була надзвичайно актуальною. Право громадян України на участь в управлінні державними справами де-юре забезпечує їх включення у сферу політики, являючись юридичним вираженням суверенітету народу та формою здійснення ним своєї установчої влади. Крім того, конституційне право громадянина на участь в управлінні справами держави являє собою основну гарантію переходу до системи політичної демократії та наближення до тієї ідеальної моделі суспільства, яка називається громадянським суспільством.

Відповідно до ст. 38 Конституції України [1] участь громадян в управлінні державними справами є їхнім правом, але з точки зору політики і права — певною мірою і обов'язком [2, с. 33]. В системі політичних прав означене право є головним і співвідноситься з іншими політичними правами як пріоритетне політичне право. Основною кваліфікаційною ознакою, що відокремлює його від інших політичних прав, є особиста, безпосередня участь кожного окремого громадянина України у здійсненні безпосереднього народовладдя, вирішенні державних справ у сфері законодавчої, виконавчої та судової влади, місцевого самоврядування.

Особливості гарантування конституційного права громадян України брати участь в управлінні державними справами обумовлені його політичним змістом, комплексною структурою. Воно забезпечується системою загальних і спеціальних гарантій, передбачених законодавством України, яка складається із правових гарантій, що забезпечують реалізацію права участі громадян України як конституційно-правового інституту і гарантій кожного з конституційних політичних прав, що входять до його складу. Вони складають дві основні групи: нормативно-правові та організаційно-правові.

Під гарантіями конституційного права громадян України брати участь в управлінні державними справами в науковій літературі розуміють сукупність передбачених Конституцією і законами України умов, засобів та способів, що забезпечують безперешкодну реалізацію громадянами України права брати участь у здійсненні усіх видів публічної влади, вирішувати державні справи безпосередньо або через своїх представників в органах державної влади і місцевого самоврядування, його охорону і захист через правові форми діяльності держави, її органів, органів місцевого самоврядування, правозахисних організацій та самих громадян [3, с. 31–36].

На жаль, на сьогодні існує недосконалість нормативно-правових засобів охорони та захисту прав людини, що є однією з основних проблем юридичного гарантування останніх в Україні. Такі засоби набувають декларативного характеру, позбавлені реального юридичного ефекту, а тому здатні дискредитувати правову політику держави.

Для уdosконалення нормативно-правового забезпечення конституційного права, що досліджується, необхідно внести наступні зміни у чинне законодавство України.

1. Оскільки чинні виборчі закони, Закон «Про державну службу» та Закон «Про службу в органах місцевого самоврядування» не містять в собі норм, які б безпосередньо пов'язували їх з правом участі громадян України у здійсненні влади, в управлінні державними і місцевими справами, то, на нашу думку, доцільним є прийняття окремого законодавчого акту, в якому було б визначено форми участі громадян України у здійсненні безпосереднього народовладдя, державної влади і місцевого самоврядування.

2. Потребують визначення види референдумів та суб'єкти їх забезпечення в розділі III Конституції України. Закон України «Про всеукраїнський і місцеві референдуми» також потребує прийняття у новій редакції. Зокрема потрібно уточнити коло питань, за якими референдум є обов'язковим, та встановити положення про те, що рішення з цього кола питань не потребує нічого затвердження і набуває чинності після його опублікування. Крім того, компетенція, функції, форми і методи діяльності організацій та посадових осіб, які мають забезпечувати конституційне право людини і громадянина брати участь

у всеукраїнському референдумі, в законодавстві врегульовані неповно. Тому існує нагальна потреба внести відповідні корективи до чинного закону та врахувати їх при підготовці проекту нової редакції закону.

3. Необхідно вирішити питання щодо прийняття в Україні спеціального єдиного нормативного акту, який би регулював проведення виборів — Виборчого кодексу. Кодифікація вітчизняного виборчого законодавства має відбуватися шляхом визначення загальної частини, яка б охоплювала «рамкові» норми, що стосуються регулювання загальних, принципових питань виборів, пов'язаних з реалізацією громадянами своїх виборчих прав, вибором типу виборчої системи, демократичністю проведення виборів (визначення строків та етапів виборчого процесу, складання списків виборців, принципів виборів, критеріїв формування виборчих округів та виборчих комісій, їхній статус та організація роботи, встановлення результатів виборів і т. д.) та особливої частини, норми якої регулювали б специфіку проведення різних видів виборів.

4. Потребує удосконалення й законодавство у сфері реалізації права громадян України на доступ до державної служби та служби в органах місцевого самоврядування. Для того, щоб відбір державних службовців був об'єктивним, треба закріпити кваліфікаційні вимоги на рівні законодавства. Конкурсний відбір службовців в органи державної влади, мабуть, є найбільш об'єктивною процедурою зарахування на державну службу. Об'єктивний конкурсний відбір усуває можливість зайняття відповідальних посад нефахівцями у своїй галузі, забезпечує високий професіоналізм, демократичність і результативність управління і, таким чином, повинен застосовуватись частіше.

Тільки при ефективній реалізації запропонованих заходів можна говорити про реальні нормативно-правові гарантії права українських громадян на участь в управлінні державними справами.

Література

1. Конституція України від 28 червня 1996 р. [Текст] // Відомості Верховної Ради України. — 1996. — № 30. — Ст. 141.
2. Грабильников А. В. Поняття конституційного права громадян України брати участь в управлінні державними справами [Текст] / А. В. Грабильников // Часопис Київського університету права. — 2004. — № 2. — С. 32–36.
3. Скібіна О. О. Конституційні гарантії права громадян України на участь в управлінні державними справами [Текст] / О. О. Скібіна // Проблеми законності : Респ. міжвідом. наук. зб. / відп. ред. В. Я. Тацій. — Харків : Нац. юрид. акад. України, 2004. — Вип. 65. — С. 31–36.

АКТУАЛЬНІ ПИТАННЯ ЦИВІЛЬНОГО ПРАВА ТА ПРОЦЕСУ, СІМЕЙНОГО, ТРУДОВОГО І МІЖНАРОДНОГО ПРИВАТНОГО ПРАВА

O. В. Байло

старший викладач кафедри цивільно-правових дисциплін

ОСОБЛИВОСТІ СУДОВОЇ ФОРМИ ЗАХИСТУ ГІДНОСТІ ПРАЦІВНИКА

Захист суб'єктивних прав і законних інтересів в межах відповідної форми захисту та за допомогою того чи іншого способу є об'єктивною необхідністю. Саме за рівнем захисту прав людини і громадянина оцінюються ефективність діяльності органів державної влади, ступінь демократичності держави в цілому. Створення і функціонування всеохоплюючої системи захисту трудових прав є важливою юридичною гарантією їх забезпечення.

Вивченю питань, пов'язаних із судовим розглядом справ про захист честі, гідності та ділової репутації, завжди приділялась значна увага з боку науковців як дореволюційного, радянського періодів, так і сучасних дослідників.

Проблеми форм та способів захисту трудових прав працівників досліджувалися у наукових працях В. С. Андреєва, С. С. Алексєєва, Н. Б. Болотіної, В. С. Венедіктова, М. В. Вітрука, Л. Д. Воєводіна, Р. І. Денисова, В. В. Жернакова, Р. І. Іванової, Л. М. Колодкіної, А. П. Коренєва, В. М. Кудрявцева, І. В. Лагутіної, М. І. Матузова, П. Д. Пилипенка, В. І. Прокопенка, О. І. Процевського, Н. А. Семашко, Г. І. Чанишевої, В. В. Чернікова, О. М. Ярошенка та ін.

Аналіз чинного законодавства про працю свідчить про недосконалість нормативного закріплення форм та способів захисту трудових прав працівників. Водночас у вітчизняній науці трудового права проблеми захисту трудових прав працівників останнім часом є предметом дослідження багатьох науковців. Судовий захист, що ґрунтуються на положеннях частини пер-

шої ст. 55 Конституції України про гарантування громадянам права на судовий захист прав та свобод, визнається найбільш ефективною юрисдикційною формою захисту порушених прав.

Справи про захист честі, гідності та ділової репутації розглядаються у судах за правилами цивільного судочинства без урахування особливостей правового статусу особи, яка звертається до суду. В літературі висловлюється думка про необхідність запровадження в Україні соціально-трудової юстиції спочатку шляхом утворення спеціалізованих відділень при судах загальної юрисдикції, а в подальшому — утворення самостійного механізму з декількох інстанцій. Так, Г. І. Чанишева вважає, що створення соціально-трудових судів дозволить більш ефективно захищати права та інтереси сторін соціального діалогу на всіх рівнях [1, с. 82].

На відміну від трудового права, у цивільному праві діє галузевий механізм захисту цивільних прав та інтересів, який отримав належне законодавче закріплення. Так, ст. 275 Цивільного кодексу України передбачено, що фізична особа має право на захист свого особистого немайнового права від противправних посягань інших осіб. Захист особистого немайнового права здійснюється способами, встановленими главою 3 Цивільного кодексу України. Захист особистого немайнового права може здійснюватися також іншим способом відповідно до змісту цього права, способу його порушення та наслідків, що їх спричинило це порушення.

Аналіз положень частини другої ст. 16 ЦК України та Постанови Пленуму Верховного Суду України № 1 від 27.02.2009 р. «Про судову практику у справах про захист гідності та честі фізичної особи, а також ділової репутації фізичної та юридичної особи» дозволяє дійти висновку про те, що найбільш прийнятними способами захисту честі, гідності та ділової репутації особи є: визнання права; припинення дії, яка порушує право; відновлення становища, яке існувало до порушення; відшкодування моральної шкоди (ст. 23 ЦК України). До спеціальних способів захисту відносяться, наприклад, спростування недостовірної інформації та/або право на відповідь (ст. 277 ЦК України), заборона поширення інформації, якою порушуються особисті немайнові права (ст. 278 ЦК України) тощо [2, п. 3].

Відповідачами у таких справах є фізична або юридична особа, яка поширила недостовірну інформацію, а також автор цієї інформації [2, п. 9].

Предметом спору у справах про захист честі, гідності та ділової репутації є матеріально-правова вимога потерпілої особи до особи, що порушила такі права, яка ґрунтуються на спірному правовідношенні. За загальним правилом така вимога стосується негативної інформації, що була поширена відповідачем, та/або відшкодування моральної шкоди, яка була завдана таким порушенням [3, с. 66].

Предмет позову про захист гідності працівника індивідуалізує пред'явлений позов залежно від характеру вимоги, яка заявляється позивачем.

У свою чергу, необхідно виокремлювати безпосередньо предмет позову від матеріального об'єкта або матеріального предмета позову [4, с. 323]. Під об'єктом позову розуміється матеріальне благо, до отримання якого прагне постраждала сторона [5, с. 115].

Одним із актуальних питань забезпечення права працівника на захист його гідності залишається питання визначення юридичного складу скоеного у даному випадку правопорушення.

Отже, судовий захист гідності працівника під час трудової діяльності залишається найбільш ефективною юрисдикційною формою захисту.

Оскільки право на повагу і захист гідності та честі працівника є основою немайнової складової трудових правовідносин, то його забезпечувальний характер полягає у визнанні та здійсненні цих цінностей особи, що проявляється в отриманні належної оцінки й самооцінки її якостей як особистості та як працівника, а також у позитивному ставленні з боку роботодавця. Саме в суб'єктивному праві на повагу та захист гідності та честі працівника й знаходить своє втілення правовий статус гідності та честі як найвищих соціальних цінностей.

Література

1. Чанишева Г. І. Спеціалізована трудова юстиція у країнах Європи: досвід для України [Текст] / Г. І. Чанишева // Вісник Вищої Ради юстиції. — 2010. — № 2. — С. 75–82.

2. Про судову практику у справах про захист гідності та честі фізичної особи, а також ділової репутації фізичної та юридичної особи [Текст] : Постанова Пленуму Верховного Суду України № 1 від 27.02.2009 р. // Збірник Постанов Пленуму Верховного Суду України та постанов Верховного Суду України у справах цивільної юрисдикції. — Х. : Одіссея, 2012. — 456 с.
3. Лежух Т. І. Особливості доказування при розгляді справ, що виникають при захисті честі, гідності та ділової репутації [Текст] / Т. І. Лежух // Науковий вісник Ужгородського національного університету. Серія: Право. — 2014. — Випуск 25. — С. 65–70.
4. Штефан М. Й. Цивільне процесуальне право України [Текст] / М. Й. Штефан. — К. : Видавничий дім «Ін Юре», 2005. — 624 с.
5. Кройтор В. А. Гражданський процес [Текст] / В. А. Кройтор. — Х. : Эспада, 2006. — 288 с.

I. O. Голоденко

старший викладач кафедри цивільно-правових дисциплін

ДЕЯКІ ПИТАННЯ ЩОДО ЗАХИСТУ ЖИТЛОВИХ ПРАВ ФІЗИЧНИХ ОСІБ

Право на житло є одним з найбільш природних і невід'ємних прав людини. Стаття 47 Конституції України гарантує кожному праву на житло, але це право, як і кожне інше, має преюдиційальне значення, якщо може бути реалізоване [1]. А право кожного захищати свої права і свободи, права і свободи інших осіб від посягань найчастіше реалізується шляхом звернення до компетентних органів. І серед різноманітних національних механізмів і засобів забезпечення прав і свобод людини найбільш поширеним є судовий захист. Правильний і своєчасний розгляд житлових спорів є гарантією реального здійснення конституційного права особи на житло, захисту прав і охоронюваних законом інтересів державних органів, підприємств та установ, організацій у здійсненні покладених на них завдань щодо управління житловим фондом, його експлуатації та збереження.

На даний момент необхідно зазначити, що вищими судовими інстанціями не приділяється належної уваги узагальненню судової практики розгляду судами житлових спорів, а існують

лише поодинокі спроби здійснити комплексне узагальнення цієї судової практики. В цілому щодо питання виселення судова практика є доволі неоднозначною та суперечливою [2].

Реалізація встановлених конституційних гарантій, поряд з іншими, відображається в збереженні житла за його власника-ми без обмежень та в гарантії збереження житла в державному та комунальному житловому фонду за тимчасово відсутніми громадянами протягом шести місяців (ст. 71 ЖК УРСР), членів сім'ї власника жилого приміщення протягом року (ст. 405 ЦК України). Не проживання у жилому приміщенні понад встановлений строк без поважних причин дають підстави для визнання цих осіб в судовому порядку такими, що втратили права користування ним (ст. 72 ЖК УРСР, ст. 405 ЦК України).

Слід зазначити, що виселення колишніх членів сім'ї власника після припинення шлюбних, сімейних відносин за загальним правилом права користування займаним приміщенням зберігається.

Однак щодо можливості збереження цього права за членами сім'ї власника, в тому числі і колишніми, у разі зміни самого власника судова практика на даний час виходить зовсім з інших підстав.

А саме відповідно до ст. 391 ЦК України власник майна має право вимагати усунення перешкод у здійсненні ним права користування та розпоряджання своїм майном [3]. Відповідно, гарантуючи захист права власності, закон надає власнику право вимагати усунення будь-яких порушень його права хоч би ці порушення і не були поєднані з позбавленням володіння.

Права власника житлового будинку (квартири) визначені ст. 383 ЦК України та ст. 150 ЖК України, які передбачають право власника використовувати житло для власного проживання, проживання членів сім'ї, інших осіб і розпоряджатися своїм житлом на власний розсуд [4].

Обмеження чи втручання у право власника можливе лише з підстав, передбачених законом.

Відповідно до ч. 1 ст. 156 ЖК України з урахуванням положень ч. 1 ст. 405 ЦК України члени сім'ї власника житла, які проживають разом з ним у будинку (квартири), що йому належить, користуються жилим приміщенням в обсязі, визначеному відповідно до угоди з власником.

Верховний Суд України, аналізуючи зміст вказаних правових норм, дійшов висновку про те, що право члена сім'ї власника будинку (квартири) користуватися цим житлом існує лише за наявності у власника права приватної власності на це майно.

Із зазначеного можна дійти до висновку, що виникнення права членів сім'ї власника будинку (квартири) на користування цим будинком та обсяг цих прав залежить від виникнення у власника будинку права власності на цей будинок, а відтак — припинення права власності особи на будинок припиняє право членів її сім'ї на користування цим будинком.

У зв'язку з цим необхідно виходити з того, що права членів сім'ї власника будинку на об'єкт власності є похідними від прав самого власника. А тому припиняється у зв'язку з переходом останнього до іншої особи.

Ця ситуація виникає тому, що, передбачаючи право власника житлового будинку (квартири) на відчуження цих об'єктів, закон не передбачив при цьому переході прав і обов'язків по-переднього власника до нового власника в частині збереження права користування житлом (житлового сервітуту) членів сім'ї колишнього власника у випадку зміни власника будинку (квартири) на відміну від договору найму (оренди) житла — ст.ст. 810, 814 ЦК України.

Тому підставою для збереження права проживання в такому випадку є набуття самостійного права на житло з підстав, передбачених законом (найм, оренда, вселення наймачем чи на підставі ордера тощо — ст. 810 ЦК України, ст. ст. 61, 64 ЖК України).

Але слід констатувати те, що на даний час, у зв'язку саме з таким трактуванням правових норм щодо даного питання, мешканці перебувають під реальною загрозою виселення при будь-якому переході прав власності від власника до іншої особи, навіть до іншого родича, як це може бути зокрема внаслідок спадкування.

Таким чином, можна зазначити, що норми, які регулюють порядок виселення членів (колишніх членів) сім'ї власника житлового будинку, були прийняті ще за радянських часів і востаннє зазнавали змін ще 1993 року. З цього часу реалії життя людей зазнали значних змін. Тому вважаємо, що питання щодо виселення членів (колишніх членів) сім'ї власника житлового будинку має бути адаптоване до реалій сьогодення.

Література

1. Конституція України [Текст] : Закон України від 28.06.1996 // Відомості Верховної Ради України. — 1996. — № 30. — Ст. 141.
2. Узагальнення практики розгляду Малиновським районним судом м. Одеси цивільних справ про визнання особи такою, що втратила право на користування жилим приміщенням (за матеріалами судової практики (2007–2008 pp.) [Електронний ресурс] : узагальнення судової практики від 15.06.2011. — Режим доступу : <http://ml.od.court.gov.ua>. — Назва з екрана.
3. Цивільний кодекс України [Електронний ресурс] : Закон України від 16.01.2003 із змін., внес. згідно із Законами України : за станом на 30.09.2015. — Режим доступу: <http://zakon1.rada.gov.ua>. — Назва з екрана.
4. Житловий кодекс УРСР [Електронний ресурс] : Закон України від 30.06.1983 із змін., внес. згідно із Законами України: за станом на 05.04.2015. — Режим доступу : <http://zakon1.rada.gov.ua>. — Назва з екрана.

M. A. Гора

старший викладач кафедри цивільно-правових дисциплін

ВІЛЬНЕ ВИКОРИСТАННЯ АВТОРСЬКИХ ТВОРІВ БЕЗ ЗГОДИ АВТОРА

1. Відповідно до пункту 5 статті 15 Закону України «Про авторське право і суміжні права» (далі — Закон) автор (чи інша особа, що володіє авторським правом) має право вимагати виплати винагороди за будь-яке використання твору [1, ст. 15]. Використання творів третіми особами допускається виключно з дозволу особи, яка має виключне право дозволяти використання об'єкта авторського права на підставі авторського договору з автором або іншою особою, що має авторське право, або з організацією колективного управління, яким суб'єкти авторського права передали повноваження на управління своїми майновими авторськими правами [1, ст. ст. 31, 32, 33]. Використання творів без письмового дозволу з позивачем та без сплати авторської винагороди є порушенням авторського права, що є підставою для звернення до суду за захистом порушених прав [1, ст. 50].

2. В той же час, з метою забезпечення балансу інтересів суспільства і авторів, законодавством встановлюються обмеження майнових прав авторів та інших осіб, що мають авторські права. Вказані обмеження, передбачені статтями 21–25 Закону, узгоджені з міжнародним стандартам та відповідають таким принципам:

- 1) стосуються лише творів, які були правомірно опубліковані або оприлюднені;
  - 2) такі обмеження не завдаватимуть шкоди використанню твору і не обмежуватимуть безпідставно законні інтереси автора [1, ч. 6 ст. 15; 2, ст. 242];
  - 3) вільне використання творів без згоди автора має відповідати меті такого використання. Згідно законодавству (ст.ст. 21–25 Закону) використання допускається «в обсязі, виправданому поставленою метою»;
  - 4) в більшості передбачених законом випадків вільного використання творів обов'язковим є зазначення імені автора і джерела запозичення [1, ст. 21];
  - 5) таке використання об'єкту авторського права не може мати на меті отримання прибутку;
  - 6) перелік вільного використання творів є вичерпним, воно допускається тільки особами і способами, вказаними в законі [1, ч. 2 ст. 21].
3. Згідно з п. 7 ст. 15 Закону, якщо примірники правомірно опублікованого твору законним чином введені у цивільний обіг шляхом їх першого продажу в Україні, то допускається їх повторне введення в обіг шляхом продажу, дарування тощо без згоди автора (чи іншої особи, яка має авторське право) і без виплати авторської винагороди. Така можливість має назву «вичерпання прав» або «право першого продажу» [3, ст. 6 (2)]. Це відається зрозумілим, адже авторське право і право власності на матеріальний об'єкт, в якому втілено твір, не залежать одне від одного, а відчуження матеріального об'єкта, в якому втілено твір, не означає відчуження авторського права і навпаки [1, ст. 12]. В той же час законом встановлені особливості відчуження окремих об'єктів авторського права [1, ч. 2 ст. 12, ст. 27], що обумовило необхідність виокремлення «права першого продажу».
4. Серед вичерпного переліку випадків вільного використання творів без згоди автора є такі, які уявляються спірни-

ми. Так, згідно з п. 3 ст. 21 без згоди автора (чи іншої особи, яка має авторське право), але з обов'язковим зазначенням імені автора і джерела запозичення, допускається: відтворення у пресі, публічне виконання чи публічне сповіщення попередньо опублікованих у газетах або журналах статей з поточних економічних, політичних, релігійних та соціальних питань чи публічно сповіщених творів такого ж самого характеру у випадках, коли право на таке відтворення, публічне сповіщення або інше публічне повідомлення *спеціально не заборонено автором*. Ця норма робить проблематичним захист не тільки авторських, а й суміжних прав у разі незаконного оприлюднення захищених авторським та суміжним правами об'єктів, якщо автор не доведе, що попередньо заборонив таке оприлюднення. Так, розглядаючи спори про порушення авторських прав при використанні музичних творів, суди посилаються на письмову заборону суб'єктами авторського та суміжних прав відтворювати, публічно передавати свої твори, виконання та ін., чи іншим чином публічно повідомляти про них [4]. Практиці відомі випадки, коли відсутність спеціальної заборони стає підставою для відмови у захисті авторських та суміжних прав. В той же час передбачене п. 3 ст. 21 правило дає можливість розповсюджувати знання про авторські твори, а також переробляти їх з некомерційною метою.

5. Цікавою видається норма, передбачена ЦК РФ стосовно вільного використання твору, що постійно знаходиться в місці, відкритому для вільного відвідування. Аналогічну норму доцільно було б ввести в законодавство України щодо обмеження авторських прав [5, ст. 1274].

Література

1. Про авторське право та суміжні права [Електронний ресурс] : Закон України від 23.12.1993 р. із змін., внес. згідно із Законами України : за станом на 30.09.2015 р. — Режим доступу: <http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/3792-12/print1429090159907777> — Назва з екрана.
2. Цивільний кодекс України [Текст] : Закон України від 16.01.2003 р. // Відомості Верховної Ради України. — 2003. — № 40-44. — Ст. 356.
3. Договір ВОІС про авторське право, прийнятий Дипломатичною конференцією 20.12.1996 р. [Електронний ресурс] : Договір, між-

народний документ. — Режим доступу : http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/995_770 — Назва з екрана.

4. Рішення Оболонського районного суду м. Києва від 17.01.2014 р. [Електронний ресурс] // Державний реєстр судових рішень. — Режим доступу : <http://reyestr.court.gov.ua/Review/36745608> — Назва з екрана.
5. Коментарий к Гражданському кодексу Российской Федерации (учебно-практический) [Електронний ресурс] / под ред. С. А. Степанова. — Режим доступу : <https://books.google.com.ua/books> — Назва з екрана.

Г. Г. Душкова

аспірантка кафедри цивільно-правових дисциплін

ОСОБЛИВОСТІ ВИЗНАННЯ ТА ВИКОНАННЯ ІНОЗЕМНИХ СУДОВИХ РІШЕНЬ У ФЕДЕРАТИВНІЙ РЕСПУБЛІЦІ НІМЕЧЧИНІ: ЗАГАЛЬНИЙ ОГЛЯД

Розповсюдження співробітництва держав у справі надання взаємної правової допомоги у сфері міжнародного цивільного процесу в сучасних умовах багато у чому сприяє збереженню господарських зв'язків, розширенню усіх напрямків зовнішньоекономічного співробітництва між підприємствами різних держав, а також належному та своєчасному захисту порушених або оспорюваних прав і свобод фізичних осіб. Важливою складовою правової взаємодії в цьому аспекті є визнання та виконання іноземних судових рішень у цивільних справах. Тому дослідження правових підстав цього інституту та питань і можливостей його реалізації в різних державах й досі викликає теоретичний та практичний інтерес. У цій статті ми зупинимось на розгляді особливостей визнання та виконання іноземних судових рішень у Федеративній Республіці Німеччині (далі — ФРН) — одній з найрозвинутіших держав Європейського Союзу. Наш інтерес саме до цієї держави обумовлено, поряд з іншим, тим фактом, що вона давно зробила досить великий крок вперед (у порівнянні з Україною) у питаннях міжнародно-правового та національного регулювання інституту визнання та виконання іноземних судових рішень.

Дослідженням проблем визнання та виконання іноземних судових рішень займалися багато авторитетних науковців, такі як: М. М. Богуславський, Є. В. Брунцева, І. В. Дробязкін, Р. В. Зайцев, Д. В. Конев, С. Г. Кузьменко, О. І. Муранов, Г. А. Цірат, О. Х. Юдашев.

Перш за все, потрібно зазначити, що у світовій практиці питання виконання іноземних судових рішень регулюються нормами міжнародних угод (багатосторонніх, регіональних, двосторонніх), національного законодавства держав, а також на основі принципу взаємності [1, с. 315].

У ФРН правовий інститут визнання та виконання іноземних судових рішень представляє собою трохступеневу систему. В першу чергу, питання визнання та виконання іноземних судових рішень регулюється національним «автономним» законодавством, яке знаходить своє відображення у положеннях Цивільного процесуального кодексу ФРН. Наступну сходинку складає ціла система міжнародних договорів, які в своїй більшості передбачають більш спрощені процедури визнання та виконання судових рішень на території ФРН (більшість таких договорів підписано з економічно розвинутими країнами: США, Канада тощо). Останній ланцюг системи складають норми права Європейського Союзу, які визначають спеціальну для ЄС систему взаємного визнання та виконання судових рішень членів Союзу [2].

Безпосереднє національне «автономне» регулювання питань визнання та виконання іноземних судових рішень на території Німеччини здійснюється Цивільним процесуальним кодексом ФРН (далі — ЦПК ФРН), а саме: параграфи 328, 722, 723 [3].

Німецьке право проводить розмежування визнання та виконання іноземних судових рішень. Так, визнання іноземних судових рішень в німецькому законодавстві не передбачає особливої правової процедури, і рішення автоматично визнається за відсутності наступних умов, перелік яких передбачено у параграфі 328 ЦПК ФРН, а саме:

«1. Якщо відповідна справа згідно з німецькими законами непідсудна судам держави, судом якої є відповідний іноземний судами.

2. Якщо відповідачу не був наданий в належному порядку або наданий несвоєчасно документ про відкриття провадження та він не міг підготуватися належним чином до захисту своїх прав.

3. Якщо рішення суду несумісно з винесеним у ФРН або більш раннім, визнаючим іноземним рішенням, або якщо відповідна справа несумісна з більш ранньою справою, прийнятою у ФРН до провадження.

4. Якщо визнання рішення приведе до результату, явно несумісного з існуючими принципами німецького права, зокрема, якщо визнання несумісно з основними правами.

5. Якщо не забезпечується взаємність» [3, п. 328].

Тобто визнання іноземного судового рішення вирішується як попереднє питання, що надалі значно полегшує процедуру виконання такого судового рішення.

Виконання іноземного судового рішення згідно з німецьким законодавством передбачає окрему судову процедуру. Отже після того, як рішення іноземного суду було визнано, воно передається до відповідного суду, який виносить судове рішення, що присуджує іноземному судовому рішенню здатність бути виконаним на території ФРН без перевірки його законності (згідно з параграфом 723 ЦПК ФРН: «Рішення про приведення до виконання рішення іноземного суду виносиється без перевірки законності відповідного рішення») [3, п. 723]. Тобто таке судове рішення про присудження виконавчої спроможності лише процесуально дозволяє виконання іноземного судового рішення.

Що стосується умов виконання іноземних судових рішень у Німеччині, то вони в своїй більшості збігаються з умовами визнання іноземних судових рішень. Так, у параграфі 723 ЦПК ФРН передбачено, що судове рішення про допущення до виконання (присудження виконавчої спроможності) на території Німеччини не може бути прийнято, якщо згідно з параграфом 328 ЦПК ФРН визнання цього рішення не допускається (не виконані умови визнання). Однак німецьке законодавство передбачає і спеціальні умови щодо допущення до виконання іноземного судового рішення, зокрема: 1) іноземне судове рішення має відповідати умовам, які ставляться до виконавчої спроможності рішення в державі його прийняття; 2) Німеччина, як держава, в якій має відбутись виконання за судовим рішенням, має бути уповноваженою на виконання цього рішення (наприклад, майно боржника знаходиться на її території); 3) збереження іноземним рішенням на час його визнання в Німеччині.

ні здатності бути виконаним. Якщо рішення було добровільно виконане боржником або відбулось взаємне зарахування боргу тощо, таке судове рішення вже не може бути виконаним (втрачає здатність бути виконаним) [2].

Враховуючи все вищевикладене, можна зробити висновок, що інститут визнання та виконання іноземних судових рішень у ФРН в цілому представляє собою сучасний комплекс цивільно-процесуальний норм, спрямованих на розширення міжнародного співробітництва в правовій сфері. Норми щодо визнання та виконання іноземних судових рішень в ФРН — це чіткий, лаконічний перелік умов, які в теперішні часи глобалізованої економіки не створюють додаткових перепон та перешкод для надання юридичної сили рішенням іноземних судів на території ФРН. Вони, навпаки, сприяють ще більшому розвитку експорту товарів та послуг та в цілому розвитку економіки країни шляхом створення надійної системи правового захисту, на яку, перш за все, звертають увагу іноземні інвестори.

Література

1. Цірат Г. А. Міжнародний цивільний процес: сучасний стан та перспективи міжнародно-правової уніфікації [Текст] : монографія / Г. А. Цірат. — Х. : Видавництво Іванченка І. С., 2013. — 482 с.
2. Навроцький А. Основні засади визнання та виконання іноземних судових рішень у Федеративній Республіці Німеччині [Електронний ресурс] // Юридичний журнал «Юстініан». — Режим доступу : <http://justinian.ua/author.php?id=926>. — Назва з екрана.
3. Zivilprozeßordnung (ZPO) [Електронний ресурс] : Bundesgesetz 30. Januar 1877, letzten Änderung: 8. September 2015. — Режим доступу : <http://www.gesetze-im-internet.de/zpo/index.html>. — Назва з екрана.

E. M. Корнєєва

старший преподаватель кафедры гражданско-правовых дисциплин

ПРЕДЕЛЫ ОСУЩЕСТВЛЕНИЯ ПРАВА СОБСТВЕННОСТИ НА НЕДВИЖИМОЕ ИМУЩЕСТВО: ОТДЕЛЬНЫЕ АСПЕКТЫ

Порядок осуществления права собственности регулируют множество нормативных актов, как международных, так и внутреннего права. Вместе с тем, как в теории гражданского права, так и в цивилистической практике возникают спорные вопросы, которые порождают определенные трудности в применении действующего законодательства.

Основные принципы осуществления и ограничения права собственности закреплены ст. ст. 13, 41 Конституции Украины [1], Первым протоколом (ст. 1) Конвенции о защите прав человека и основополагающих свобод (1950 г.) [2]. В частности, к таким принципам следует отнести: 1) беспрепятственное, в полном объеме, осуществление правомочий собственника относительно своего имущества; 2) определение границ допустимого разумного вмешательства государства в осуществление правомочий собственником.

Ограничиваая права собственника через категории «пределы осуществления субъективных прав» и «ограничение осуществления субъективных прав», в ст. 13 Гражданского кодекса (далее — ГК) [3] устанавливается наиболее общий характер ограничений.

Несмотря на то, что абсолютность правоотношения собственности не подвергается сомнению, в отдельных случаях закон устанавливает определенные ограничения отдельных субъективных прав собственника. Так, например, собственник обязан соблюдать интересы общества и не допускать ухудшения состояния памятников архитектуры и культурного наследия (ст. 352 ГК), соблюдать права совладельцев при праве преимущественной покупки (ст. 362 ГК), использовать земельный участок и жилые помещения по целевому назначению (ст. 91, 143 Земельного кодекса [4], ст. 6, 189 Жилищного кодекса [5], ст. 383 ГК) и т. д. Однако, вместе с тем, такие ограничения не подлежат расширенному толкованию.

Такое отсутствие прямых запретов в осуществлении права собственности предоставляет собственнику наиболее широкий

круг возможностей для осуществления своих прав, в то время как прямые запреты законодателя являются проявлением механизма сдерживания собственника.

Собственники квартир многоквартирного жилого дома владеют, пользуются и распоряжаются вспомогательными помещениями (нежилыми помещениями, которые не предназначены для обслуживания жилого дома) на праве общей собственности. К таким помещениям невозможно применить нормы о прекращении права общей совместной собственности путем выделения доли. Осуществление права собственности на такие помещения не требует подтверждений. Под правовой режим самостоятельных помещений (отдельных объектов права собственности) в многоквартирном жилом доме подпадают помещения, которые с начала строительства рассматривались как помещения, имеющие иное назначение (офис, магазин и т. д.).

Осуществляя право собственности на жилой дом, жилые и нежилые помещения в домах, собственник может произвести переоборудование и перепланировку помещения по предварительному разрешению исполнительного комитета местного совета народных депутатов [6]. Переоборудование помещения не будет признаваться самовольным строительством в случаях, предусмотренных Инструкцией о порядке проведения технической инвентаризации объектов недвижимого имущества [7]. Не являются самовольным строительством для квартир многоквартирных жилых домов, общежитий: перепланирования, связанные с расширением жилой либо подсобной площади за счет демонтажа перегородок без нарушения капитальных несущих стен, несущих конструкций, опор, балок за счет коридоров и вспомогательных помещений; возведение на земельном участке временных строений и сооружений, теплиц и др. также не признается объектом самовольного строительства.

В процессе осуществления права общей долевой собственности совладельцы недвижимого имущества имеют право заключить договор о порядке владения и пользования общим имуществом. Однако при разделе общего недвижимого имущества следует учитывать не содержание заключенного ранее совладельцами договора, а размер долей участников и техническую возможность выдела доли.

Пределы осуществления гражданских прав определяются правомерным поведением собственника, соответственно действия собственника в правовом поле подлежат защите, в то время как действия вне правового поля защите не подлежат.

Література

1. Конституція України [Електронний ресурс] : Закон України від 28.06.1996 № 254к/96-ВР. — Режим доступу : <http://zakon.rada.gov.ua>. — Назва з екрана.
2. Конвенція про захист прав людини і основних свобод [Електронний ресурс] : конвенція Ради Європи від 04.11.1950. — Режим доступу : <http://zakon.rada.gov.ua>. — Назва з екрана.
3. Цивільний кодекс України [Електронний ресурс] : Закон України від 16.01.2003 № 435-IV. — Режим доступу : <http://zakon.rada.gov.ua>. — Назва з екрана.
4. Земельний кодекс України [Електронний ресурс] : Закон України від 25.10.2001 № 2768-III. — Режим доступу : <http://zakon.rada.gov.ua>. — Назва з екрана.
5. Житловий кодекс Української РСР [Електронний ресурс] : Закон УРСР від 30.06.1983 № 5464-X. — Режим доступу : <http://zakon.rada.gov.ua>. — Назва з екрана.
6. Про затвердження Правил утримання жилих будинків та прибудинкових територій [Електронний ресурс] : Наказ Держжитло-мунгосп України від 17.05.2005 № 76. — Режим доступу : <http://zakon.rada.gov.ua>. — Назва з екрана.
7. Про затвердження Інструкції про порядок проведення техничної інвентаризації об'єктів нерухомого майна [Електронний ресурс] : Наказ Державного комітету будівництва, архітектури та житлової політики України від 24.05.2001 № 127. — Режим доступу : <http://zakon.rada.gov.ua>. — Назва з екрана.

C. Н. Клейменова

кандидат юридических наук, доцент
доцент кафедры гражданско-правовых дисциплин

К ВОПРОСУ О ФИДУЦИАРНОМ ХАРАКТЕРЕ ДОГОВОРА УПРАВЛЕНИЯ ИМУЩЕСТВОМ

В системе видов договорных обязательств особое место занимает договорное обязательство по управлению имуществом. Верное определение места того или иного договорного обязательства в общей системе договорных обязательств является залогом должного применения соответствующих норм права. Поэтому, обращаясь к исследованию проблем, касающихся договора управления имуществом, следует, прежде всего, установить его место как в общей системе договорных обязательств, так и в системе договорных обязательств по оказанию услуг.

В первую очередь необходимо дать легальное определение договора управления имуществом, зафиксированное в Гражданском кодексе Украины. Так, по договору управления имуществом одна сторона (учредитель управления) передает другой стороне (управляющему) на определенный срок имущество в управление, а другая сторона обязуется за плату осуществлять от своего имени управление этим имуществом в интересах учредителя управления или указанного им лица (выгодоприобретателя).

В юридической литературе договор доверительного управления имуществом определяется как фидуциарный договор, т.е. договор, основанный на доверии. Однако не все ученые придерживаются данной позиции. В юридической доктрине фидуциарными договорами признаются договоры, основанные на лично-доверительных отношениях сторон, в которых придается значение фактическому доверию, что проявляется в возможности одностороннего отказа от договора без возмещения убытков другой стороне. Как правило, подобные договоры заключаются в чужих интересах. Кроме того, отличительной чертой фидуциарного договора является то, что исполнить его должен лично должник по договору. Однако такая точка зрения была подвергнута критике. Так, А. П. Васильченко указывает, что «...такие сделки следует именовать лично-доверительными и отличать от собственно фидуциарных... Фидуциарность... рас-

ценивается не как лично-доверительный характер отношений сторон, выражающийся в наличии особого права на односторонний отказ от договора, а как особая конструкция, в соответствии с которой фидуциат передает фидуциару полное право на имущество, ограничивая его поведение в отношении господства над этим имуществом определенными рамками во внутренних отношениях сторон» [2, с. 307]. Из этого следует, что А. П. Васильченко разделяет лично-доверительные договоры и фидуциарные договоры. При этом А. П. Васильченко в своей работе, посвященной фидуциарным сделкам, не указывает, какие же договоры необходимо относить к лично-доверительным. Полагаем, что фидуциарными договорами являются именно договоры лично-доверительного характера.

Анализируя точки зрения относительно правовой природы договора управления имуществом, можно остановиться на следующих суждениях. Так, Н. С. Кавалевская пишет: «договор, как это явно следует из самого названия, носит доверительный характер, т. е. относится к фидуциарным договорам. Для таких договоров... характерен сугубо личный, доверительный характер отношений, а потому и регулирование подобных договоров имеет свою специфику. В полной мере это относится и к рассматриваемому договору» [5, с. 411]. С. В. Гузикова указывает, что «право учредителя управления на получение выгод от имущества неразрывно связано с его личностью и что доверительный управляющий, даже действуя как профессионал, вправе рассчитывать на определенную доверительность отношений» [4, с. 307]. В. В. Горбунов полагает, что «слово «доверие» предполагает наличие особых отношений между учредителем управления и доверительным управляющим. Доверительные отношения между названными лицами основаны на риске, который несет учредитель управления, передавая в доверительное управление принадлежащее ему имущество» [3, с. 9].

Однако не все ученые-цивилисты придерживаются той точки зрения, что договор управления имуществом носит фидуциарный характер. В частности, Е. А. Суханов высказывает о том, что «никаких лично-доверительных отношений (как, например, в договоре поручения) между сторонами этого договора не предполагается. Термин «доверительное» применительно к управлению по данному договору носит условный характер и не

имеет юридического значения» [7, с. 239]. Л. Ю. Михеева также придерживается суждения о том, что договор управления имуществом не является фидуциарным: «...лично-доверительным характером... обладают, в сущности, лишь отношения из договора поручения. ...не может быть фидуциарного правоотношения в связи, которая основана на возмездном совершении действий в пользу другого лица... Наименование же данного института в какой-то степени сложилось исторически... Термин «доверительное»... связан лишь с необходимостью отграничить его от иных видов управления имуществом» [6, с. 80].

Полагаем, что договор доверительного управления следует характеризовать именно как фидуциарную двустороннюю сделку. Это объясняется следующим. По общему правилу фидуция представляет собой сделку, согласно которой одно лицо (фидуциант) передает право на имущество другому лицу (фидуциару), который должен осуществлять это право определенным образом. Это не противоречит положениям ч. 1 ст. 1029 ГК Украины, где устанавливается, что учредитель управления передает управляющему имущество в управление, а последний должен осуществлять управление этим имуществом. Также о переходе прав на имущество можно найти подтверждение в ч. 5 ст. 1033 ГК Украины: управляющий, если это определено договором об управлении имуществом, является доверительным собственником этого имущества, которым он владеет, пользуется и распоряжается в соответствии с законом и договором управления.

Література

1. Цивільний кодекс України [Текст] : Закон України від 16 січня 2003 р. // Відомості Верховної Ради України. — 2003. — № 40–44. — Ст. 356.
2. Васильченко А. П. Понятие и признаки фидуциарных сделок в современном гражданском праве [Текст] / А. П. Васильченко //Актуальные проблемы гражданского права: сб. статей / под ред. О. Ю. Шилохвостова. — М. : Норма, 2007. — Вып. 11. — С. 305–329.
3. Горбунов В. В. Договор доверительного управления имуществом [Текст] : автореф. дис. ... канд. юрид. наук : спец. 12.00.03 «Гражданское право; предпринимательское право; семейное право; международное частное право» / В. В. Горбунов. — Екатеринбург, 2000. — 24 с.
4. Гузикова С. В. Доверительное управление: гражданско-правовые отношения и их содержание [Текст] / С. В. Гузикова // Актуальные проблемы гражданского права / под ред. С. С. Алексеева. — М.: Статут, 2000. — С. 296–317.
5. Коммерческое право [Текст] : учебник / под ред. А. Ю. Бушева, О. А. Городова, Н. С. Ковалевской. — Санкт-Петербург : СПБГУ, 1997. — 517 с.
6. Михеева Л. Ю. Доверительное управление имуществом [Текст] : дис. ... канд. юрид. наук: спец. 12.00.03 «Гражданское право; предпринимательское право; семейное право; международное частное право» / Л. Ю. Михеева. — Томск, 1998. — 191 с.
7. Суханов Е. А. Гражданское право [Текст] : учебник / Е. А. Суханов. — М. : Волтерс Клювер, 2005. — Т. II, полутом 2. — 544 с.

B. M. Macin

кандидат юридичних наук, доцент
доцент кафедри цивільно-правових дисциплін

ОСОБЛИВОСТІ РЕОРГАНІЗАЦІЇ СІЛЬСЬКОГОСПОДАРСЬКОГО ОБСЛУГОВУЮЧОГО КООПЕРАТИВУ (КООПЕРАТИВНОГО ОБ'ЄДНАННЯ)

Відповідно до ч. 1 ст. 11 Закону України «Про сільськогосподарську кооперацію», за рішенням загальних зборів сільськогосподарський обслуговуючий кооператив може бути реорганізований лише в інший сільськогосподарський обслуговуючий кооператив, а кооперативне об'єднання — в інше кооперативне об'єднання [1, ст. 11].

Із розвитком ринкової економіки у вітчизняному законодавстві набули нового значення чимало понять, з-поміж яких «реорганізація юридичних осіб» та «реорганізація суб'єктів господарювання». 15 травня 2003 р. Верховна Рада прийняла Закон України «Про державну реєстрацію юридичних осіб та фізичних осіб-підприємців» [2]. Створення юридичної особи можливе двома способами: шляхом заснування нової юридичної особи та шляхом реорганізації існуючих юридичних осіб. У свою чергу, існує кілька видів реорганізації юридичної особи з метою створення юридичної особи: злиття, приєднання, поділ та перетворення [2, ст. 33].

Стосовно видів реорганізації з метою створення юридичної особи слід зазначити, що Цивільний кодекс України (далі — ЦК) у ст.ст. 106–108 дав їм відповідне визначення [3, ст.ст. 106–108]. Натомість щодо реорганізації як способу припинення юридичної особи були проблеми, оскільки до змісту цього поняття належав виділ юридичної особи зі складу іншої юридичної особи, що було неправильно, бо в результаті виділу припинення існуючої юридичної особи не відбувається. Цей недолік було усунено у ЦК. Відповідно до статті 104 ЦК юридична особа припиняється у результаті передання всього свого майна, прав та обов'язків іншим юридичним особам — правонаступникам (злиття, приєднання, поділу, перетворення) або в результаті ліквідації [3, ст. 104].

Кооператив може ліквідуватися за рішенням загальних зборів членів кооперативу або за рішенням суду. Ліквідація кооперативу здійснюється комісією, призначеною органом, який прийняв рішення про його ліквідацію. Цим же органом визначається порядок діяльності ліквідаційної комісії.

Реорганізація в деяких випадках може бути способом припинення юридичної особи, а в інших — способом створення юридичної особи, відтак виділення юридичної особи зі складу існуючої юридичної особи спричинює виникнення юридичної особи, а не її припинення. Припинення юридичної особи в процесі реорганізації збігається з виникненням юридичної особи. При злитті, розділенні та перетворенні має місце як припинення, так і виникнення юридичних осіб.

У Господарському кодексі України [4] термін «реорганізація» зустрічається у ст. 56, присвяченій порядку створення суб'єктів господарювання. На нашу думку, слід підтримати думку А. Ніщевича, В. Лебедєва про те, що цей термін використано невдало, бо в результаті приєднання нова юридична особа не утворюється, а має місце лише припинення однієї або кількох юридичних осіб при збереженні юридичної особи, до якої переходять права та обов'язки юридичних осіб, які припинили власну діяльність [5].

В Законі України «Про державну реєстрацію юридичних осіб та фізичних осіб-підприємців» поняття «реорганізація» застосовується лише в зв'язку з припиненням юридичних осіб [2, ст. 33].

Для визначення змісту поняття «реорганізація суб'єкта господарювання» доцільно звернутися до положень Закону України «Про відновлення платоспроможності боржника або визнання його банкрутом» від 14 травня 1992 р. [6]. Цей Закон визначає реструктуризацію підприємства як здійснення організаційно-господарських, фінансово-економічних, правових, технічних заходів, спрямованих на реорганізацію підприємства, зокрема шляхом його поділу з переходом боргових зобов'язань до юридичної особи, яка не підлягає санації, якщо це передбачено планом санації, на зміну форми власності, управління, організаційно-правової форми, що буде сприяти фінансовому оздоровленню підприємства, збільшенню обсягів випуску конкурентоспроможної продукції, підвищенню ефективності виробництва та задоволенню вимог кредиторів.

Разом із тим згідно з ч. 1 ст. 11 Закону України «Про сільськогосподарську кооперацію» сільськогосподарський обслуговуючий кооператив може бути реорганізовано лише в інший сільськогосподарський обслуговуючий кооператив, а кооперативне об'єднання — в інше кооперативне об'єднання.

Особливості коментованої статті випливають з положень чинного законодавства, відповідно до якого між членами кооперативу у разі його ліквідації розподіляється майно, що входить до усіх фондів, крім неподільного фонду, до якого пайові внески членів кооперативу не включаються: «Майно кооперативу, що залишилося після задоволення вимог кредиторів кооперативу, здійснення виплат членам кооперативу паїв та виплат на паї, кооперативних виплат, оплати праці, розрахунків з кооперативним об'єднанням, членом якого він є, розподіляється між членами кооперативу у порядку, визначеному статутом» [7, ст. 29]. Річ у тому, що згідно з ч. 7 ст. 29 Закону України «Про кооперацію» у разі ліквідації кооперативу майно неподільного фонду не підлягає поділу між його членами і передається за рішенням ліквідаційної комісії іншій (іншім) кооперативній організації (кооперативним організаціям). При цьому у рішенні повинні бути визначені напрями використання зазначеного майна [7, ст. 29].

Таким чином, доцільно зробити висновок, що правовий режим майна неподільного фонду сільськогосподарського обслуговуючого кооперативу, який не підлягає поділу між членами кооперативу, відповідає вимогам податкового законодавства [8].

Література

1. Про сільськогосподарську кооперацію [Текст] : Закон України від 17 липня 1997 р. (в редакції Закону від 20 листопада 2012 р., № 5495-VI) // Відомості Верховної Ради України. — 1997. — № 39. — Ст. 261.
2. Про державну реєстрацію юридичних осіб та фізичних осіб-підприємців [Текст] : Закон України від 15 травня 2003 р. // Відомості Верховної Ради України. — 2003. — № 31–32. — Ст. 263.
3. Цивільний кодекс України [Текст] : Закон України від 16 січня 2003 р. // Відомості Верховної Ради України. — 2003. — № 40–44. — Ст. 356.
4. Господарський кодекс України [Текст] : Закон України від 16 січня 2003 р. // Відомості Верховної Ради України. — 2003. — № 18–22. — Ст. 144.
5. Ніцевич А., Лебедєв В. Особливості реорганізації юридичних осіб і суб'єктів господарювання в Україні [Електронний ресурс] / А. Ніцевич, В. Лебедєв // ЮР. ГАЗЕТА. — 2006. — № 21 (81), 9 листоп. — Режим доступу : <http://www.yur-gazeta.com/ru/article/651> — Назва з екрана.
6. Про відновлення платоспроможності боржника або визнання його банкрутом [Електронний ресурс] : Закон України від 14 травня 1992 р. із змін., внес. згідно із Законами України: за станом на 25.10.2015. — Режим доступу: <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/2343-12> — Назва з екрана.
7. Про кооперацію [Текст] : Закон України від 10 липня 2003 р. // Відомості Верховної Ради України. — 2004. — № 5. — Ст. 35. (стаття 29).
8. Податковий кодекс України [Електронний ресурс] : Закон України від 2 грудня 2010 р. із змін., внес. згідно із Законами України: за станом на 25.10.2015 р. — Режим доступу : <http://zakon0.rada.gov.ua/laws/show/2755-17> — Назва з екрана.

O. M. Nagush

старший викладач кафедри загальноправових дисциплін
та міжнародного права

ХАРАКТЕР ТА ЗМІСТ ВІДНОСИН, ЩО СКЛАДАЮТЬ ПРЕДМЕТ МІЖНАРОДНОГО ПРИВАТНОГО ПРАВА

До сфери дії міжнародного приватного права входять відносини, які регулюються нормами різних галузей приватного права. І досі в науці міжнародного приватного права немає єдності у розумінні природи та характеру відносин, що складають його предмет, що породжує активні дискусії з цього приводу.

Центральне місце серед них належить цивільно-правовим відносинам, регульованим нормами цивільного права. У ст. 1 Цивільного кодексу України вони характеризуються як майнові та пов'язані з ними особисті немайнові відносини. Значною мірою до приватноправових відносин належать сімейно-шлюбні, трудові, земельні відносини, які так само, як і цивільно-правові, є насамперед майновими та пов'язаними з ними особистими немайновими відносинами.

Отже мова йде про відносини, що становлять у межах однієї держави предмет приватного права в цілому. Сутність приватного права характеризується незалежністю і автономією суб'єктів, захистом приватної власності, свободою договорів та обмеженим, певною мірою, втручанням держави.

I. С. Перетерський свого часу вказував: «Якщо ми візьмемо правовідносини, які... відносяться наукою... до галузі міжнародного приватного права... то, незважаючи на розбіжності у визначенні меж міжнародного приватного права окремих дослідників і їхніх груп, ми побачимо, насамперед, що до міжнародного приватного права входять цивільно-правові відносини, всі основні інститути цивільного права ним (міжнародним приватним правом. — O. H.) досліджуються» [1, с. 25]. Основоположники науки радянського міжнародного приватного права Л. А. Лунц, М. М. Богуславський так само відносини, що складають предмет міжнародного приватного права, визначають як цивільно-правові в широкому сенсі (цивільні, сімейні, трудові), які носять міжнародний характер (міжнародні цивільно-правові відносини або цивільно-правові відносини з іноземним елементом).

Постає питання — як бути з трудовими, господарськими, земельними і сімейними відносинами, які традиційно іменуються цивільно-правовими в «широкому сенсі слова»? Предметом цивільного права в його традиційному розумінні є вся сукупність майнових і пов'язаних з ними особистих немайнових відносин. При цьому учасники зазначених відносин (суб'єкти), реалізуючи надані їм права, керуються, перш за все, своїми власними (приватними) інтересами, внаслідок чого в юридичній науковій літературі цивільне право нерідко ототожнюється з приватним правом, а вказані поняття подаються як рівнозначні. Е. О. Харитонов наголошує, що співвідношення понять «приватне право» і «цивільне право» визначається тим, що цивільне право є найбільш повним відображенням ідей і положень приватного права на національному рівні [2, с. 5]. Що ж стосується майнових відносин, які знаходяться у сфері регулювання трудового та сімейного права, то вони, хоча й носять цивільно-правовий характер і є приватноправовими по суті, але безпосередньо в предмет цивільного права не включаються. У зв'язку з цим було б не зовсім вірно термінологічно називати відносини, які складаються між особами щодо виконання приватного інтересу в специфічному середовищі трудового та сімейного права, цивільно-правовими.

Цілком очевидно, що через термін «приватне право» простіше і доступніше можна пояснити предмет міжнародного приватного права. Як пояснює А. С. Довгерт, «такий перелік правовідносин — цивільні, сімейні, трудові — відображав існуючий (в радянській науці. — О. Н.) постулат теорії права про «об'єктивне» існування цих галузей права і відсутність в соціалістичному суспільстві «знаряддя буржуазії» у вигляді приватного права. З переходом до ринкової економіки в Україні закріплюється дихотомічний погляд на право, коли в праві відділяють дві основні галузі (мегагалузі) — публічне та приватне право. З цієї точки зору терміни «цивільне право» і «приватне право» є тотожними. Цивільне, сімейне, трудове, земельне, підприємницьке право не є окремими галузями права. Ці найменування тільки вказують на сферу, в яких діють загальні та спеціальні норми приватного права» [3, с. 15].

Тепер, коли слово «приватне» зайняло своє місце в правовому лексиконі і сприймається як термін, без якого важко уяви-

ти існуючі цивілістичні напрями правової науки, сама назва «міжнародне приватне право» вказує на предмет цієї галузі права та правознавства. Отже можна говорити, що предметом міжнародного приватного права є всі приватноправові відносини, що виникають в цивільному, сімейному або трудовому праві і це дійсно так, коли ми говоримо про приватне право.

Виходячи з найменування міжнародного приватного права видно, що воно повинно бути міжнародним. Це означає, що в предмет міжнародного приватного права входять лише ті приватноправові відносини, які носять міжнародний характер; що в них повинен бути присутній «іноземний (або зовнішній) елемент». Наявність або відсутність «іноземного елемента» в аналізованих правовідносинах дозволяє здійснити «свого роду вододіл» [4, с. 87] між відносинами, що перебувають у сфері вивчення та регулювання міжнародного приватного права, і відносинами, що регулюються звичайним приватним (цивільним) правом.

Наведене вище свідчить про те, що при конкретному визначенні предмета міжнародного приватного права слід виходити з природи відносин, які регламентуються нормами цієї самостійної галузі права. Природа цих відносин, тобто «основна властивість, сутність» [5, с. 588] — приватноправова; характер, тобто «відмітна властивість, особливість» [5, с. 847] регульованих нормами міжнародного приватного права відносин полягає в тому, що вони виникають в міжнародному житті. Саме наявність або відсутність іноземного елемента в аналізованих відносинах ділить їх на такі, що є предметом вивчення і регулювання у сфері міжнародного приватного права, й такі, що вивчаються і регулюються у сфері цивільного права.

Таким чином, при визначенні характеру та змісту відносин, що складають предмет міжнародного приватного права, слід виходити з того очевидного факту, що вони є міжнародними приватноправовими в широкому сенсі: приватноправовими — за свою природою, а міжнародними — оскільки виходять за межі однієї держави.

Література

1. Перетерский И. С. Система международного частного права [Текст] / И. С. Перетерский // Советское государство и право. — 1946. — № 8–9. — С. 20–25.
2. Харитонов Е. О. Гражданское право Украины : учебник [Текст] / Е. О. Харитонов, Н. А. Саниахметова. — 2-е изд. — Х. : Одиссей, 2005. — 960 с.
3. Міжнародне приватне право : підручник [Текст] / за ред. А. С. Довгера, В. І. Кисіля. — 2-ге видання. — К. : Алерта, 2014. — 656 с.
4. Международное частное право. Современные проблемы : в 2 книгах. Кн. 1 [Текст] / отв. ред. Богуславский М. М. — Москва : Наука, 1993. — 272 с.
5. Ожегов С. И. Словарь русского языка [Текст] / С. И. Ожегов. — 21-е изд., перераб. и доп. — М. : Рус. яз., 1989. — 921 с.

Ю. О. Пилипенко

старший викладач кафедри цивільно-правових дисциплін

ПРАВОВІ НАСЛІДКИ ПРОЖИВАННЯ ОДНІЄЮ СІМ'ЄЮ ЖІНКИ ТА ЧОЛОВІКА БЕЗ РЕЄСТРАЦІЇ ШЛЮБУ: ІСТОРІЯ ТА СУЧASNІСТЬ

Вперше необхідність законодавчого регулювання відносин осіб, що фактично перебували у шлюбі, не зареєстрованому у встановленому законом порядку (згідно зі статтями 1–3 Кодексу законів про шлюб, сім'ю і опіку РРФСР, введеного в дію з 1 січня 1927 р.), була обумовлена переходним періодом — відмовою від укладення шлюбів за релігійним обрядом та встановленням імперативної вимоги реєстрації шлюбів у органах державної влади. Відносно осіб, які на момент набрання зазначенним законом сили вже фактично перебували у шлюбі, закон передбачив можливість його зареєструвати, враховуючи до періоду перебування у зареєстрованому шлюбі період фактичного перебування у шлюбі. На майно, набуте особами за час фактичного перебування у шлюбі до введення в дію нормативних вимог про державну реєстрацію шлюбу, закон поширював ті ж положення, що й відносно майна осіб, які перебували у зареєстрованому шлюбі (ст. 10) [1, ст. 1, 3, 10].

На відміну від положень зазначеного закону, Кодекс законів про сім'ю, опіку, шлюб і акти громадянського стану Української РСР, який набрав чинності 1 листопада 1926 року, визнавав виключно цивільний шлюб, а звідси виключно шлюб, зареєстрований в органах реєстрації актів цивільного стану, породжував права і обов'язки подружжя (ст.ст. 104–105).

При цьому згідно з внесеними доповненнями до ст. 105-1 Кодексу законів про сім'ю, опіку, шлюб і акти громадянського стану Української РСР (в редакції Указу Президії Верховної Ради УРСР 15 вересня 1945 р.) було встановлено, що особи, які фактично перебували в шлюбних відносинах станом на 8 липня 1944 року, могли оформити свої відносини шляхом подачі спільної заяви про реєстрацію шлюбу в органах запису актів громадянського стану або шляхом внесення судового рішення про визнання фактичних шлюбних відносин за умови, що жодна з цих осіб не перебуває в зареєстрованому шлюбі, і при відсутності інших причин, що перешкоджають вступу в шлюб, згідно зі ст. 108–112 зазначеного кодексу. Кодекс допускав односторонню реєстрацію шлюбу за заявкою однієї з осіб, що перебували у фактичному шлюбі без його реєстрації. Такий шлюб реєструвався, якщо інша сторона не оскаржila цю заяву у суді протягом місяця з дня отримання повідомлення від органу ЗАГС. Зареєстрований в такому порядку шлюб ставав підставою виникнення такого ж обсягу прав і обов'язків подружжя, як і в разі реєстрації шлюбу, здійсненої в загальному порядку [2, с. 23–25].

Підґрунтам для внесення подібних змін до закону став Указ Президії Верховної Ради СРСР від 8 липня 1944 р. «Про збільшення державної допомоги вагітним жінкам, багатодітним і одиноким матерям, посилення охорони материнства і дитинства, про встановлення почесного звання «Мати-героїня» і заснування ордена «Материнська слава» і медалі «Медаль материнства», згідно з яким тільки зареєстрований шлюб породжував права і обов'язки подружжя. Фактичні шлюбні відносини юридичного значення не мали, а особам, що перебували в таких відносинах до його видання і бажали зберегти ці стосунки, надавалася можливість зареєструвати шлюб в органах рахсу із зазначенням строку фактичного спільнотного життя [4, ст. 19]. Указ Президії Верховної Ради СРСР від 10 листопада 1944 р. допускав су-

довий порядок визнання фактичних шлюбних відносин в разі, коли фактичні шлюбні відносини виникли задовго до видання Указу від 8 липня 1944 р., але подружжя не могли після його видання оформити шлюб в органах РАГСу з незалежних від них причин. Лише за умови дотримання зазначених вимог про державну реєстрацію шлюбу в органах державної влади або внаслідок визнання фактичних шлюбних відносин судом у осіб виникав повний обсяг прав та обов'язків подружжя.

Кодекс про шлюб та сім'ю України 1969 року стосовно осіб, що не перебували у зареєстрованому в органах державної влади шлюбі, не передбачав жодних правових наслідків [5]. Тоді як Сімейний кодекс України, який набрав чинності 1 січня 2004 року, поширив на майно, набуте жінкою та чоловіком, що проживають однією сім'єю, але не перебувають у шлюбі між собою або в будь-якому іншому шлюбі, режим спільної сумісності (за умови, що інше не встановлено письмовим договором між ними), а також поширив на нього положення глави 8 цього ж кодексу [6, ст. 74, 91].

Важливо відмітити, що чинна редакція норм сімейного та цивільного процесуального законодавства передбачає можливість встановлення юридичного факту проживання однією сім'єю чоловіка та жінки без шлюбу, проте таке рішення суду не є підставою виникнення у таких осіб повного обсягу прав та обов'язків подружжя. Цей факт обумовлений тим, що поза правовим регулюванням залишились усі особисті немайнові права таких осіб, на них не поширюється великий обсяг майнових прав подружжя, передбачений іншими нормативними актами, аніж розділ 8 СК України, зокрема спадкових, соціальних, житлових прав тощо.

Крім того, за вимогою радянського законодавства (зокрема ст. 105-1 Кодексу законів про сім'ю, опіку, шлюб і акти громадянського стану Української РСР 1954 р.) фактичний шлюб міг бути зареєстрований або встановлений судом виключно за відсутності причин, що перешкоджають вступу в шлюб (за умови досягнення шлюбного віку, відсутності родинного зв'язку чи іншого зареєстрованого шлюбу, наявності вільної згоди, відсутності психічного захворювання тощо). На момент державної реєстрації фактичного шлюбу або визнання фактичного шлюбу судом подібні відносини повинні були в повній мірі відповіда-

ти вимогам, що висувались законом до осіб, які мають намір вступити до шлюбу в загальному порядку, а сама державна реєстрація, як і визнання фактичного шлюбу судом, мала наслідком виникнення у фактичного подружжя всього обсягу прав та обов'язків подружжя [2, ст. 105-1]. Сімейний кодекс України подібних вимог до осіб, що звертаються до суду із заявою про встановлення факту проживання однією сім'єю чоловіка та жінки без шлюбу, не містить. Провівши аналіз правових підстав виникнення та правових наслідків визнання (встановлення) фактичного шлюбу, можна дійти висновку, що відносини жінки та чоловіка, які проживають однією сім'єю, але не перебувають у шлюбі між собою, врегульовані статтями 74, 91 та 211 Сімейного кодексу України, не можна визначати як фактичний шлюб.

Література

1. Кодекс законов о браке, семье и опеке [Електронний ресурс] : Закон РСФСР от 19 ноября 1926 года. — Режим доступу : <http://advokat-bel.ru/library/kzobso.html>. — Назва з екрана.
2. Кодекс законов о семье, опеке, браке и актах гражданского состояния Украинской ССР [Текст] : Закон УССР от 31.10.1926 г. — М. : Росюризат, 1954. — 102 с.
3. Об увеличении государственной помощи беременным женщинам, многодетным и одиноким матерям, усилении охраны материнства и детства, об установлении почетного звания «Мать-героиня» и учреждении ордена «Материнская слава» и медали «Медаль материнства» [Електронный ресурс] : Указ Президиума Верховного Совета СССР от 8 июля 1944 г. — Режим доступу : <http://base.garant.ru/186976/> — Назва з екрана.
4. О порядке признания фактических брачных отношений в случае смерти или пропажи без вести на фронте одного из супругов [Текст] : Указ Президиума Верховного Совета СССР от 10.11.1944 г. // Сборник законов СССР и указов Президиума Верховного Совета СССР. 1938 г. — июль 1956 г. / под ред. Мандельштам Ю. И. — М. : Государственное издательство юридической литературы, 1956. — 500 с.
5. Кодекс про шлюб та сім'ю України [Електронний ресурс] : Закон України від 20.06.1969 р. — Режим доступу : <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/2006-07/parao71#o71> — Назва з екрана.
6. Сімейний кодекс України [Електронний ресурс] : Закон України від 10.01.2002 р. — Режим доступу : <http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/2947-14> — Назва з екрана.

P. С. Притченко

старший викладач кафедри загальноправових дисциплін
та міжнародного права

СПЛАТА СУДОВОГО ЗБОРУ ФІЗИЧНИМИ ТА ЮРИДИЧНИМИ ОСОБАМИ

Судовий збір — це обов'язковий платіж, який справляється на всій території України за подання заяв, скарг до суду, а також за видачу судами документів.

Правові засади справляння судового збору, платники, об'єкти і розміри ставок судового збору, порядок сплати, звільнення від сплати та повернення судового збору визначаються Законом України «Про судовий збір» від 8 липня 2011 р. № 3674-VI (далі — Закон) [1].

Цей закон був, безумовно, потрібний, адже до цього часу існувала незрозуміла система сплати при подачі позову і державного мита і збору на інформаційно-технічне забезпечення судового розгляду. Можна відмітити, що Закон складено досить продумано і влада цим законом фактично дещо обмежила доступ деяких верств населення до правосуддя.

Проте 1 вересня 2015 року набули чинності зміни до Закону. Одна з основних цілей нововведень — необхідність збільшення надходжень до державного бюджету, що знайшло своє відображення в підвищенні відповідних ставок.

На цей час в судовій практиці немає одностайної позиції стосовно застосування останньої редакції Закону України «Про судовий збір». В умовах введення новацій необхідно зупинитися на окремих спірних і потенційно проблемних положеннях закону, які підлягають удосконаленню.

По-перше, оновленим Законом збільшено ставки судового збору за подання процесуальних документів щодо різноманітного перегляду (апеляційного, касаційного, Верховним Судом України, у зв'язку з нововиявленими обставинами) судових рішень. При цьому ставки судового збору уніфіковані в цивільному, господарському та адміністративному процесах.

Вбачається, що таке положення Закону дещо обмежує можливості осіб, які беруть участь у справі, в реалізації права на оскарження судового рішення.

По-друге, оновленим Законом збільшено ставки судового збору за подачу позовних заяв до суду. При цьому для юридичних осіб встановлено лише мінімальний розмір судового збору, максимальний же розмір взагалі відсутній, що в умовах повального неповернення банківських кредитних боргів громадянами змушує банки витрачати досить великі суми на оплату звернення до суду.

Фізичні особи, якщо їй не зазнали суттєвого грошового навантаження, проте кількість категорій пільговиків щодо сплати судового збору серед них значно зменшилась.

Навіть поверхневий економічний аналіз цієї ситуації дає привід вести мову про те, що кількісне зменшення випадків звернення до суду нівелює збільшення надходжень до державного бюджету за рахунок підвищення ставок судового збору, що і є ціллю нововведень в Закон.

По-третє, деякі положення оновленого Закону суперечать положенням процесуальних Кодексів.

Так, ч. 9 ст. 183-5 КАС України [2] передбачено звернення до адміністративного суду з позовом про видворення іноземців та осіб без громадянства без сплати судового збору. Проте в оновленому Законі відсутнє посилення на цей випадок в переліку випадків, коли судовий збір не справляється, чи в переліку пільговиків щодо сплати судового збору.

Аналогічна ситуація складається і з випадками подачі адміністративного позову на постанови у випадку притягнення до адміністративної відповідальності.

Отже, деякі положення оновленого Закону взагалі не є здійсненими, у зв'язку з чим деякі з них вимагають змін, до внесення яких, при виникненні суперечностей між окремими нормами, слід користуватися загальнозвінаними правилами тлумачення.

Таким чином, наявність законодавчих недоліків в процедурі сплати судового збору фізичними та юридичними особами дас підстави для застосування судами вищих інстанцій роз'яснювальних процедур по застосуванню положень Закону України «Про судовий збір» від 8 липня 2011 р. № 3674-VI у новій редакції.

Література

1. Про судовий збір [Електронний ресурс] : Закон України від 8 липня 2011 р. № 3674-VI станом на 26.09.2015 р. — Режим доступу : <http://zakon0.rada.gov.ua/laws/show/3674-17> — Назва з екрана.
2. Кодекс адміністративного судочинства України [Електронний ресурс] : Закон України від 06.07.2005 р. із змін., внес. згідно із Законами України : станом на 01.09.2015 р. — Режим доступу : <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/2747-15> — Назва з екрана.

O. V. Процук

здобувач кафедри цивільно-правових дисциплін

СФЕРА ЗАСТОСУВАННЯ МЕДІАЦІЙНОЇ ПРОЦЕДУРИ У ВИРІШЕННІ СПОРІВ

В Україні інститут медіації досі не отримав свого законодавчого закріплення. Наразі має місце унікальна ситуація — діє Український центр медіації при Києво-Могилянській бізнес-школі, напрацьовується практика застосування процедури медіації, але питання правового регулювання залишається відкритим. Хоча, наприклад, Галина Єрьоменко, керівник Українського центру медіації, не вбачає в цьому явищі негативної тенденції та наголошує, що в нинішніх реаліях вірним шляхом є розвиток медіації саме незалежно від правового закріплення, оскільки існує загроза згубити перспективи розвитку медіації. По-перше, за рахунок введення обов'язковості медіації при відсутності необхідної кількості професійних медіаторів і, по-друге, виникнення ситуації «відстоювання черги за сертифікатами», а саме — отримання документа, який надає можливість займатися медіаційною діяльністю без надання належного рівня знань [1, с. 9].

Визначаючи сферу застосування медіації, варто звернути увагу на співвідношення понять «конфлікт» та «спір». На нашу думку, найбільш вдалою є концепція, в якій «спір» визначається більш широким поняттям, яке поглинає термін «конфлікт». Так, під конфліктом розуміють розбіжності у приватних відносинах, а спір — це конфлікт, сторони якого не здатні самостійно вирішити розбіжності, в результаті чого ви-

никає необхідність звернутися до компетентних органів. Саме тому більш доцільно застосовувати поняття «спір».

Проект закону «Про медіацію» вносився до Верховної Ради України тричі. У 2012 році народними депутатами України Ківаловим С. В., Бондиком В. А., Кармазіним Ю. А., Тищенко О. І.; у 2013 році народним депутатом України Федорчуком Я. П. та у 2015 році народними депутатами України Шкрум А. І., Сироїд О. І. Доля цих законопроектів залишається незмінною — вони зняті з розгляду.

Принципової різниці в визначенні сфери застосування медіації в вищезгаданих проектах немає. Це — цивільні, господарські спори, справи з приводу адміністративних правопорушень та кримінальні провадження. Відсутність конкретизації по суті дає можливість застосовувати процедуру медіації у всіх сферах правового поля, за винятком «випадків, передбачених чинними законами України». З однієї сторони, в цьому вбачається позитивний момент — особи, які бажають врегулювати свій спір за допомогою процедури медіації, мають можливість звернутися до медіатора практично з будь-якого питання. З іншої — можливі зловживання. Саме з цієї позиції виходили Комітет з питань правової політики та правосуддя та Головне науково-експертне управління, розглядаючи проект «Закону про медіацію» 2014 року.

Комітет зауважив, що сфера застосування медіаційної процедури має бути визначена більш детально, підпадає під сумнів положення щодо врегулювання спорів за допомогою медіації в кримінальних правопорушеннях, вказуючи на те, що це «не узгоджується із загальними завданнями відповідного законодавства, зокрема, із завданням запобігання злочинам шляхом покарання за їх вчинення» [2, с. 11].

Висновок Головного науково-експертного управління також вказує на необхідність деталізації сфери застосування медіаційної процедури шляхом встановлення обмежень — заборони використання у досудових спорах, які не можуть розглядатися у третейських судах, заборони застосовувати у спорах, в яких однією із сторін є держава, територіальна громада, їх органи, державні та комунальні підприємства, неповнолітні особи, особи з обмеженою діездатністю, при розгляді справ про адміністративні правопорушення тощо [3, с. 6].

Аналізуючи міжнародні акти та законодавство інших країн, таких як Російська Федерація, Польща, Норвегія, Швеція можна прийти до висновку, що досить часто при визначенні сфери застосування медіаційної процедури має місце такий метод як виключення, тобто дається перелік випадків, в яких застосування медіації неможливе. Цей метод використовується в Директиві Європейського парламенту та Ради про деякі аспекти посередництва (медіації) в цивільних і комерційних справах. Хоча в тексті директиви і міститься поправка, що вона застосовується до трансграничних спорів, але разом із тим це не виключає її застосування в процесах, які відбуваються в межах державних кордонів конкретної країни. Зазначається, що директива застосовується до цивільних і комерційних спорів, за винятком прав і обов'язків, про які сторони не можуть домовитись інакше ніж вони передбачені чинним законодавством, також дія директиви не поширюється на податкові, митні та адміністративні спори [4, ст. 1].

Отже, підводячи підсумок, необхідно сказати, що медіаційна процедура може застосовуватись практично при вирішенні всіх спорів за наявності бажання та готовності сторін конкретного спору досягти згоди [5, с. 1021].

Відповідно до частини п'ятої статті 55 Конституції України держава гарантує кожному будь-якими незабороненими законом засобами захищати свої права і свободи від порушень і противправних посягань [6, ст. 55]. Саме це положення Конституції дає змогу кожній особі звернутись до медіатора для вирішення спору. Однак сфера застосування медіаційної процедури повинна законодавчо обмежуватись та унеможливлювати її застосування, наприклад, в спорах, де однією із сторін є державний орган, чи в кримінальних провадженнях.

Література

1. Сръоменко Г. Закон про медіацію: краще ворог гарного? [Електронний ресурс] // Юридична газета. — 2012. — Випуск № 27, 3 липня. — Режим доступу : www.yur-gazeta.com — Назва з екрана.
2. Висновок Комітету з питань правової політики та правосуддя від 02.09.2015 [Електронний ресурс]. — Режим доступу : http://w1.c1.rada.gov.ua/pls/zweb2/webproc4_1?pf35154558 — Назва з екрана.
3. Висновок Головного науково-експертного управління від 13.05.2015, № 2480 [Електронний ресурс]. — Режим доступу :

http://w1.c1.rada.gov.ua/pls/zweb2/webproc4_1?pf35154558 — Назва з екрана.

4. Директива № 2008/52/ЄС Європейського парламенту та Ради про деякі аспекти посередництва (медіації) в цивільних і комерційних справах [Електронний ресурс] : Міжнародний документ від 21 травня 2008 року. — Режим доступу : http://zakon0.rada.gov.ua/laws/show/994_a95 — Назва з екрана.
5. Курс цивільного процесу : підручник [Текст] / В. В. Комаров, В. А. Бігун, В. В. Баранкова та ін. ; за ред. В. В. Комарова. — Х. : Право, 2011. — 1352 с.
6. Конституція України [Електронний ресурс] : Закони України від 28.06.1996 р., із змін., внес. згідно із Законами України: за станом на 21.02.2014 р. — Режим доступу : <http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/254 %D0 %BA/96-%D0 %B2 %D1 %80> — Назва з екрана.

Є. Д. Стрельцова

кандидат юридичних наук, доцент
доцент кафедри загальноправових дисциплін та міжнародного права

ПІДСТАВИ ЗВІЛЬНЕННЯ ВІД ВІДПОВІДАЛЬНОСТІ ЗА ЗАПОДІЯНУ ШКОДУ В ОКРЕМИХ ІНСТИТУТАХ: МІЖНАРОДНОГО ПРИВАТНОГО МОРСЬКОГО ПРАВА: СПІРНІ ПИТАННЯ

Однією з найбільш важливих підстав звільнення від відповідальності за заподіяну шкоду в морському праві, відносно тлумачення якої в теорії та судовій практиці виникають розбіжності, є так звана навігаційна помилка.

Під терміном «навігаційна помилка», який не має законодавчого визначення і сформувався завдяки судовій практиці, розуміють дії, недбалість або упущення капітана морського судна, інших осіб екіпажу судна і лоцмана в судноводінні або управлінні судном [1, с. 24–25]. Поняття «навігаційна помилка» в морському праві розглядається, як правило, в рамках інституту морських перевезень і тісно зв'язане з еволюцією системи відповідальності морського перевізника, зокрема з проблемою звільнення морського перевізника вантажу від відповідальності за втрату, нестачу і пошкодження вантажу.

Вперше концепція навігаційної помилки як підстави звільнення морського перевізника вантажу від відповідальності була представлена Законом Хартера США (1893 р.) в якості компромісу між судновласниками та вантажовласниками. У подальшому цю концепцію було сприйнято Брюсельською конвенцією про уніфікацію деяких правил про коносамент 1924 р. (далі — Брюсельська конвенція) та законодавством низки країн. Так, згідно з ст. 4 п. 2 (а) вказаної конвенції: «...перевізник... не відповідає за втрати та збитки, які виникли внаслідок або стали результатом дій, недбалості або упущень капітана, члена екіпажу, лоцмана або службовця перевізника в судноводінні або управлінні судном». За Кодексом торговельного мореплавства України (далі — КТМ) перевізник не відповідає за втрату, нестачу або пошкодження вантажу, якщо доведе, що вони сталися внаслідок навігаційної помилки (ст. 177).

При вирішенні питання про звільнення перевізника від відповідальності на підставі навігаційної помилки світова судова практика йде складним шляхом тлумачення низки понять: «помилка в судноводінні» (судове рішення у справах *Bulgaris v. Bunge* (1993) 38 Com. CA's. 103; *Whistler International Ltd. v. Kawasaki Kisen Kaisha Ltd.* [2001] 1 Lloyd's Rep. 147), «помилка в управлінні судном» (судове рішення у справі *Minnesota Mining and Manufacturing Ltd. v. Ship Novoaltaisk* (1972) 2N. S. W. L.R. 476) [2, с. 125], а також відмежування цих понять від «комерційної помилки» (судове рішення у справі *Kalamazoo Paper v. Canadian Pacific* [1950] S. C. R. 356) та упущень перевізника стосовно «приведення судна в морехідний стан» (справа *Maxine Footwear Co Ltd. v. Canadian Government Merchant Marine Ltd.* [1959] AC 589 (PC)) [2, с. 136]. Так, «помилка в судноводінні» стосується тільки судна, яке рухається, і може проявлятися у неправильному маневруванні, порушенні місцевих та міжнародних правил навігації, помилковій оцінці метеорологічної інформації, обранні невірної швидкості руху в умовах шторму тощо. Такі дії можуть привести до посадки судна на мілину, зіткнення, ушкодження вантажу та інше. У свою чергу, «помилка в управлінні» зазвичай пов'язана з експлуатацією різноманітних суднових систем. Прикладом токої помилки може слугувати, наприклад, відкриття люків з метою вентиляції приміщень, унаслідок чого може статися на-

мокання вантажу в результаті проникнення води в трюм. Таким чином, дії кваліфікуються як навігаційна помилка тільки у тому випадку, коли вони спрямовані на обслуговування судна та забезпечення його морехідного стану. Проте дії або упущення членів екіпажу судна під час завантаження, вивантаження або здавання вантажу, наслідком яких стали втрата, нестача або пошкодження вантажу, іменуються «комерційними помилками» і не звільняють перевізника від відповідальності (ст. 177 КТМ України; п. 2 ст. 3 Брюсельської конвенції). Відмежування навігаційної помилки від комерційної помилки є складним процесом, який викликає певні труднощі в правозастосовній практиці. Тягар доведення факту, що мала місце саме навігаційна помилка, а не упущення при виконанні перевізником обов'язку належним чином дбати про вантаж, покладається на перевізника. Якщо одна і та сама помилка проявляється відносно управління судном та обов'язку дбати про вантаж, судова практика, як правило, йде шляхом звільнення перевізника від відповідальності (судове рішення у справі *Gosse Millerd Ltd. v. Canadian Government Merchant Marine* [1929] A. C. 223). Проте в тих випадках, коли мають місце дві окремі помилки — і навігаційна, і комерційна, якщо перевізнику вдається відокремити збитки, заподіяні кожною з них, перевізник буде відповідати тільки за збитки, заподіяні внаслідок упущень стосовно турботи про вантаж (судове рішення у справі *The Walter Raleigh*, 109 F. Supp. 781, 1952 AMC 618 (S. D. N. Y. 1951)) [2, с. 132]. Перевізник також має довести, що помилкові дії були проявлені відносно судна і не є порушенням його основного обов'язку по приведенню судна в морехідний стан, оскільки він має право посилатися на навігаційну помилку як на підставу звільнення його від відповідальності за втрату, нестачу або пошкодження вантажу лише за умови проявлення ним завчасно, до початку рейсу, «належної дбайливості по приведенню судна в морехідний стан» (ст. 143 та ст. 176 КТМ; ст. 3 п. 1 (а), ст. 4 п. 1, 2 (а) Брюсельської конвенції).

Слід зазначити, що концепція навігаційної помилки як підстави звільнення від відповідальності за заподіяну шкоду останніми роками піддається критиці з низки причин: по-перше, у зв'язку з труднощами розмежування термінів «упущення в управлінні судном» та «упущення стосовно турботи

про вантаж»; по-друге, з урахуванням сучасного рівня розвитку навігації та інформаційних технологій ряд аргументів на користь звільнення від відповідальності з огляду, наприклад, на умови надзвичайної небезпеки втрачають свою актуальність; тощо. Таке критичне ставлення до концепції навігаційної помилки матеріалізувалося виключенням її в якості підстави звільнення від відповідальності з положень Гамбурзьких правил 1978 р. та Роттердамських правил 2008 р. (міжнародні конвенції в сфері морських та змішаних перевезень вантажів. — Є. С.), що викликало дискусії стосовно доречності такого виключення. Проте слід підкреслити, що питання про «долю» навігаційної помилки все ще залишається відкритим, тому що Гамбурзькі правила не отримали широкої підтримки з боку провідних морських держав світу, а Роттердамські — ще не вступили у силу.

Література

1. Margetson N. J. The System of Liability of Articles III and IV of the Hague (Visby) Rules [Текст] / N. J. Margetson. — Zutphen : Paris Legal Publishers, 2008. — 240 p.
2. Dockray M. Cases And Materials on the Carriage of Goods by Sea [Текст] / M. Dockray. — 3-rd Edition. — London : Cavendish Publishing Ltd., 2004. — 512 p.

М. С. Федорко

старший викладач кафедри цивільно-правових дисциплін

ДЕЯКІ АСПЕКТИ РЕАЛІЗАЦІЇ ПРАВА НА ВІДШКОДУВАННЯ ЗБИТКІВ

Відшкодування збитків є універсальною мірою цивільно-правової відповідальності, яка покликана забезпечити баланс майнових інтересів учасників цивільного обороту.

Покладання відповідальності у вигляді відшкодування збитків можливо за наявності таких умов: доведення факту порушення зобов'язань контрагентом, наявності та розміру збитків, причинного зв'язку між правопорушенням і збитками, наявності вини правопорушника (якщо законом або договором не

передбачена відповідальність без вини). Тобто реалізація права позивача на відшкодування збитків залежить від ефективності його діяльності по доведенню (з відповідним документальним підтвердженням) понесених ним збитків. Недостатня обґрунтованість доказів розміру збитків є безумовною підставою для відмови у задоволенні позову про їх відшкодування. Саме з причини складності обґрунтування розміру збитків така міра цивільно-правової відповідальності за порушення договірного зобов'язання не знаходить широкого застосування на практиці.

Однією з причин складності доказування розміру збитків є підвищений стандарт доведення як розміру збитків, так і причинно-наслідкового зв'язку, що пояснюється силою інерції радянських традицій, що відобразилося у відсутності критеріїв визначення стандарту доказування, а також у вкрай низькому рівні ділової та правової культури в нашому суспільстві. Відповідно, «боячись опинитися знаряддям у руках недобросовісних позивачів, судді продовжують тримати планку достовірності доказів (той самий стандарт доведення) збитків дуже і дуже високо» [1, с. 163–164].

У зв'язку з вищевикладеним не можна не погодитися з твердженням, що об'єктивна складність доведення збитків та їх розміру, причинно-наслідкового зв'язку не повинна знижувати рівень правової захищеності учасників економічних відносин [2, с. 150].

У цьому контексті представляє значний інтерес підхід російського законодавця до регулювання відносин, пов'язаних з відшкодуванням збитків. Так, толерантність до такої умови, як доведення збитків, проявилася в постанові Президії ВАС Російської Федерації (далі — РФ) від 06.09.2011 № 2929/11, в якій суд допустив можливість стягнення збитків, навіть якщо їх розмір не можна встановити з розумною мірою достовірності [3]. На розвиток зазначененої тенденції зовсім нещодавно, а саме 9 березня 2015 р., Президент РФ підписав Федеральний закон № 42-ФЗ, який внес зміни до положень Цивільного кодексу РФ, що стосуються зобов'язального права. Зокрема нова редакція ст. 393 ЦК РФ закріплює полегшені правила доведення збитків. Так, згідно з п. 5 ст. 393 ЦК РФ «розмір збитків, які підлягають відшкодуванню, має бути встановлений з розумним ступенем вірогідності. Суд не може відмовити у задоволенні

вимоги кредитора про відшкодування збитків, завданих невиконанням або неналежним виконанням зобов'язання, тільки на тій підставі, що розмір збитків не може бути встановлений з розумним ступенем вірогідності. У цьому випадку розмір збитків, які підлягають відшкодуванню, визначається судом з урахуванням усіх обставин справи виходячи з принципів справедливості та пропорційності відповідальності допущеному порушенню зобов'язання» [4, ст. 393].

Ідея цієї новели Цивільного кодексу РФ була запозичена з Принципів УНІДРУА, відповідно до п. 1 ст. 7.4.3 яких компенсації підлягає тільки збиток, включаючи майбутній збиток, який встановлено з розумним ступенем вірогідності [5, ст. 7.4.3].

Аналіз діючих в РФ законоположень, що містять норми про відшкодування збитків, викликає неоднозначні думки. З одного боку, лібералізація підходу російського законодавця щодо доведення розміру збитків має позитивний ефект, тому що надає можливість правоволодільцю забезпечити баланс своїх майнових інтересів навіть при необґрунтованості розміру своїх збитків. Адже застосування цієї моделі відшкодування збитків можливо в тому випадку, коли позивач довів, що збитки були, але певні труднощі виникли щодо доведення їх розміру. Таким чином, саме недостатність доказової бази розміру понесених правоволодільцем збитків є передумовою покладання на суд обов'язку самостійно визначати розмір збитків, що підлягають стягненню. Позитивним є також й те, що в майбутньому судові рішення про стягнення збитків можуть бути взяті за основу при розробці методичних рекомендацій щодо доведення збитків.

Окрім зазначеного позитивного ефекту, вважаємо, що застосування норми п. 5 ст. 393 Цивільного кодексу РФ може зумовлювати й певні ризики зловживань, тому що її потенціал безпосередньо залежить від суб'єктивного розсуду суддів при визначенні ними розміру збитків. Як зазначає О. Г. Карапетов, «це правове рішення формує такі стимули, які будуть змушувати суддів знижувати поріг достовірності доказів за позовами про збитки. У підсумку розрахунок робиться не стільки на те, що суди будуть самі визначати гіпотетичні збитки кредитора, скільки на те, що суди будуть більше вірити розрахункам по-

зивача» [6, с. 53–54]. Ми вважаємо, що це може спричинити зловживання з боку правоволодільця, що може виявлятися у завищенні ним розміру спричинених збитків.

Як буде реалізована новела Цивільного кодексу РФ щодо відшкодування збитків, чи матимуть місце негативні наслідки від зниження стандарту доведення збитків, як їх мінімізувати і чи варто запроваджувати подібну норму в Цивільний кодекс України — покаже час.

Література

1. Карапетов А. Г. Средства защиты прав кредитора в свете реформы гражданского законодательства [Текст] / А. Г. Карапетов // Вестник гражданского права. — 2009. — № 4. — С. 163–195.
2. Дондоков А. И. Доктрина «Loss of Chance» в английском праве [Текст] / А. И. Дондоков // Закон. — 2013. — № 7. — С. 150–155.
3. Постановление Президиума Высшего арбитражного суда Российской Федерации № 2929/11 от 6 сентября 2011 г. [Электронный ресурс]. — Режим доступу : //http://www.arbitr.ru/bras.net/— Назва з екрана.
4. Гражданский кодекс Российской Федерации, часть первая [Текст] : Принят Государственной Думой 21 октября 1994 года // Собрание законодательства Российской Федерации. — 2015. — № 29. — Ст. 4394.
5. Принципи міжнародних комерційних договорів (Принципи УНІДРУА (UNIDROIT)) [Електронний ресурс]. — Режим доступу : http://zakon5.rada.gov.ua/— Назва з екрана.
6. Карапетов А. Г. Модели защиты гражданских прав: экономический взгляд [Текст] / А. Г. Карапетов // Вестник экономического правосудия. — 2014. — № 11. — С. 24–80.

АКТУАЛЬНІ ПИТАННЯ ГОСПОДАРСЬКОГО ТА АДМІНІСТРАТИВНОГО ПРАВА І ПРОЦЕСУ

П. П. Білик

кандидат юридичних наук, доцент
доцент кафедри адміністративного та господарського права

СИНЕРГЕТИЧНА ФУНКЦІЯ ТА АКСІОЛОГІЧНИЙ ВІМІР СУЧASNOGO АДМІNІSTRATIVNOGO ПРАВA

В сучасній науковій літературі при характеристиці основних напрямків впливу норм адміністративного права на суспільні відносини переважно згадуються такі функції адміністративного права, як регулятивна, охоронна, право-виконавча, пра-вотворча, організаційна та координаційна [1, с. 41; 2, с. 291; 3, с. 40; 4, с. 40]. Включення цих функцій до зазначеного переліку, а також характеристика їх сутності та змісту не викликають дискусій. На жаль, поза увагою залишається така характеристика риса адміністративного права, як притаманна його нормам властивість регулювати суспільні відносини, які за своєю якісною однорідністю структурно включені до предмету регулювання інших, як «управлінських», так і «не управлінських» галузей права. Така властивість може бути охарактеризована за допомогою дослідження синергетичної функції адміністративного права і, як похідного від цієї функції, аксіологічного (соціально-ціннісного) його виміру.

В сучасних умовах зміни доктрини адміністративного права та проведення адміністративно-правової реформи, воно, зберігаючи своєрідність, виражену в предметі і методі, тісно взаємодіє практично з усіма існуючими галузями права. Характеризуючи цю взаємодію, треба мати на увазі, що вона охоплює своїм регулятивним впливом найрізноманітніші сфери державного і суспільного життя.

Державно-управлінська діяльність, яка входить до предмета адміністративного права, передуває під прямим впливом процесів, які відбуваються у суспільстві. Вони неминуче позначаються на змісті адміністративного права і характері адміністратив-

но-правового регулювання. Але незважаючи на докорінні зміни у відносинах, які виникають, змінюються та припиняються в площині державно-правового буття, адміністративне право, змінюючи свій зміст, залишається в ролі одного з найнеобхідніших у ринкових умовах регуляторів суспільних відносин.

Чинне вітчизняне законодавство застосовує норми адміністративного права для забезпечення належної врегульованості податкових, земельних, трудових, банківських та інших відносин. Ними визначаються: порядок стягнення податків і зборів, державний контроль за додержанням податкового законодавства; основні організаційні засади підприємницької діяльності; порядок виникнення і припинення державно-службових відносин; численні аспекти компетенції різних наглядових органів, що діють у межах предмета інших галузей права (природоохоронні інспекції) тощо.

Викладені особливості адміністративно-правового регулювання багато в чому зумовлені асиміляцією чинної правової системи. Особливо це характерно для так званих нових правових галузей, таких як комерційне, підприємницьке, банківське право тощо. Крім того, практично в чистому вигляді не існує жодної галузі права. В кожній з них правову базу становлять, як правило, норми різного галузевого профілю з переважанням питомої ваги власних норм, які цілком відповідають предмету даної галузі.

Найбільш самостійними є такі правові галузі, як цивільне, адміністративне, кримінальне, конституційне право. В інших випадках помітна взаємодія норм різних галузей права і законодавства. Так, у земельному або екологічному праві чітко проявляється взаємодія цивільно-правових, адміністративно-правових і кримінально-правових норм.

Спостерігається проникнення адміністративного права в сферу інших правових галузей. В основі такого явища — фактична наявність управлінських відносин у предметі тієї чи іншої галузі права. Тому навіть у цивільному законодавстві є хоч і невелика, але ж певна кількість адміністративно-правових за своєю сутністю норм.

Адміністративне право з урахуванням специфічних особливостей державно-управлінської діяльності як правової форми реалізації виконавчої влади охоплює своїм регулятивним впли-

вом надзвичайно широке коло суспільних відносин управлінського спрямування. Таким чином, чітко проявляється багатоманітність адміністративно-правового регулювання.

Важко знайти будь-яке спеціальне галузеве питання, яке можна було б назвати винятково адміністративно-правовим, тобто таким, що не зачіпає інтереси інших правових галузей.

Сфера державного управління, яка становить основу предмета адміністративного права, не ізольована від дії норм інших галузей права, якими регулюються відповідні суспільні відносини, не охоплені предметом адміністративного права. Так виникає взаємодія різних правових галузей. І тільки в разі належної взаємодії галузей права, їх скоординованого функціонування може бути досягнуте основне призначення державно-владного впливу на суспільні відносини, а саме — створення таких умов життєдіяльності людини, за яких вона отримає реальну можливість реалізовувати весь комплекс прав, свобод та законних інтересів найбільш повною мірою та ефективно, а виконання покладених на людину юридичних обов'язків буде безперешкодним.

Література

1. Колпаков В. К. Адміністративне право України [Текст] : підручник / В. К. Колпаков, О. В. Кузьменко. — К. : Юрінком Інтер, 2003. — 544 с.
2. Козлов Ю. М. Административное право [Текст] : учебник / Ю. М. Козлов. — М. : Юристъ, 1999. — 320 с.
3. Миколенко О. М. Функції адміністративного права [Текст] / О. М. Миколенко // Науковий вісник Міжнародного гуманітарного університету. — 2012. — № 4. — С. 39–42.
4. Административное право России [Текст] : учебник / Л. Л. Попов, Ю. И. Мигачев, С. В. Тихомиров. — 2-е изд., перераб. и доп. — М. : Проспект, 2009. — 752 с.

B. O. Грабовий

асpirант кафедри адміністративного та господарського права

ФРАНЧАЙЗИНГ ТА МОЖЛИВОСТІ ЙОГО ВИКОРИСТАННЯ НА СТРАХОВОМУ РИНКУ УКРАЇНИ

В умовах фінансової кризи та її наслідків багато страхових компаній змушені шукати інноваційні рішення для завоювання позицій на страховому ринку. У світовій практиці проблеми забезпечення високої якості страхових послуг і скорочення витрат на ведення справи на одиницю продукту досить ефективно і надійно дозволяють вирішити нові технології та підходи, зокрема франчайзинг. Саме тому франчайзингові технології виявляються сьогодні одним з найбільш ефективних інструментів підвищення конкурентних переваг.

У перекладі з французької франчайзинг означає «привілеї» або «пільги». У загальному сенсі франчайзинг — це «оренда» товарного знаку або комерційного позначення. Згідно зі ст. 1115 Цивільного кодексу України договір франчайзингу називається договором комерційної концесії [1, ст. 1115].

У проекті Закону України «Про франчайзинг» від 08.11.2001 р. № 8241 франчайзинг визначається як підприємницька діяльність, за якою на договірній основі одна сторона (правоволоділець) зобов'язується передати іншій стороні (користувачеві) за винагороду на визначений строк або без такого комплекс виключних прав на використання знаку для товарів та послуг, фіrmового найменування, послуг, технологічного процесу і (або) спеціалізованого обладнання, ноу-хау, комерційної інформації, що охороняється законом, а також інших передбачених договором об'єктів виключних прав [2, ст. 1].

В. Довгань, С. Сосна, Е. Васильєва вказують, що франчайзинг — це «особливий метод або спосіб комерційної діяльності, коли індивідуальний підприємець або невелике комерційне підприємство домовляється із великим підприємством, яке є добре відомим і має хорошу репутацію на національному та міжнародному ринках, про те, що цей підприємець (чи підприємство) буде вести комерційні операції під іменем цієї фірми чи під торговою маркою, або надавати свої послуги під фіrmовим знаком обслуговування» [3, с. 18]. О. Корольчук визначає франчайзинг як економічну категорію, що характеризує систему економічних

відносин розподілу товарів, що захищеною торговельною маркою і полягають у переданні ексклюзивного права на розподіл на певній території своєї продукції або послуг незалежним підприємцям (роздрібним торговцям) в обмін на отримання від них платежів за умови дотримання технологій виробничих і обслуговуючих операцій» [4, с. 17]. Я. Мюррей пропонує визначати франчайзинг як «певний формат, комплекс прав та обов'язків, пакет, який франчайзер продає власнику франшизи... Франшиза — точна ре-плікація перевіrenoї та випробуваної бізнес-системи» [5, с. 16].

Вважаємо, що надані визначення франчайзингу доповнюють одне одного і в загальному зводяться до таких положень:

- це є підприємницька діяльність;
- має договірну основу;
- здійснюється шляхом передачі однією стороною своїх виключних прав іншій стороні за винагороду.

Франчайзинг на страховому ринку доцільно визначити як систему відносин двох і більше суб'єктів ринку (франчайзера і франчайзі), при якому торгова марка або торговий знак франчайзера, його ноу-хау, методи і технології ведення підприємницької діяльності на страховому ринку (страхова діяльність, страхове посередництво, асистанс, експертна діяльність), інтелектуальна власність та інші права надаються франчайзі за умови їх використання за призначенням на обмеженій території в обмін на пряму або непряму фінансову винагороду при тривалій підтримці в технічних, консультаційних, маркетингових питаннях і в питаннях ведення підприємницької діяльності на страховому ринку та навчанні з боку франчайзера в межах і в період дії спеціально укладеної обов'язкової франчайзингової угоди.

На нашу думку, з метою вдосконалення реалізації франчайзингових технологій, зокрема і в сфері страхування, необхідно:
забезпечити законодавче врегулювання шляхом прийняття відповідного законодавства;

здійснити уніфікацію законодавства на міжнародному рівні, оскільки в основному договір франчайзингу укладається між контрагентами різних країн;

впроваджувати досвід інших країн, зокрема втілювати механізми законодавства, які реально діють за кордоном, зокрема:

- переддоговірне розкриття франчайзером інформації;
- тестування франшизи і т. д.;

розробляти типові форми договору франчайзингу в сфері страхування;

забезпечити налагодження на урядовому рівні відповідних міжнародних відносин.

Однією з найперспективніших форм інтеграції можна вважати стратегічні альянси банківських установ і страхових організацій. Це обумовлено наявністю в них великих обсягів довгострокових капіталів, потребою ефективного їх використання та об'єктивною необхідністю диверсифікації діяльності та підвищення рентабельності операцій. Причому саме страхові компанії є основними учасниками стратегічних альянсів у світі.

В цілому вважаємо, що за умови відповідного законодавчого урегулювання, а також забезпечення міжнародного співробітництва франчайзинг може стати ефективною формою співпраці професійних учасників страхового ринку, яка в підсумку може істотно скоротити витрати на ведення страхової справи і забезпечить якість страхової послуги.

Література

1. Цивільний кодекс України [Текст] // Відомості Верховної Ради України. — 2003. — № 40-44. — Ст. 356.
2. Про франчайзинг [Електронний ресурс] : Проект Закону України від 08.11.2001 р. № 8241. — Режим доступу : http://search.ligazakon.ua/l_doc2.nsf/link1/ua/J824100A.html — Назва з екрана.
3. Довгань В. В. Франчайзинг: путь к расширению бизнеса (организация, технология, методы, аспекты франчайзинга [Текст] / В. В. Довгань ; пер. с франц. В. А. Петрова, Ж. Дельтей. — СПб. : Нева, 2003. — 125 с.
4. Корольчук О. П. Стратегія формування та розвитку вертикальних маркетингових систем на основі франчайзингових відносин [Текст] : автореф. дис. ... докт. ек. наук: спец. 08.00.04 «Економіка та управління підприємствами (за видами економічної діяльності)» / О. П. Корольчук. — Донецьк : Донецьк. нац. ун-т економіки і торгівлі ім. М. Туган-Барановського, 2008. — 41 с.
5. Мюррей Я. Франчайзинг [Текст] / Я. Мюррей ; пер. с англ. К. Любимова. — СПб. : Пітер, 2004. — 144 с.

Я. В. Задорожна

здобувач кафедри адміністративного та господарського права

ОЗНАКИ УХИЛЕННЯ ЯК СПОСОБУ ВЧИНЕННЯ АДМІНІСТРАТИВНОГО ПРОСТУПКУ

Вже давно назріла необхідність аналізу способу вчинення адміністративного проступку не на рівні окремої статті чи глави Кодексу України про адміністративні правопорушення (далі — КУпАП), а на рівні теорії адміністративного деліктного права, тобто з визначенням загальних ознак цього правового явища в адміністративному праві та з визначенням місця відповідного поняття у категоріальному апараті адміністративного права України.

Понад двадцять складів адміністративних проступків містять таку кваліфікуючу ознаку протиправного діяння, як ухилення від вчинення певних дій. Цей спосіб вчинення адміністративного проступку є розповсюдженім при кваліфікації адміністративних проступків, які вчиняються в галузі охорони праці і здоров'я населення (глава 5 КУпАП), в галузі торгівлі, громадського харчування, сфері послуг, в галузі фінансів і підприємницької діяльності (глава 12 КУпАП) та посягають на встановлений порядок управління (глава 15 КУпАП). Інші глави Особливої частини КУпАП також містять окремі склади адміністративних проступків, які передбачають ухилення від вчинення певних дій як кваліфікуючу ознаку протиправного діяння (ст.ст. 83-1, 92, 116-3, 184 КУпАП).

Ухилення від вчинення певних дій як спосіб вчинення адміністративного проступку, характеризується наступними ознаками:

— здійснюється завжди навмисно, тобто особа розуміє, що повинна вчинити певні дії, яких вимагає від неї чинне законодавство, але свідомо опирається цьому;

— здійснюється, як правило, у формі бездіяльності (наприклад, особа не з'являється на офіційний виклик в органи державної влади), але іноді ухилення може додатково проявлятися й у формі дій (наприклад, особа не просто не з'являється на офіційний виклик в органи публічної влади, а при цьому перевовується від органів влади). У таких випадках законодавець зазвичай використовує термін «злісне ухилення»;

— здійснюється, як правило, спеціальними суб'єктами адміністративної відповідальності (посадовими чи службовими особами, батьками, фізичними особами-підприємцями, військовозобов'язаними, хворими на наркоманію та ін.), хоча чинне законодавство іноді не уточнює суб'єкта відповідальності, що, на нашу думку, є негативним явищем, коли мова йде про такий спосіб вчинення протиправного діяння, як ухилення від вчинення певних дій. Наприклад, ч. 2 ст. 185-8 КУпАП передбачає відповідальність за ухилення від виконання законних вимог прокурора щодо прибууття в орган прокуратури. Ця стаття взагалі викликає багато нарікань і стосовно використаної в ній законодавчої техніки, і стосовно її невідповідності реаліям сьогодення. Схожі за своєю конструкцією ст.ст. 185-3 і 185-4 КУпАП чітко закріплюють і перераховують у своєму змісті спеціальних суб'єктів адміністративного проступку. Це — свідок, потерпілий, експерт і перекладач, а ст. 185-3 КУпАП до таких суб'єктів відносить ще й позивача і відповідача. На жаль, ч. 2 ст. 185-8 КУпАП не уточнює суб'єкта адміністративного проступку. До того ж у цій статті є сумнівне посилення на «законність вимог прокурора». Дійсно, Закон України «Про прокуратуру» від 5 листопада 1991 року [1], який втратив чинність з 15 липня 2015 року, у ст. 8 передбачав положення, згідно з яким посадові особи і громадяни зобов'язані з'являтись за викликом прокурора і давати пояснення з обставин, які з'ясовуються прокурорською перевіркою. Чинний же Закон України «Про прокуратуру» від 14 жовтня 2014 року [2] взагалі не передбачає будь-яких повноважень прокурора щодо виклику громадян до прокуратури. Тобто виникає певна колізія — повноваження прокурора чітко не прописані чинним законодавством, але в КУпАП вже передбачається відповідальність громадян за ухилення від «законних вимог» прокурора.

За формулою правового закріплення та цільовою спрямованістю ухилення як спосіб вчинення адміністративного проступку, можна поділити на шість груп, кожна з яких має свої особливості: 1) ухилення особи від комплексу спеціальних заходів, які необхідно застосувати до неї особисто чи до майна, яке знаходиться у її власності; 2) ухилення особи від узгодження позицій сторін договору чи від підписання договору; 3) ухилення особи від обов'язкової передачі чи продажу предметів матері-

ального світу державним органам, установам та іншим особам; 4) ухилення особи від роботи з офіційною інформацією у порядку, передбаченому чинним законодавством, та від державної реєстрації різних об'єктів; 5) ухилення особи від виконання законних вимог органів державної влади та їх посадових осіб; 6) ухилення особи від виконання своїх обов'язків, обумовлених її особливим правовим статусом, та зобов'язань, які витикають з положень чинного законодавства чи укладених договорів.

Таким чином, ухилення як спосіб вчинення адміністративного проступку, характеризуються наступними ознаками: здійснюється завжди навмисно, тобто особа розуміє, що повинна вчинити певні дії, яких вимагає від неї чинне законодавство, але свідомо опирається цьому; здійснюється, як правило, у формі бездіяльності, хоча іноді може додатково проявлятися і у формі дії; здійснюється, зазвичай, спеціальними суб'єктами адміністративної відповідальності, хоча чинне законодавство іноді не уточнює суб'єкта відповідальності, що свідчить про недосконалість використаної при цьому законодавчої техніки.

Література

1. Про прокуратуру [Текст] : Закон України від 5 листопада 1991 року // Відомості Верховної Ради України. — 1991. — № 53. — Ст. 793.
2. Про прокуратуру [Текст] : Закон України від 14 жовтня 2014 року // Відомості Верховної Ради України. — 2015. — № 2-3. — Ст. 12.

Я. М. Кістанова

кандидат юридичних наук

викладач кафедри адміністративного та господарського права

РОЛЬ УКРАЇНСЬКОЇ КЛАСИФІКАЦІЇ ТОВАРІВ ЗОВНІШНЬОЕКОНОМІЧНОЇ ДІЯЛЬНОСТІ В СИСТЕМІ МИТНОГО РЕГУЛЮВАННЯ УКРАЇНИ

Ведення товарної номенклатури зовнішньоекономічної діяльності (далі — ЗЕД) виступає важливим складовим елементом системи митного регулювання будь-якої сучасної країни. Вказані позиції пояснюються тим, що правильна класифікація товарів

згідно з правилами ведення товарної номенклатури прямо впливає на ефективність застосування засобів митного регулювання ЗЕД (тарифних та нетарифних), на об'єктивне здійснення митної статистики, що використовується для з'ясування оптимальних напрямків митної політики держави. Слід зазначити, що під товарною номенклатурою розуміється детальний перелік товарів, розподілених по відповідній системі класифікації [1, с. 6].

В Україні діє національна товарна номенклатура — Українська класифікація товарів зовнішньоекономічної діяльності (далі — УКТ ЗЕД). УКТ ЗЕД використовується для цілей тарифного та інших видів регулювання зовнішньоекономічної діяльності, ведення статистики зовнішньої торгівлі та здійснення митного оформлення товарів [2]. Міжнародною основою УКТ ЗЕД є Гармонізована система опису та кодування товарів (перші 6 знаків товарного коду) і Комбінована номенклатура Європейського Союзу (7 і 8 знаки товарного коду).

В УКТ ЗЕД товари класифікуються десятизнаковими цифровими кодами, які включають: код групи (перші два знаки), товарної позиції (перші чотири знаки), товарної підпозиції (перші шість знаків), товарної категорії (перші вісім знаків), товарної підкатегорії (десять знаків) [3, ст. 67]. Таким чином, визначення коду товару в УКТ ЗЕД представляє собою послідовний переход з більш високого рівня деталізації на більш низький.

Специфіка класифікації товарів на національному рівні в УКТ ЗЕД відображеня у дев'ятому та десятому знаках коду [4, с. 317]. Деталізація товарів в УКТ ЗЕД на національному рівні здійснюється з метою забезпечення захисту національного товаровиробника шляхом вжиття заходів тарифного та нетарифного регулювання зовнішньоекономічної діяльності та вдосконалення статистичного обліку.

Невід'ємною складовою частиною УКТ ЗЕД є Примітки до розділів та груп УКТ ЗЕД та шість основних правил інтерпретації класифікації товарів, які служать комплексним керівництвом для віднесення товару до певного класифікаційного угруповання.

Таким чином, класифікація товарів відповідно до УКТ ЗЕД займає важливе місце в системі митного регулювання України. Це пояснюється наступним:

— ведення національної товарної номенклатури виступає одним з актуальних шляхів приєднання до світової спільноти;

– УКТ ЗЕД — це основа Митного тарифу України, від правильної класифікації товару залежить розмір мита та податків, якими обкладаються товари при переміщенні через митний кордон України;

– правильне визначення коду згідно з УКТ ЗЕД визначає необхідність та об'єм засобів нетарифного регулювання ЗЕД;

– УКТ ЗЕД використовується для ведення митної статистики, що дозволяє розробляти перспективні та актуальні напрями митної політики держави;

– заявлення в митній декларації з метою неправомірного звільнення від сплати митних платежів чи зменшення їх розміру неправдивих відомостей, необхідних для визначення коду товару згідно з УКТ ЗЕД, розглядається митними органами як порушення митних правил, що тягне за собою відповідальність згідно з чинним законодавством;

– будь-яка помилка в процесі класифікації товару тягне за собою невідповідність всіх митних процедур.

Виходячи з вищевикладеного можна констатувати, що фактично УКТ ЗЕД є систематизованим переліком товарів, що підлягають класифікації, за допомогою якої товару присвоюється відповідний товарний код. Правильне визначення коду товару згідно з УКТ ЗЕД має вирішальне значення при митному оподаткуванні та дозволяє надалі вірно визначити, які режими державного регулювання зовнішньоекономічної діяльності будуть застосовані до товарів, що переміщуються через митний кордон України.

Актуальні потреби сучасного міжнародного ринку товарів та технології іх виробництва потребують постійного удосконалення товарних номенклатур держав. У цьому сенсі удосконалення УКТ ЗЕД має здійснюватися за наступними напрямками: внесення поправок до УКТ ЗЕД відповідно до останньої версії Гармонізованої системи опису та кодування товарів; розробка деталізації товарів на національному рівні; розробка допоміжного матеріалу, що забезпечить єдине тлумачення і застосування УКТ ЗЕД — пояснення до УКТ ЗЕД, методичні рекомендації щодо класифікації окремих товарів згідно з вимогами УКТ ЗЕД тощо.

Lітература

1. Старикова О. Г. Товарная номенклатура внешнеэкономической деятельности [Текст] : учебное пособие / О. Г. Старикова. — СПб. : ИЦ Интермедиа, 2011. — 169 с.
2. Порядок ведения Української класифікації товарів зовнішньоекономічної діяльності [Електронний ресурс] : Постанова Кабінету Міністрів України від 21.05.2012 р. — Режим доступу : <http://zakon3.rada.gov.ua> — Назва з екрана.
3. Митний кодекс України [Електронний ресурс] : Закон України від 13.03.2012 р. із змін., внес. згідно із Законами України: за станом на 30.06.2015 р. — Режим доступу : <http://zakon3.rada.gov.ua> — Назва з екрана.
4. Основи митної справи в Україні [Текст] : підручник / за заг. ред. П. В. Пашка. — К. : Знання, 2008. — 651 с.

O. I. Миколенко

доктор юридичних наук, професор
завідувач кафедри адміністративного та господарського права

ЗВ'ЯЗОК ІСТОРІЇ АДМІНІСТРАТИВНОГО ПРАВА З СЬОГОДЕННЯМ І МАЙБУТНІМ

Українська народна мудрість містить декілька висловлювань про співвідношення минулого та майбутнього, які, на перший погляд, суперечать одне одному.

Перший вислів: «Хто не знає своєї історії — у того немає майбутнього».

І дійсно, народ, який забув свою історію, приречений на повторення своїх же історичних помилок. І, навпаки, таким помилкам завжди можна запобігти, якщо добре знати історію свого народу.

Другий вислів народної мудрості звучить так: «Той, хто постійно озирається назад, не зможейти вперед».

Цей вислів теж не позбавлений сенсу, адже при всій повазі до минулого і історії слід зазначити, що історія формує сьогодення, а вже сьогодення формує майбутнє. Тому для того, щоб розвиватися (еволюціонувати), країні, суспільству, окремій людині, недостатньо тільки знати історію свого народу, історію своєї родини та історію містечка, де народився чи прожив

більшу частину свого життя (чим можуть похвалитися не всі громадяни України), а необхідно вже сьогодні щоденно здійснювати вчинки та творити речі, які позитивно відобразяться на нашему спільному майбутньому.

Хочемо запропонувати свій вислів, який, на нашу думку, по-перше, стирає протиріччя між вищеперечисленими висловлюваннями української народної мудрості, а, по-друге, відображає сутність тих процесів, які сьогодні відбуваються в Україні та пов'язані з розвитком адміністративного права в нашій державі: «Той, хто не позбавився білих плям у своїй історії, не настільки захоплений минулим, що не помічає сьогодення та дивиться у майбутнє».

Так вийшло, що історія нашої країни — це суцільні білі плями. Тобто, історія відображеня в нашій свідомості (принаймні більшої частини громадян України) лише частково і фрагментарно. Іноді з ідеологічних, етичних, державницьких чи національно-державницьких міркувань історичні факти перекручувались, приховувались та належним чином не досліджувались, в тому числі і в межах науки адміністративного права. Свідченням цього є вихід у світ публікації «Адміністративне право і процес УНР в екзилі: невідома спадщина України», підготовленої викладачами Київського національного університету імені Тараса Шевченка, яка відкриває невідомі навіть для спеціалістів сторінки історії адміністративного права в 20–30-х рр. ХХ ст. [1].

Вважаємо, що видання саме таких книг дозволяє:

— *по-перше*, позбавитись білих плям у історії адміністративного права України, які, на жаль, виникли у радянський період. Це можна зробити двома способами: 1) захотити громадськість (наукові установи, громадські організації, окремих істориків, журналістів, громадських діячів тощо) проводити цілеспрямовані історичні дослідження та відповідну просвітницьку діяльність в суспільстві; 2) створити державний орган, який би здійснював у цій сфері відповідну політику. Другий спосіб вважаємо помилковим, бо коли історію починають займатися державні органи, які наділені владними повноваженнями, це завжди призводить до переоцінювання одних та недооцінювання інших історичних фактів. І як результат, знову отримаємо історію адміністративного права, яка лише частково буде від-

повідати реальності. Тому і не схвалюємо ініціативу Кабінету Міністрів України щодо зміни правового статусу Українського інституту національної пам'яті з науково-дослідної бюджетної установи на центральний орган виконавчої влади [2];

— *по-друге*, видання книг з історії адміністративного права дозволяє відновити процес наступництва знань між попередніми та сучасними поколіннями адміністративістів. Це не означає, що ми повинні повністю позбутися здобутків радянського адміністративного права, адже раціональне зерно в певних напрямках адміністративно-правових досліджень там теж було. Та й дивно буде, якщо українська спільнота, позбавившись білих плям в історії адміністративного права України у 20–30-х рр. ХХ ст., породить нові білі плями, але вже в історії радянського адміністративного права 40–80-х рр. ХХ ст. Лише повністю позбавившись білих плям в історії адміністративного права України, можна буде констатувати, що сучасне адміністративне право є наступником всіх тих знань, що були отримані минулими поколіннями адміністративістів;

— *по-третє*, видання книг, які присвячені невідомій історії адміністративного права, допоможе сучасним науковцям врешті-решт зосередитися на майбутньому адміністративного права України. І в цьому сенсі бажано було б, щоб адміністративне право України не дублювало повністю адміністративне право Франції, Німеччини чи іншої європейської держави, а враховуючи загальноєвропейські цінності та підходи, зберегло свою самобутність, тобто своєрідність та самостійність у своєму розвитку. На жаль, сьогодні прагнення українців бути європейцями у всьому пересилює прагнення зберегти свою самобутність. Формування правоої системи України та розвиток адміністративного права відбуваються сьогодні під девізом: «В першу чергу ми європейці, а вже потім українці». За таких умов поступово втрачається ідентичність нації та зникає «національна правова система». Вважаємо, що сьогодні при побудові правової системи України вкрай необхідно керуватися іншим девізом: «В першу чергу ми українці, а вже потім європейці». Такий підхід дозволить, враховуючи права людини та інші європейські цінності, будувати свою систему права, яка відповідає нашим національним інтересам.

Література

1. Адміністративне право і процес УНР в екзилі: невідома спадщина України [Текст] / укладачі Гриценко І. С., Бевзенко В. М., Коваль С. О., Бевз А. І. і ін. ; за заг. ред. проф. Гриценка І. С. — К. : Дакор, 2015. — 500 с.
2. Положення про Український інститут національної пам'яті [Електронний ресурс] : Затв. постановою Кабінету Міністрів України від 12 листопада 2014 р. № 684. — Режим доступу : <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/684-2014-p#n11> — Назва з екрана.

T. M. Пахомова

аспірантка кафедри адміністративного та господарського права

ДОЗВІЛЬНА СИСТЕМА ТА ГОСПОДАРСЬКА ДІЯЛЬНІСТЬ (ТОЧКИ ДОТИКУ)

Проблеми визначення та співвідношення правових категорій «дозвільної системи» та «господарської діяльності» є актуальними в сучасній доктрині адміністративного та господарського права. Вони спричинені різноманітними чинниками, головними з яких є відсутність чітко визначеного дефініції «дозвільної системи», а також єдності підходів науковців до визначення кола правових відносин, які становлять реальний зміст категорій «дозвільної системи» та «господарської діяльності».

На сьогодні загальноприйнятим вважається уніфіковане визначення господарської діяльності, що викладене в ч. 1 ст. 3 Господарського кодексу України, яка визначає, що під господарською діяльністю необхідно розуміти діяльність суб'єктів господарювання у сфері суспільного виробництва, яка спрямована на виготовлення та реалізацію продукції, виконання робіт чи надання послуг вартісного характеру, що мають цінову визначеність [1]. Отже основними ознаками господарської діяльності є такі: 1) сфера здійснення — суспільне виробництво; 2) зміст — виробництво та реалізація продукції, виконання робіт, надання послуг відбувається не для власних потреб виробника, а для задоволення потреб інших осіб; 3) передача зазначених благ іншим особам на платній основі, тобто їх функціонування у формі товару; 4) професійні засади господар-

ської діяльності; 5) поєднання приватних інтересів виробника (в одержанні прибутку чи інших вигод/переваг від господарської діяльності) та публічних інтересів; 6) спеціальний суб'єкт, який повинен зазичай мати статус суб'єкта господарювання. Саме наявність ознаки спеціального суб'єкта вказує на безпосередню пов'язаність категорій «господарської діяльності» та «дозвільної системи», адже проходження суб'єктом господарювання необхідних дозвільних процедур (державної реєстрації, ліцензування, патентування, сертифікації та ін.) є важливими умовами реалізації його господарської правосуб'ектності. Частина 5 ст. 4 Закону України «Про дозвільну систему у сфері господарської діяльності» встановлює окремий випадок, коли суб'єкт господарювання може розпочинати господарську діяльність за декларативним принципом: у разі надання на підставі договору оренди чи інших договорів у тимчасове користування приміщень чи обладнання за умови збереження виду діяльності і стану цих приміщень не вимагається одержання документа дозвільного характеру на вказане використання [2].

Слід зауважити, що сучасна наука адміністративного права не надає чітко визначеної дефініції дозвільної системи (поряд із поняттям дозвільної системи вживаються такі поняття, як «організаційно-дозвільна система», «ліцензійно-дозвільна система», «ліцензійно-реєстраційна система»). Вважаємо, що вказані визначення не можуть претендувати на загальноприйняті поняття через те, що вони невірно вживують сутність дозвільної системи, ігнорують інші її складові чи підкреслюють лише одну із багатьох її ознак. Отже більш вдалою та повною є дефініція «дозвільної системи», яка представляє собою сукупність правових відносин, що виникають, змінюються та припиняються між фізичними та юридичними особами, з одного боку, а також суб'єктами публічної адміністрації, з іншого, у зв'язку з видачею дозволів для здійснення певних видів діяльності щодо об'єктів, які потребують особливої охорони з боку держави, і наступним наглядом за дотриманням правил і умов здійснення дозволеної діяльності.

Дозвільна система поширюється на значне коло суспільних відносин, які складаються в господарській діяльності (підприємницької, непідприємницької, зовнішньоекономічної та інших видів діяльності) з метою недопущення безконтрольної діяль-

ності суб'єктів господарювання, недопущення ухилення від дотримання обов'язкових ліцензійних умов, ухилення від оподаткування і т. ін. Категорія «дозвільної системи» не обмежується лише господарською діяльністю. Окрім відносин, пов'язаних із господарською діяльністю, дозвільну систему складають також численні правовідносини, які не пов'язані із виготовленням та реалізацією продукції, виконанням робіт чи наданням послуг вартісного характеру, що мають цінову визначеність. Ідеється про відносини, які виникають, змінюються та припиняються в сфері забезпечення безпеки фізичних осіб, суспільства та держави. Деякі види суспільно корисної діяльності (управління транспортом; придання, зберігання, носіння та перевезення зброї), якщо вони здійснюються непрофесійно, можуть заподіяти суттєву шкоду суспільству. Саме тому дозвільна система поширюється на вказану діяльність, щодо якої встановлена відносна заборона з боку держави (її можуть здійснювати лише ті особи, які отримали відповідний дозвіл: ліцензію, дозвіл тощо).

Таким чином, категорія дозвільної системи не обмежується лише межами Закону України «Про дозвільну систему у сфері господарської діяльності», як це традиційно вважається в доктрині господарського права. Дозвільна система представляє собою складний комплекс відносин, пов'язаних з господарською діяльністю (які виникають, змінюються або припиняються у зв'язку із процедурами ліцензування, сертифікації, державної реєстрації юридичних осіб та фізичних осіб-підприємців у сфері захисту економічної конкуренції і т. д.), і відносин, не пов'язаних з господарською діяльністю (операциї зі зброєю, боєвими пристроями, доступом до державної таємниці).

Література

1. Господарський кодекс України [Текст] : Закон України від 16 січня 2003 р. // Відомості Верховної Ради України. — 2003. — № 18-22. — Ст. 2.
2. Про дозвільну систему у сфері господарської діяльності [Текст] : Закон України від 6 вересня 2005 р. // Відомості Верховної Ради України. — 2005. — № 48. — Ст. 31.

Д. Ю. Рекеда

асpirант кафедри адміністративного та господарського права

ДОСТАВЛЕННЯ ПОРУШНИКА ЯК ЗАХІД АДМІНІСТРАТИВНО- ПРОЦЕСУАЛЬНОГО ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ

У науковій літературі представлено багато точок зору вчених щодо поняття, структури, класифікації та рівня правового забезпечення заходів адміністративного примусу. Найбільш жвава дискусія точиться стосовно класифікації заходів адміністративного примусу та визначення єдиного критерію такої класифікації. Науковці України в основному ігнорують в своїх класифікаціях заходів адміністративного примусу заходи адміністративно-процесуального забезпечення. Обґрунтовується така позиція тим, що заходи процесуально-забезпечувального характеру самостійного юридичного значення не мають і тому можуть розглядатися у сукупності з іншими заходами, які відносяться до заходів адміністративного припинення.

Традиційно заходи адміністративного примусу поділяють на заходи попередження, заходи припинення та адміністративні стягнення [1, с. 111]. Лише в поодиноких працях обґрунтовується необхідність доповнити запропоновану класифікацію заходами адміністративної відповідальності [2, с. 192], адміністративно-відновлювальними заходами [3, с. 17] чи заходами адміністративно-процесуального забезпечення [4, с. 16]. Одним із заходів адміністративного примусу, який застосовується до осіб, що офіційно ще не визнані винними у вчиненні адміністративного правопорушення, є доставлення порушника. Стаття 259 Кодексу України про адміністративні правопорушення (далі — КУпАП) повністю присвячена особливостям застосування компетентними органами (посадовими особами) такого заходу, як доставлення порушника.

Доставлення порушника визначається як адміністративно-примусове вилучення особи, яка вчинила адміністративне правопорушення, з місця вчинення протиправного діяння або з місця виявлення правопорушника та супровід її в орган, який вправі вирішувати питання про адміністративне затримання або притягнення до адміністративної відповідальності, пов'язане з застосуванням заходів психічного або фізичного впливу, яке

здійснюються уповноваженими особами з метою забезпечення можливості притягнення правопорушника до адміністративної відповідальності [5, с. 749].

Вважаємо, що, по-перше, запропоноване в юридичній літературі визначення доставлення порушника потребує корекції з огляду на зміст цього заходу примусу, а, по-друге, доставлення порушника слід відносити до заходів адміністративно-процесуального забезпечення, які мають свою самостійність в системі заходів адміністративного примусу, що обумовлено підставами та метою їх застосування. Адже головна мета застосування доставлення порушника — це не запобігання правопорушенням, не припинення вже розпочатого протиправного діяння і не притягнення до відповідальності винної особи, а забезпечення адміністративного провадження шляхом складання протоколу про адміністративне правопорушення.

Під адміністративним доставленням порушника слід розуміти не тільки адміністративно-примусове вилучення особи, що скоїла адміністративний проступок, з місця вчинення цього правопорушення або з місця виявлення правопорушника та супровід його в орган, який вправі вирішувати питання про адміністративне затримання або притягнення до адміністративної відповідальності, а також знаходження доставленої особи не більше години у відведених приміщеннях з метою забезпечення можливості притягнення правопорушника до адміністративної відповідальності та складання протоколу про адміністративне правопорушення.

Специфіка заходів адміністративного примусу, які застосовуються до осіб в межах провадження у справах про адміністративні правопорушення, в тому числі і доставлення порушника, полягає не тільки у тому, що їх застосування пов'язане з тимчасовим обмеженням прав і свобод порушника, а й у тому, що такі заходи можуть обмежувати права і свободи осіб, які офіційно ще не визнані винними у вчиненні протиправного діяння. Тобто особа, стосовно якої не винесено постанову про накладення адміністративного стягнення, не є правопорушником, а має згідно зі ст. 268 КУпАП статус особи, яка притягається до адміністративної відповідальності. Це означає, що будь-яке застосування до такої особи заходів адміністративного примусу повинно бути чітко регламентоване національним за-

конодавством. Тобто в КУпАП повинні бути передбачені підстави застосування таких заходів, перелічені суб'єкти, які вправі застосовувати ці заходи, і, нарешті, повинна бути прописана процедура застосування заходів адміністративного примусу. Нажаль, не всі ці вимоги враховані у ст. 259 КУпАП, яка передбачає порядок застосування такого заходу примусу як доставлення порушника.

Література

1. Битяк Ю. П. Административное право Украины (Общая часть) [Текст] : учебное пособие / Ю. П. Битяк, В. В. Зуй. — Х. : Одиссей, 1999. — 224 с.
2. Колпаков В. К. Адміністративне право України [Текст] : підручник / В. К. Колпаков, О. В. Кузьменко. — К. : Юрінком Интер, 2003. — 544 с.
3. Баҳраҳ Д. Н. Административная ответственность граждан в СССР [Текст] : учебное пособие / Д. Н. Баҳраҳ. — Свердловск : Изд-во Урал. ун-та, 1989. — 204 с.
4. Миколенко А. И. Административный процесс и административная ответственность [Текст] : учебное пособие / А. И. Миколенко. — Изд. 3-е, перераб. и доп. — Х. : Одиссей, 2007. — 360 с.
5. Кодекс Украины об административных правонарушениях [Текст] : научно-практический комментарий / А. С. Васильев, Е. В. Додин, А. И. Миколенко, О. П. Подцерковный [и др.] ; под общ. ред. А. С. Васильева, А. И. Миколенко. — 7-е изд., доп. и перераб. — Х. : Одиссей, 2010. — 1088 с.

Ю. О. Смирнова

аспірантка кафедри адміністративного та господарського права

СУБ'ЄКТИ ВІДВОДУ (САМОВІДВОДУ) В ГОСПОДАРСЬКОМУ ПРОЦЕСІ

В Україні, як і в багатьох інших державах, принцип справедливого судочинства реалізується в тому числі за допомогою встановлення у галузі процесуального права інституту відводу від участі у розгляді справи. А оскільки упереджене правосуддя здійснюють, окрім самого складу суду, і особи, що сприяють здійсненню правосуддя, в різних процесуальних галузях від-

від може заявлятися також експертам, спеціалістам, перекладачам, адвокатам та ін. Господарське судочинство передбачає лише відвід судді та відвід судового експерта.

Так, згідно зі ст. 53 Закону України «Про судоустрій та статус суддів» перебування на посаді судді несумісне із зайняттям посади в будь-якому іншому органі державної влади, органі місцевого самоврядування та з представницьким мандатом. Також суддя не має права поєднувати свою діяльність з підприємницькою або адвокатською діяльністю, будь-якою іншою оплачуваною роботою (крім викладацької, наукової і творчої діяльності), а також входити до складу керівного органу чи наглядової ради підприємства або організації, що має на меті одержання прибутку. Суддя не може належати до політичної партії чи професійної спілки, виявляти прихильність до них, брати участь у політичних акціях, мітингах, страйках. Таким чином, законодавство встановлює перелік вимог до суддів з метою забезпечення професійності, незалежності та безсторонності судочинства. Вимоги пред'являються як до кандидатів у судді господарського суду, так і до вже призначених суддів.

При наявності обставин, що викликають сумнів у його непередженості (він є родичем осіб, які беруть участь у судовому процесі, якщо було порушенено порядок визначення судді для розгляду справи, встановлений ч. 3 ст. 2 ГПК України, він раніше брав участь у розгляді цієї справи та ін.), він підлягає відводу (самовідводу) (ст. 20 ГПК України).

Вказаний перелік є невичерпним, проте видається вірним закріпити більшу варіативність для заявлення відвodu. Зокрема, Арбітражний процесуальний кодекс РФ встановлює також як підстави для відвodu «особисту, пряму або опосередковану зацікавленість в результаті справи», «знаходиться або раніше знаходився у службовій або іншій залежності від особи, що бере участь у справі, або її представника», «робив публічні заяви або давав або здійснював оцінку по суті даної справи», «до складу господарського суду, що розглядає справу, не можуть входити особи, що є родичами» [1, ст. 21].

Доречно вказані положення впровадити у чинне вітчизняне господарське процесуальне законодавство.

Стосовно іншого суб'єкта відвodu — судового експерта — ст. 7 Закону України «Про судову експертизу» встановлено,

що судово-експертну діяльність здійснюють державні спеціалізовані установи, а також у випадках і на умовах, визначених цим законом, судові експерти, які не є працівниками визначених установ. З приводу заборон і обмежень, відповідно до ч. 4 ст. 10 вказаного закону судовому експерту забороняється використовувати свої повноваження з метою одержання неправомірної вигоди або прийняття обіцянки та пропозиції такої вигоди для себе чи інших осіб. Відповідно до ст. 11 закону не може залучатися до виконання обов'язків судового експерта особа, визнана в установленому законом порядку недієздатною, а також та, яка має не зняту або не погашену судимість або на яку протягом останнього року накладалося адміністративне стягнення за вчинення корупційного правопорушення або дисциплінарне стягнення у вигляді позбавлення кваліфікації судового експерта.

Стаття 12 закону серед інших встановлює обов'язок судового експерта незалежно від виду судочинства заявляти самовідвід за наявності передбачених законодавством підстав, які виключають його участь у справі.

Отже для суб'єктів відвodu в господарському процесі — для суддів та судових експертів — встановлені особливі вимоги щодо рівня кваліфікації, вимоги щодо несумісності та інші вимоги, що забезпечують і гарантують в цілому кваліфікований, справедливий та неупереджений розгляд справ.

Порівнюючи суб'єктів відвodu (самовідводу) в господарському процесі з іншими процесуальними галузями, можна побачити, що їх перелік в господарському судочинстві найвужчий. В кримінальному провадженні відвodi можуть заявлятися слідчому судді, судді або присяжному, прокурору і слідчому, захиснику і представнику, спеціалісту, перекладачу, експерту, секретарю судового засідання. У цивільному та адміністративному судочинстві перелік можливих відвodів вужчий: суддя, секретар судового засідання, експерт, спеціаліст, перекладач. З урахуванням того, що в господарському процесі не беруть участь свідки, спеціалісти та деякі інші учасники інших процесів, а секретар судового засідання також не віднесений до учасників процесу, доречно дослідити доцільність закріplення на законодавчому рівні можливості заявлення відвodu прокурору, представнику та адвокату.

Вважаємо, що вказані особи за аналогією можуть виявитися родичами осіб, які беруть участь у судовому процесі. В такому випадку вони повинні підлягати відвodu (самовідводу). В протилежному випадку учасник процесу не матиме можливостей впливу на особу, яка є зацікавленою в певному результаті розгляду господарської справи. Крім того, у випадку виявлення невідповідності рівня кваліфікації та знань представника чи адвоката особа, яку вони представляють в процесі, має право відмовитися від їх послуг, а у випадку надання безоплатної допомоги — заявити відвід та вимагати надання особи, що не має зацікавленості у справі.

У разі, якщо до господарського процесу буде впроваджено таких учасників, як свідки, спеціалісти та секретар судового засідання, одночасно необхідно законодавчо закріпити гарантії їх неупередженої участі в процесі, встановивши підстави та процедуру відвodu (самовідводу) таких осіб.

Література

1. Арбитражный процессуальный кодекс Российской Федерации [Текст] : Закон Российской Федерации от 24.07.2002 г. № 95-ФЗ // Собрание законодательства Российской Федерации. — 2002. — № 30. — Ст. 3012.

A. B. Смітюх

кандидат юридичних наук, доцент
доцент кафедри адміністративного та господарського права

ЩОДО КОЛА ЮРИДИЧНИХ ОСІБ, ПРАВА УЧАСНИКІВ ЯКИХ МОЖНА ВВАЖАТИ КОРПОРАТИВНИМИ

Предметом цієї роботи є визначення кола юридичних осіб, права учасників яких доцільно вважати корпоративними.

Наведемо погляди дослідників та законодавця у порядку звуження кола таких суб'єктів: Н. С. Бутрин стверджує, що корпоративні права виникають у засновника (учасника) щодо будь-яких юридичних осіб [1, с. 64]; Д. В. Ломакін вказує на неприпустимість поширення категорії корпоративних прав на об'єднання громадян [2, с. 56]; ст. 167 ГК України пов'язує

категорію корпоративних прав з господарськими організаціями; Є. А. Суханов визнає корпоративні права у господарських товариствах, кооперативах та асоціаціях юридичних осіб [3, с. 121]; на думку О. Р. Кібенко, комплекс прав, що належить засновникам підприємства, є однаковим незалежно від виду підприємства [4, с. 38]; В. М. Кравчук зауважує, що корпоративні права можливі лише щодо господарських товариств [5, с. 46], тоді як Н. Глусь та В. С. Щербина обмежують застосування категорії корпоративних прав лише АТ, ТОВ і ТДВ [6, с. 10; 7, с. 230], оскільки відповідно до ч. 2 ст. 167 ГК України володіння корпоративними правами не вважається підприємництвом, а згідно з ч. 7 ст. 80 ГК України учасники повного та повні учасники командитного товариства повинні зареєструватися як суб'єкти підприємництва.

На нашу думку, у питанні про коло осіб, щодо яких має застосовуватися категорія корпоративних прав, слід відштовхуватися від наступних ознак корпоративних прав: вони встановлюються законодавством і установчим документом юридичної особи відповідно до її організаційно-правової форми; вони є ексклюзивними; їх реалізація є вирішально значущою для юридичної особи; їх реалізація надає учаснику можливість безпосередньо отримувати блага від діяльності товариства у вигляді дивідендів або майна; комплекс цих прав є неподільним.

Перелік основних прав усіх господарських товариств (ст. 116 ЦК, ч. 1 ст. 88 ГК) є ідентичним, отже права учасників господарських товариств різних видів є корпоративними незалежно від того, чи висуває закон вимогу щодо набуття їх учасниками статусу суб'єкта підприємництва.

Права учасників господарських товариств та членів виробничих кооперативів не є ідентичними, утім усі вони відповідають наведеним вище ознакам, отже — права щодо господарських товариств та членів виробничих кооперативів (корпоративних підприємств — у термінології ГК України, або підприємницьких товариств — у термінології ГК України) є корпоративними.

Також слід погодитися з точкою зору про те, що права учасника корпоративного і унітарного підприємства не мають принципових відмінностей: безсумнівно, особа, яка створила унітарне підприємство, має зазначені у ст. 167 ГК України правомочності на участь в управлінні, отримання певної частки

прибутку (дивідендів) та активів у разі ліквідації підприємства. Принципова різниця між корпоративними та унітарними підприємствами полягає не у характері прав учасника щодо підприємства, а у режимі майна підприємства і правах учасника як власника частки, акції чи майна підприємства (в унітарних підприємствах майно, передане підприємству учасником, залишається у власності учасника, у корпоративних — переходить у власність підприємства, при цьому учасник набуває у власність оборотоздатну частку, акцію, пай), у можливості діяльності підприємства з більш ніж одним учасником і можливості переходу прав щодо підприємства до третьої особи (у корпоративних підприємствах вказана можливість забезпечується через інститут оборотоздатної частки, акції, паю, відсутній в унітарних підприємствах).

Отже, про корпоративні права доречно вести мову у корпоративних підприємствах, утім ці права є окремим випадком прав учасника підприємства (у розумінні ГК України) як такого і є єдиноприродними з правами учасника унітарного підприємства.

Натомість права учасників інших юридичних осіб мають цілком відмінну природу, оскільки ці учасники не отримують матеріальні блага від діяльності відповідної організації.

Література

1. Бутрин Н. С. Поняття та зміст корпоративних прав [Текст] / Н. С. Бутрин // Проблеми здійснення та захисту корпоративних прав : Збірник тез наукових повідомлень учасників (м. Херсон, 31 жовтня — 1 листопада 2008 року): Науково-практичний стіл / ред. кол. В. В. Луць, І. Е. Берестова. — К., 2009. — С. 57–65.
2. Ломакін Д. В. Корпоративные отношения и предмет гражданского правового регулирования [Текст] / Д. В. Ломакін // Законодательство. — 2004. — № 6. — С. 56–57.
3. Гражданское право [Текст] : учебник: в 2 т. Т. II, полутором 1 / отв. ред. проф. Е. А. Суханов. — М. : Издательство БЕК, 2000. — 646 с.
4. Кібенко О. Правовий режим майна приватного підприємства [Текст] / О. Кібенко // Юридичний радник. — 2005. — № 1(3). — С. 37–41.
5. Кравчук В. М. Припинення корпоративних правовідносин в господарських товариствах [Текст] : монографія / В. М. Кравчук. — Львів : Край, 2009. — 464 с.

6. Глусь Н. С. Корпорації та корпоративне право: поняття, основні ознаки та особливості захисту [Текст] : автореф. дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.03 «Цивільне право та цивільний процес; сімейне право; міжнародне приватне право» / Н. С. Глусь. — К. : Київський національний ун-т ім. Тараса Шевченка, 2000. — 23 с.
7. Щербина В. С. Корпоративные отношения как предмет правового регулирования [Текст] / В. С. Щербина // Альманах цивилистики. — 2008. — № 1. — С. 222–235.

T. B. Степанова

кандидат юридичних наук, доцент
професор кафедри адміністративного та господарського права

ЩОДО ЗМІСТУ ПОНЯТТЯ «КОНФЛІКТ ІНТЕРЕСІВ»

Категорія «конфлікт інтересів» в правовій галузі на науковому рівні практично не розроблена. При цьому поза правовим полем у вказане поняття вкладають досить широкий зміст. Так, термін «конфлікт» (від лат. *conflictus* — зіткнення, сутичка) Великий тлумачний словник сучасної української мови трактує як зіткнення протилежних думок, поглядів, інтересів, серйозні розбіжності, гостру суперечку [1, с. 570]. П. І. Кудрявцев також пропонує досить широке тлумачення поняття «конфлікт» — це зіткнення протилежних інтересів, поглядів, прагнень; розбіжність, суперечки, які загрожують складнощами [2, с. 163]. При цьому вітчизняний законодавець став на позицію звуження змісту даної категорії до суперечностей між особистими (приватними) інтересами і службовими повноваженнями (професійними обов'язками). Так, згідно із Законом України «Про засади запобігання і протидії корупції» від 07.04.2011 № 3206-VI конфліктом інтересів визнається «суперечність між особистими майновими, немайновими інтересами особи чи близьких її осіб та її службовими повноваженнями, наявність якої може вплинути на об'єктивність або неупередженість прийняття рішень, а також на вчинення чи невчинення дій під час виконання наданих їй службових повноважень».

Вузькоспеціалізовані нормативно-правові акти підтримали вказаний підхід. Зокрема у банківській сфері відповідно до Закону України «Про банки і банківську діяльність» від

07.12.2000 № 2121-ІІІ конфліктом інтересів є «наявні та потенційні суперечності між особистими інтересами і посадовими чи професійними обов'язками особи, що можуть вплинути на добросовісне виконання нею своїх повноважень, об'єктивність та неупередженість прийняття рішень»; у сфері управління державними корпоративними правами згідно з Порядком організації, планування і проведення внутрішніх аудитів в системі Державного агентства України з управління державними корпоративними правами та майном, затвердженим наказом цього агентства від 04.03.2013 № 41, це «суперечність між особистими інтересами працівника внутрішнього аудиту та його службовими обов'язками, наявність яких може вплинути на об'єктивність або неупередженість прийняття ним рішень, а також на вчинення чи невчинення дій під час виконання наданих йому службових повноважень».

Вказане торкнулося навіть адвокатської сфери: згідно із Законом України «Про адвокатуру та адвокатську діяльність» від 05.07.2012 № 5076-VI конфліктом інтересів визнається «суперечність між особистими інтересами адвоката та його професійними правами і обов'язками, наявність якої може вплинути на об'єктивність або неупередженість під час виконання адвокатом його професійних обов'язків, а також на вчинення чи невчинення ним дій під час здійснення адвокатської діяльності».

Лише Положення про організацію внутрішнього аудиту в комерційних банках України, затверджене постановою Національного банку України від 20.03.1998 № 114, визнає конфліктом інтересів «будь-який вид стосунків, який не відповідає інтересам банку або може перешкоджати об'єктивному виконанню обов'язків відповідальної особи».

Слід зауважити, що остання позиція видається більш виваженою. Так, досліджаючи учасників судочинства, виявляємо, що правовий спір є конфліктом інтересів учасників процесу. Так, кінцевою метою звернення позивача до суду є задоволення його вимог та отримання виконання (в тому числі примусового) цього судового рішення. Відповідач має протилежну мету вступу в процес. Навіть у випадку погодження з певними вимогами позивача відповідач може бути не згодним з розміром вимог або строком виконання його зобов'язань. Тобто в будь-якому випадку для виникнення господарського спору між позивачем

та відповідачем виникає конфлікт інтересів. Третя особа з самостійними вимогами на предмет спору за загальним правилом має конфлікт інтересів і з позивачем, і з відповідачем, оскільки її вимоги несуть самостійний характер. Треті особи без самостійних вимог за загальним правилом не мають конфлікту інтересів зі стороною, на боці якої вони залучені в процес, при цьому часто вони не мають конфлікту і з іншою стороною у справі, виходячи із суті їх участі у справі.

Суддя, судовий експерт, адвокат, прокурор та перекладач, незважаючи на те, що можуть мати конфлікт інтересів у вузькому смыслі цього слова (як «суперечність між особистими інтересами та професійними правами і обов'язками»), в ході здійснення діяльності та за підсумками роботи (наприклад, після складання висновку експерта або внесення рішення по справі) також можуть отримати конфлікт з іншими учасниками процесу.

Вказане видається важливим при дослідженні процесуального статусу та зв'язків учасників процесу. В протилежному випадку, при застосуванні вузького підходу до поняття «конфлікт інтересів», визначеного на законодавчому рівні, більшість проблем зводитиметься до вдосконалення процедури відводу (самовідводу). Проте такий шлях вдосконалення чинного законодавства видається неповним, оскільки не враховує конфліктів між основними учасниками справи: суддею, позивачем, відповідачем, третіми особами. Тому видається обґрунтованим у ході дослідження взаємовідносин між учасниками процесу розуміти під конфліктом інтересів «суперечність між особистими майновими, немайновими інтересами особи чи близьких їй осіб та інтересами інших учасників процесу, наявність якої може вплинути на неупередженість прийняття рішень або перешкоджати об'єктивній реалізації прав та обов'язків учасників процесу».

Література

1. Великий тлумачний словник сучасної української мови [Текст] / голов. ред. В. Т. Бусел; редактори-лексикографи: В. Т. Бусел, М. Д. Василега-Дерибас, О. В. Дмитрієв, Г. В. Латник, Г. В. Степенко. – К.; Ірпінь: ВТФ «Перун», 2005. – 1728 с.
2. Юридический словарь [Текст] : в 2 томах / гл. ред. П. И. Кудрявцев. — 2-е изд. — М. : Госюриздан, 1956. — Т. 1. — 688 с.

B. В. Чайковська

кандидат юридичних наук, доцент
доцент кафедри адміністративного та господарського права

ПРОБЛЕМИ ДИСКРИМІНАЦІЙНОСТІ ПРИ ЗАСНУВАННІ ФІЛІЙ ЮРИДИЧНИХ ОСІБ З КРАЇН ЄВРОПЕЙСЬКОГО СОЮЗУ В УКРАЇНІ

Правовий режим заснування філій іноземних компаній є менш сприятливим у порівнянні з заснуванням філій національних юридичних осіб, що є порушенням взятих на себе зобов'язань відповідно до ч. 2 ст. 30 та ст. 32 Угоди про партнерство і співробітництво між Україною і Європейськими Співтовариствами та іх державами-членами від 16 червня 1994 р. (далі — УПС), а також положень ч. 1 ст. 88 Угоди про асоціацію між Україною та Європейським Союзом (далі — УАЄС) (яка фактично є договором-правонаступником УПС) щодо найбільш сприятливого режиму заснування філій компаній ЄС в Україні. Це пояснюється наступним.

Відповідно до ч. 4 ст. 4 Закону України (далі — ЗУ) «Про державну реєстрацію юридичних осіб та фізичних осіб-підприємців» відокремлені підрозділи (філії, представництва) юридичної особи-резидента не підлягають державній реєстрації. Водночас відомості про відокремлені підрозділи підлягають включення до Єдиного державного реєстру юридичних осіб та фізичних осіб-підприємців (далі — ЕДР). Відповідно до ч. 3 ст. 28 ЗУ «Про державну реєстрацію юридичних осіб та фізичних осіб-підприємців» виконавчий орган юридичної особи або уповноважена ним особа зобов'язані подати (надіслати поштовим відправленням з описом вкладення) державному реєстратору за місцезнаходженням юридичної особи заповнену реєстраційну картку про створення відокремленого підрозділу та рішенням органу управління юридичної особи про створення відокремленого підрозділу. Будь-який збір за включення відомостей про відокремлені підрозділи до ЕДР не стягується. Згідно з ч. 9 ст. 28 ЗУ «Про державну реєстрацію юридичних осіб та фізичних осіб-підприємців» необхідно передати відповідні відомості про відокремлені підрозділи юридичної особи органам статистики, доходів і зборів, Пенсійного фонду України за місцезнаходженням юридичної особи та за місцезнаходженням відокремленого

підрозділу. Відповідно до п. 64.1 Податкового кодексу України (далі — ПК) взяття на облік відокремленого підрозділу чи відокремлених підрозділів як платників податків та зборів у контролюючих органах здійснюється на підставі відомостей з реєстраційної картки, наданих державним реєстратором.

Менш сприятливі умови встановлені для заснування в Україні філій іноземних компаній. По-перше, загальний порядок легалізації філій іноземних суб'єктів господарювання в Україні взагалі не передбачений. Право на легалізацію філій мають лише окремі суб'єкти господарювання відповідно до спеціальних законів: наприклад, ст. 24 ЗУ «Про банки і банківську діяльність» передбачені підстави та порядок акредитації філій іноземного банку; ст. 2 ЗУ «Про страхування» передбачена реєстрація філій страховиків-нерезидентів.

По-друге, п. 14.1.193 ПК закріплює поняття «постійне представництво», під яким розуміється «постійне місце діяльності, через яке повністю або частково проводиться господарська діяльність нерезидента в Україні, зокрема: місце управління; філія; офіс; фабрика; майстерня; установка або споруда для розвідки природних ресурсів; шахта, нафтова/газова свердловина, кар'єр чи будь-яке інше місце видобутку природних ресурсів; склад або приміщення, що використовується для доставки товарів, сервер». Незважаючи на фактичне визначення у ПК постійного представництва як об'єкта права, воно в інших положеннях ПК наділяється ознаками суб'єкта права та прирівнюється до роботодавця (п. 14.1.222 ПК) та особи (п. 14.1.139 ПК). Відповідно до п. 133.3 ПК постійне представництво до початку своєї господарської діяльності зобов'язане стати на облік в контролюючому органі. Згідно з п. 64.5 ПК підставою для взяття на облік (внесення змін, перереєстрації) відокремленого підрозділу іноземної компанії, організації, у тому числі постійного представництва нерезидента, є належна акредитація (реєстрація, легалізація) такого підрозділу на території України згідно із законом.

Таким чином, для взяття на облік в органах державної фіiscalної служби відокремленого підрозділу іноземної компанії (в т. ч. такого, що має ознаки філій, відповідно до положень УПС) вказаний підрозділ повинен бути належним чином легалізований в Україні. Враховуючи, що загальний порядок лега-

лізації філій іноземних компаній в Україні відсутній, єдиним шляхом легалізації відокремлених підрозділів, які мають ознакою філії, є реєстрація їх як представництв іноземних суб'єктів господарювання відповідно до положень ст. 5 ЗУ «Про зовнішньоекономічну діяльність» та Інструкції про порядок реєстрації представництв іноземних суб'єктів господарської діяльності в Україні, затвердженої наказом Міністерства зовнішніх економічних зв'язків і торгівлі України № 30 від 18 січня 1996 р.

Законодавством України встановлена плата у розмірі 2500 доларів США за реєстрацію представництва іноземного суб'єктів господарської діяльності, тоді як внесення даних про відокремлений підрозділ національної юридичної особи до ЄДР є безкоштовним [1, с. 522–524]. Слід додати, що поряд з суто дискримінаційним характером, стягнення відповідної плати є порушенням ч. 2 ст. 30 УПС. Про складний та неефективний порядок державної реєстрації відокремлених підрозділів (представництв) іноземних суб'єктів господарювання зазначають також у відповідних працях О. П. Загнітко та В. А. Малига [2], а також В. І. Крат [3].

Ще одним проявом менш сприятливого режиму для реєстрації філій (у розумінні філії у ст. 32 УПС) іноземних суб'єктів господарювання є необхідність особистого звернення вказаними суб'єктами до органів державної фіiscalальної служби з метою реєстрації їх як постійних представництв, тоді як реєстрація відокремлених підрозділів національних суб'єктів господарювання здійснюється «автоматично», шляхом передання відповідних відомостей державним реєстратором з ЄДР до відповідного органу державної фіiscalальної служби.

Таким чином, можна свідчити про наявність порушення Україною зобов'язання, що випливає з пункту а) ч. 2 ст. 30 УПС відносно заснування філій іноземними компаніями відповідно до законодавства України. Слід зауважити, що вказана проблема є актуальною й у зв'язку з майбутнім набранням чинності УАЄС, ч. 1 ст. 88 якої містить аналогічну вимогу стосовно режиму заснування дочірніх підприємств, філій та представництв юридичних осіб з ЄС.

І. Щербак пропонує припинити дію Інструкції про порядок реєстрації представництв іноземних суб'єктів господарської діяльності в Україні [4, с. 56]. Однак це не усуне прогалину,

пов'язану з відсутністю порядку реєстрації філій іноземних компаній в Україні, крім того, суперечитиме ст. 5 ЗУ «Про зовнішньоекономічну діяльність», що передбачає реєстрацію представництв іноземних компаній в Україні.

З метою вирішення вищевказаної проблеми дискримінаційності при заснуванні філій компаній ЄС в Україні необхідно зробити наступні кроки:

1) законодавчо встановити загальний порядок реєстрації філій іноземних компаній (який на теперішній час відсутній) з метою в т. ч. розмежування їх із представництвами, які згідно з концепцією розмежування філій та представництв за законодавством України не здійснюють господарську діяльність;

2) встановити однопроцедурний порядок реєстрації структурних підрозділів (як філій, так і представництв) іноземних компаній, що буде полягати виключно у поданні заяви чи аналогічного документу, що підтверджує волевиявлення іноземної компанії на реєстрацію філії в Україні, та документів, що підтверджують правосуб'єктність іноземної компанії. Вказаний порядок повинен включати автоматичну реєстрацію в органах державної фіiscalальної служби та інших органах (аналогічно відповідній легалізаційній процедурі філій національних юридичних осіб).

Література

1. Драпайлло Ю. З. Правові проблеми реєстрації представництв іноземних суб'єктів господарської діяльності в Україні [Текст] / Ю. З. Драпайлло // Правові та інституційні механізми забезпечення сталого розвитку України : Матеріали Міжнародної науково-практичної конференції (15–16 травня 2015 р., м. Одеса) : у 2 т. / відп. ред. М. В. Афанасьєва. — Одеса : Юридична література, 2015. — Т. 1. — С. 522–524.
2. Загнітко О. П. Усунення колізій законодавства щодо суб'єктів зовнішньоекономічної діяльності [Текст] / О. П. Загнітко, В. А. Малига // Правничий часопис Донецького університету. — 2005. — № 2. — С. 60–65.
3. Крат В. І. Особливості правового регулювання філій та представництв [Текст] / В. Крат // Нотаріат для вас. — 2010. — № 5. — С. 34–42.
4. Щербак І. А. Правове забезпечення зовнішньоекономічної діяльності відокремлених підрозділів підприємства [Текст] / І. А. Щербак // Підприємництво, господарство і право. — 2007. — № 5. — С. 54–56.

АКТУАЛЬНІ ПИТАННЯ ДИСЦИПЛІН КРИМІНАЛЬНО-ПРАВОВОГО ЦИКЛУ

O. M. Алієва

старший викладач кафедри кримінального права,
кримінального процесу та криміналістики

ПОНЯТТЯ ТА ВІДИ ЗЛОЧИНІВ У СФЕРІ МЕДИЧНОЇ ДІЯЛЬНОСТІ

У фаховій літературі термінологія щодо злочинів, вчинення яких так чи інакше пов'язане з медичною сферою, відзначається суттевим розмаїттям: «медичні злочини», «лікарські злочини», «злочини, пов'язані з медичною діяльністю», «злочини, які вчиняються медичними працівниками» «злочини, пов'язані з медичним обслуговуванням», «злочини, які вчиняються у сфері медичного обслуговування», «порушення встановленого порядку надання й отримання медичної допомоги», «злочини, скоені при наданні медичної допомоги» тощо. Безумовно, кожне з наведених понять у більшому чи меншому ступені здатне вказати на специфіку та характер суспільної небезпечності таких злочинів або окремих їх груп — здатність завдавати шкоди суспільним відносинам, що виникають у зв'язку з медичною діяльністю, пов'язаність їх з цією діяльністю, пошкодження ними суспільних відносин, що формуються у зв'язку з професійною поведінкою медичних працівників. Однак кожне з них, на нашу думку, не може адекватно, належним чином відобразити соціальну та правову специфіку таких злочинів, а тому термінологічний апарат Особливої частини Кримінального кодексу в цій частині потребує коректив, уточнень та вдосконалення. Вважаємо, що термін «лікарські злочини» обмежує коло правопорушень лише такими, що вчиняються лікарями, а тому не розповсюджується на ті суспільно небезпечні діяння, суб'ектами яких можуть бути окрім лікарів і представники середнього медичного персоналу, а тим більше залишає поза увагою осіб, які займаються нетрадиційною та народною медициною, а також осіб, які здійснюють менеджмент в медицині.

Термін «злочини, пов'язані з медичним обслуговуванням», так само як і «порушення встановленого порядку надання й отримання медичної допомоги» та «злочини, скоені при наданні медичної допомоги» відображають кримінальні правопорушення лише у певних секторах діяльності, що пов'язана з медициною. На нашу думку, відносини, які пов'язані зі сферою медицини не вичерпуються медичним обслуговуванням та наданням медичної допомоги. Найбільш прийнятним є термін «медичні злочини», але цей термін занадто узагальнений. Зважаючи на те, що соціально-правовий аспект феномену медицини в сучасних умовах найповніше відбувається категорією «медична діяльність», ми погоджуємося з думкою Г. В. Чеботарьової, яка вважає за доцільне її введення і до назви так званих «медичних» кримінальних правопорушень. Відповідно, для позначення групи посягань, які заподіюють шкоду порядку суспільних відносин в медицині, пропонується використовувати поняття «злочини у сфері медичної діяльності» [1, с. 98].

Виходячи з викладено, спробуємо дати визначення «злочинів у сфері медичної діяльності». На нашу думку, злочин у сфері медичної діяльності може бути визначено як передбачене КК України суспільно небезпечне винне діяння, яке вчиняється медичним працівником у зв'язку з виконанням (а також невиконанням або неналежним виконанням) ним своїх обов'язків з надання медичної допомоги чи медичної послуги, а також діяння, що завдає шкоди суспільним відносинам, які охороняються кримінальним законом, у зв'язку з заняттям медичною діяльністю особою, яка за законом не має на це права.

Здійснюючи класифікацію злочинів у сфері медичної діяльності, науковці використовують різні підстави [2, с. 55; 3, с. 14; 4, с. 32; 5, с. 14–15].

Але найбільш вдалою, на наш погляд, є спроба класифіковати злочини у сфері медичної діяльності за критерієм запропонованим Г. В. Чеботарьовою, а саме: характер суспільно небезпечного діяння і його зв'язок із сферою медичної діяльності [1, с. 114].

За цим критерієм пропонується класифіковати передбачені розділом II Особливої частини КК діяння наступним чином:

злочини, що полягають у невиконанні або неякісному виконанні професійних обов'язків в сфері медичної діяльності;

злочини, що вчиняються при медичному експериментуванні; злочини, пов'язані із незаконним використанням можливостей медицини;

злочини, пов'язані з незаконним використанням трансплан-тології та донорства крові.

Необхідно відмітити, що така класифікація спирається лише на існуючий законодавчий матеріал. Але реальні тенденції розвитку медицини не виключають доповнення в майбутньому цієї класифікації іншими видами злочинів.

Література

1. Чеботарьова Г. В. Кримінально-правова охорона правопорядку в сфері медичної діяльності [Текст] : монографія / Г. В. Чеботарьова. — К. : КНТ, 2011. — 616 с.
2. Кудрявцев В. Н. О криминологической классификации преступлений [Текст] / В. Н. Кудрявцев, В. В. Лунеев // Государство и право. — 2005. — № 6. — С. 54–56.
3. Кривоченко Л. Н. Классификация преступлений [Текст] / Л. Н. Кривоченко. — Х. : Харьков. юрид. ин-т, 1979. — 71 с.
4. Крылова Н. Е. Уголовное право и биоэтика: проблемы, дискуссии, поиск решений [Текст] / Н. Е. Крылова. — М. : ИНФРА-М, 2006. — 320 с.
5. Павлова Н. В. Уголовно-правовое регулирование медицинской деятельности [Текст] : автореф. дис. ... канд. юрид. наук : спец. 12.00.08 «Уголовное право и криминология; уголовно-исполнительное право» / Н. В. Павлова. — М., 2006. — 20 с.

О. Л. Барабаш

здобувач кафедри кримінального права,
кримінального процесу та криміналістики

ІСТОРИЧНИЙ ЕКСКУРС ЩОДО ІНСТИТУТУ ПРИВАТНОГО ЖИТТЯ ОСОБИ

Виникнення та становлення інституту приватного життя особи в Україні має довгу і цікаву історію. Сучасна доктрина кримінального права дотримується думки, що приватне життя бере свій початок з доби Київської держави та появи «Руської Правди», найдавнішої пам'ятки слов'янського права, яка

є збіркою норм звичаєвого права та княжих уставів, складеної в XI–XII ст. Зокрема ст. 23 Руської Правди (Велика редакція) встановлено, що «аже хто ударіт мечем, не винез його, або рукояттю, то 12 гривень продажу за образу». Слід звернути увагу, що предметом правопорушення у цьому випадку є не фізичне здоров'я потерпілого, а його честь і гідність, що також входить в поняття недоторканності приватного життя. В Руській Правді недоторканність приватного життя починається з охорони честі та гідності. Великій редакції невідома образа честі словом, тільки дією, яка проявляється у виді умисного поштовху, ударів у обличчя рукою або жердиною тощо [1, с. 118].

Помітними віхами на шляху утвердження інституту недоторканності особи, на думку Чиркіна В. Є. були знаменита Велика хартія вольностей 1215 р. та англійський акт «Хабес корпус» 1678 р., який ввів поняття «належна процедура», встановив гарантії недоторканності особи, принцип презумпції невинності [2, с. 201].

За твердженням І. І. Присяжнюка, важому роль у становленні та формуванні інституту приватного життя зіграла діяльність американських судів. Так, у 1965 р. у справі «Griswold v. Connecticut» суддя Верховного суду США Дуглас активізував перші п'ять поправок до Конституції США, визнавши, що ці поправки охороняють різні аспекти недоторканності приватного життя [3, с. 34].

Основним джерелом права в Україні з 1840 року був 15 том Зводу законів Російської імперії. Незважаючи на те, що приватність ще не була самостійним об'єктом юридичного охорони та системою правовідносин, саме з цього уложення починається захист окремих складових приватності людини (зокрема таємниці кореспонденції, недоторканності приватного житла, персональної інформації), які діють й сьогодні у чинному законодавстві. Норми про захист приватності зустрічаються також у «Статуті про покарання, які призначаються мировими суддями» 1864 р. — збірнику загальних законів, які доповнюють уложення.

Важливим етапом у розвитку інституту приватного життя стала Конституція СРСР від 5 грудня 1936 р., вона стала першою конституцією, в якій був закріплений широкий перелік особистих прав і свобод. Затверджена 21 січня 1937 р., Консти-

туція РРФСР за змістом була переважно ідентична Конституції СРСР 1936 р. Безумовно, розташування положень про права та обов'язки громадян в кінці конституції говорить про те, що для держави вони аж ніяк не грали великої ролі. Однак саме закріплення таких прав, як свобода совісті (ст. 124), недоторканність особи (ст. 127), недоторканність житла і таємниця листування (ст. 128) має велике значення.

23 березня 1976 р. щодо СРСР набув чинності Міжнародний пакт про громадянські і політичні права, у ст. 17 якого передбачено, що ніхто не може зазнавати безпідставного чи незаконного втручання в його особисте і сімейне життя, свавільних чи незаконних посягань на недоторканність його житла, таємницю його кореспонденції чи незаконних посягань на його честь і репутацію і кожна людина має право на захист закону від такого втручання або таких посягань. Конституція СРСР від 7 жовтня 1977 р. була прийнята під впливом цього міжнародного пакту і суттєво розширювала сукупність прав і свобод громадян. Вперше в радянській історії конституція передбачала, що особисте життя громадян, таємниця листування, телефонних розмов і телеграфних повідомлень охороняються законом (ст. 56) [4, с. 135].

В Україні у період радянської державності, коли в умовах антидемократичного політичного режиму здійснювався тотальний контроль за громадянами, закріплення в Конституції УРСР права на таємницю особистого життя не привело до створення реальних гарантій його забезпечення. Лише після проголошення незалежності України з'явились політичні умови для створення правових механізмів забезпечення права на таємницю приватного життя громадян.

Початковим етапом становлення в Україні інституту недоторканності приватного життя людини є його конституційне закріплення. Відповідно до статті 32 Конституції України ніхто не може зазнавати втручання в його особисте і сімейне життя, крім випадків, передбачених Конституцією України. Не допускається збирання, зберігання, використання та поширення конфіденційної інформації про особу без її згоди, крім випадків, визначених законом, і лише в інтересах національної безпеки, економічного добробуту та прав людини [5, ст. 32].

Також право особи на приватне життя охороняється кримінальним законом України. Так, ст. 182 Кримінального кодек-

су України встановлює кримінальну відповідальність за порушення недоторканності приватного життя. а саме за: незаконне збирання, зберігання, використання, знищення, поширення конфіденційної інформації про особу або незаконна зміна такої інформації [6, ст. 182].

Однак для становлення будь-якої демократичної інституції потрібний певний проміжок часу, коли формується правова база, виникають механізми реалізації, відбуваються процеси вдосконалення практики застосування.

Література

1. Терлюк І. Я. Історія держави і права України (Доновітній час) [Текст] : навчальний посібник / Іван Ярославович Терлюк. — К. : Атіка, 2006. — 218 с.
2. Чиркин В. Е. Конституционное право зарубежных стран [Текст] / В. Е. Чиркин. — 4-е изд., перераб. и доп. — М. : Юристъ, 2005. — 391 с.
3. Присяжнюк І. І. Кримінальна відповідальність за порушення недоторканності житла або іншого володіння особи в Україні [Текст] : дис. ... канд. юрид. наук : спец. 12.00.08 «Кримінальне право та кримінологія; кримінально-виконавче право» / І. І. Присяжнюк. — К., 2010. — 230 с.
4. Титов Ю. П. Хрестоматия по истории государства и права России [Текст] / Ю. П. Титов. — М. : Проспект, 2000. — 472 с.
5. Конституція України [Текст] // Відомості Верховної Ради України. — 1996. — № 30. — Ст. 141.
6. Кримінальний кодекс України [Текст] // Відомості Верховної Ради України. — 2001. — № 25–26. — Ст. 131.

O. Д. Гринь

кандидат юридичних наук, доцент
доцент кафедри загальноправових дисциплін та міжнародного права

ДО ПИТАННЯ ПРО СУСПІЛЬНУ НЕБЕЗПЕКУ НЕНАЛЕЖНОГО ВИКОНАННЯ ПРОФЕСІЙНИХ ОБОВ'ЯЗКІВ, ЩО СПРИЧИНИЛО ЗАРАЖЕННЯ ОСОБИ ВІРУСОМ ІМУНОДЕФІЦИТУ ЛЮДИНИ ЧИ ІНШОЇ НЕВІЛКОВНОЇ ІНФЕКЦІЙНОЇ ХВОРОБИ

Протягом другої половини двадцятого століття виникла нова глобальна загроза для всього людства — СНІД. Так, упродовж останніх двох десятиліть із поодиноких випадків інфікування ВІЛ і захворювань на СНІД, наприкінці 80-х років минулого століття, пандемія охопила всі країни, континенти, несучи з собою страждання і смерть для мільйонів людей, ставлячи під загрозу розвиток держав і народів, оскільки за свою руйнівною дією на соціальні, демографічні та економічні основи епідемія ВІЛ/СНІДу не має собі рівних. Вказана хвороба фактично заполонила сучасне суспільство, проникла до всіх без винятку соціальних груп і продовжує подальше нестримне розповсюдження по всіх регіонах світу.

Ми маємо констатувати, що жахливим і дуже небезпечним видається те, що протягом останнього десятиліття все більшого поширення набуває системне нехтування медичними, фармацевтичними та іншими працівниками, діяльність яких пов'язана із контактом або обігом біологічних матеріалів та їхніх похідних, нормативно встановлених вимог, що обумовлюють виконання ними своїх професійних обов'язків. При цьому варто повністю погодитися із думкою, що з приводу надання медичних послуг і утворюються суспільні відносини, спрямовані на реалізацію прав громадян на охорону здоров'я [1, с. 25].

Здійснювана належним чином, відповідно до чинних нормативно-правових настанов медична та фармацевтична діяльність є не тільки суспільно корисною, а й суспільно необхідною. Таким чином, невиконання або неналежне виконання медичними та фармацевтичними працівниками своїх професійних обов'язків не тільки завдає непоправної шкоди найвищим соціальним цінностям (здоров'ю та безпеці) конкретної людини,

але й підribaє авторитет держави в цілому. Тут варто погодитись із думкою, що охорона здоров'я — це система заходів публічної адміністрації, спрямованих на захист здоров'я шляхом створення сприятливих умов, що спрямовуються на запобігання та лікування захворювань з метою забезпечення оптимальної працездатності й соціальної активності людини за максимально можливої індивідуальної тривалості життя [2, с. 111].

Для практичної реалізації конституційно проголошених прав на охорону здоров'я необхідною умовою є створення системи юридичних гарантій їхнього забезпечення, зокрема і через використання засобів кримінально-правового захисту. Безумовно, при цьому цивілізовані відносини даної сфери передбачають необхідність надійного юридичного захисту пацієнта, що є досить дієвим юридичним механізмом захисту порівняно з декларативними документами. У той же час варто враховувати, що різноплановий характер охорони здоров'я, значний перелік напрямів медичної діяльності обумовлюють особливості підходу стосовно здійснення державного контролю та нагляду в цій сфері [3, с. 30]. А, отже, і відповідальність за професійні порушення тут може, залежно від конкретних обставин діяння та його наслідків, варіюватися в межах від дисциплінарної до кримінальної, що є найтяжчим видом юридичної відповідальності. Проте, як справедливо наголошувалось ще у радянській науковій літературі, тільки у кримінально-правових відносинах, на етапі реалізації їх юридичного змісту, зводяться в єдине всі прояви осуду винної особи, які у своїй сукупності і являють собою кримінальну відповідальність [4, с. 44].

У контексті взагалі неналежного виконання професійних обов'язків медичними або фармацевтичними працівниками, спеціальним варіантом якого є криміналізація діяння, передбаченого нормами ст. 131 КК України, певною мірою можна погодитися із висловленим у науковій літературі судженням про те, що суспільна небезпечність тут полягає у тому, що при недбалому чи несумлінному виконанні медичним або фармацевтичним працівником своїх професійних обов'язків держава не може забезпечити всім громадянам реалізацію їхніх прав у галузі охорони здоров'я [5, с. 78]. Проте варто зауважити, що правами у галузі охорони здоров'я є проголошене ч. 1 ст. 49 Конституції України право громадянина на охорону здоров'я

та медичну допомогу та й взагалі здоров'я і безпеку, які, згідно з ч. 1 ст. 3 Конституції України, визнані найвищими соціальними цінностями.

У вітчизняній літературі з приводу характеристики суспільної небезпеки неналежного виконання професійних обов'язків, що спричинило зараження особи вірусом імунодефіциту людини чи іншої невиліковної інфекційної хвороби, вказується, що вона полягає в тому, що при його вчиненні порушується нормальнна діяльність медичної установи, внаслідок чого страждає здоров'я людини, яка є пацієнтом цієї установи, а саме спричиняється зараження вірусом імунодефіциту людини чи іншої невиліковної хвороби.

На підставі викладеного можна зробити висновок про те, що суспільна небезпека неналежного виконання професійних обов'язків, що спричинило зараження особи вірусом імунодефіциту людини чи іншої невиліковної інфекційної хвороби, — це заподіяння шкоди найвищим соціальним цінностям нашого суспільства (життю, здоров'ю, безпеці людини), а також порушення конституційного права громадян на охорону здоров'я та медичну допомогу.

Література

1. Тихомиров А. В. Медицинское право [Текст] : практ. пособ. / А. В. Тихомиров. — М. : Статут, 1998. — 418 с.
2. Стрельченко О. Г. Природа адміністративних послуг у сфері охорони здоров'я [Текст] / О. Г. Стрельченко // Наука і правоохорона. — 2012. — № 3 (17). — С. 107–111.
3. Ціборовський О. М. Шляхи систематизації законодавства України у сфері охорони здоров'я [Текст] / О. М. Ціборовський, С. В. Іс томін, В. М. Сорока. — К. : УІСД, 2011. — 72 с.
4. Тарбагаев А. Н. Место уголовно-правового отношения в механизме реализации уголовной ответственности [Текст] / А. Н. Тарбагаев // Совершенствование уголовного законодательства и практики его применения : межвуз. сб. — Красноярск : Изд-во Красноярского ун-та, 1989. — С. 39–46.
5. Черніков Є. Суспільна небезпечність та противідповідність неналежного виконання професійних обов'язків медичним або фармацевтичним працівником, як об'єктивні ознаки злочину [Текст] / Є. Черніков // Вісник прокуратури. — 2012. — № 7 (133). — С. 77–81.

I. A. Дришлюк

кандидат юридичних наук, доцент, доцент кафедри кримінального права, кримінального процесу та криміналістики

ДЕЯКІ ПИТАННЯ СПЕЦІАЛЬНОЇ ОСУДНОСТІ СУБ'ЄКТА ЗЛОЧИНІВ В СФЕРІ ВИКОРИСТАННЯ ТЕХНІКИ

В умовах стрімкого розвитку суспільства в доктрині кримінального права виникає низка питань, пов'язаних з відповідальністю за необережне заподіяння шкоди при використанні техніки, враховуючи протиріччя між психофізичними можливостями людини, з одного боку, і складністю сучасних технічних об'єктів — з іншого. Навіть незначне порушення правил безпеки при експлуатації (використанні) складних технічних систем (джерел підвищеної небезпеки), вчинене через необережність, може привести до тяжких наслідків.

Суб'єктами необережних злочинів, пов'язаних з використанням техніки, можуть бути: а) особи, що керують технікою (наприклад, ст. 286 Кримінального кодексу України [1] (далі — КК України); б) службові особи, в коло обов'язків яких входить забезпечення експлуатації техніки, контроль за її технічним станом (наприклад, ст. 287 КК України); в) особи, пов'язані з технічним обслуговуванням і ремонтом техніки (наприклад, ст. 276 КК України); г) будь-які особи, зобов'язані дотримуватися правил безпеки в сфері використання техніки (наприклад, ст. 291 КК України).

Такі, на наш погляд, чотири категорії суб'єктів необережних злочинів, пов'язаних з використанням техніки, залежно від їхнього становища та соціальної ролі в системі «людина — техніка».

З поняттям суб'єкта злочинів у сфері використання техніки тісно пов'язане питання про так звану «спеціальну» осудність. На думку М. С. Гринберга, осудність повинна диференціюватися на загальну — здатність до адекватної поведінки у звичайних умовах і спеціальну — ту ж здатність в умовах нервово-психологічних перевантажень [2, с. 133]. Поняття спеціальної або, як іноді її називають, професійної осудності, підтримане Е. Н. Зинченко стосовно відповідальності за порушення правил безпеки гірських робіт [3, с. 85].

А. П. Гриндорф вважає, що для правильної оцінки вчиненого через необережність злочину необхідне поняття спеціальної професійної осудності. Людина перебуває часом на межі своїх психологічних можливостей, а іноді у стресовому стані і від неї можна вимагати лише те, на що вона в такому стані здатна. Тому важливо, щоб її психофізичні якості дозволяли правильно діяти в аварійній (напруженій, стресовій) ситуації [4, с. 13].

Інші вчені заперечують необхідність легалізації поняття спеціальної осудності. Так, Р. І. Михеєв та О. І. Коробеєв вважають, що включення спеціальної осудності у кримінальний закон приведе до того, що її відсутність, як необхідної ознаки суб'єкта, буде означати і відсутність самого суб'єкта злочину. окремі особи можуть поступити на ту чи іншу роботу, усвідомлюючи, що наявних у них психофізичних можливостей недостатньо для належного виконання відповідних обов'язків. Включення в число обов'язкових ознак суб'єкта спеціальної осудності означало б ліквідацію суб'єктивного критерію необережності [5, с. 42–43].

На нашу думку, введення у кримінальне законодавство спеціальної осудності підвищить вимоги до відповідного персоналу при прийнятті на роботу, пов'язану з використанням складних, сучасних технічних засобів і систем. Крім того, це сприяло б підвищенню відповідальності осіб, що займаються проведенням професійного відбору, за належне виконання своїх обов'язків і, як результат — запобіганню злочинів, пов'язаних з використанням техніки.

Випадки, коли особи приймають на себе виконання тих чи інших професійних обов'язків, завідомо знаючи про те, що наявних у них психофізичних можливостей недостатньо для належного відправлення відповідної діяльності (злочинне невігластво [6, с. 42]), повністю не укладаються у визначення, що міститься в ст. 25 КК України, тому законодавцеві треба надалі диференціювати існуючі види необережної форми вини.

Можливі випадки, коли особа не знає про психофізичні недоліки, виконуючи функції спеціального суб'єкта, у результаті чого виникає аварійна ситуація та настають ті чи інші тяжкі наслідки. Тут, на наш погляд, у наявності спеціальна неосудність, що виключає вину і кримінальну відповідальність.

Суттєве значення у вирішенні цієї проблеми буде мати судово-психологічна або комплексна судово-психологічна і судово-психіатрична експертиза, але не судово-медична експертиза. Неможливо правильно вирішити питання про відповідальність суб'єкта за вчинене та визначити ступінь суспільної небезпеки діяння, не вивчивши ретельним чином психологічні особливості особи, що діяла в конкретній ситуації.

Значення суб'єктивного критерію злочинної недбалості, а також реалізація пропозиції про введення у кримінальне законодавство поняття спеціальної осудності не знижує значення суб'єктивного критерію необережності, не позбавляє можливості врахування психофізичних можливостей людини як ознаки спеціального суб'єкта. Більше того, поняття «спеціальна» осудність поглиблює поняття спеціального суб'єкта — це не просто обійтися особою певної посади, але й наявність відповідних якостей, необхідних для виконання нею певних професійних функцій.

Таким чином, з'ясування обставин, що виключають не тільки винність суб'єкта, але й наявність самого суб'єкта, приведе до того, що до кримінальної відповідальності будуть притягатися тільки особи, які з огляду на свої індивідуальні якості повинні були і могли передбачити та запобігти настанню суспільно небезпечних наслідків своєї професійної діяльності, пов'язаної з використанням техніки.

Література

1. Кримінальний кодекс України [Текст] // Відомості Верховної Ради України. — 2001. — № 25–26. — Ст. 131.
2. Гринберг М. С. Преступления против общественной безопасности [Текст] / М. С. Гринберг. — Свердловск : Свердловск. юрид. ин-т, 1974. — 177 с.
3. Зинченко Э. Н. Уголовная ответственность за нарушение правил безопасности горных работ [Текст] / Э. Н. Зинченко. — Киев ; Донецк : Вища школа, 1979. — 148 с.
4. Гриндорф А. П. Ответственность за неосторожные преступления в советском уголовном праве [Текст] : автореф. дис. ... канд. юрид. наук : спец. 12.00.08 «Уголовное право и криминология; исправительно-трудовое право» / А. П. Гриндорф. — М., 1977. — 18 с.
5. Михеев Р. И., Коробеев А. И. Проблемы «специальной вменяемости» и границы уголовной ответственности [Текст] / Р. И. Михеев,

- А. И. Коробеев // Вопросы борьбы с преступностью. — М. : Юрид. лит., 1983. — Вып. 39. — С. 35–43.
6. Тяжкова И. М. Неосторожные преступления с использованием источников повышенной опасности [Текст] / И. М. Тяжкова. — СПб. : Юридический центр Пресс, 2002. — 278 с.

O. С. Козерацька

старший викладач кафедри кримінального права, кримінального процесу та криміналістики

ПОЧАТКОВИЙ ЕТАП ДОСУДОВОГО РОЗСЛІДУВАННЯ ЗЛОЧИНІВ ПРОТИ БЕЗПЕКИ ВИРОБНИЦТВА

Початковий етап досудового розслідування є принципово новим щодо української правової системи. Відповідно до п. 5 ч. 1 ст. 3 Кримінального процесуального кодексу України (далі — КПК України), досудове розслідування — це стадія кримінального провадження, яка починається з моменту внесення відомостей про кримінальне правопорушення до Єдиного реєстру досудових розслідувань (далі — ЄРДР) [1].

Слідчий, прокурор невідкладно, але не пізніше 24 годин після подання заяви, повідомлення про вчинене кримінальне правопорушення або після самостійного виявлення ним із будь-якого джерела обставин, що можуть свідчити про вчинення кримінального правопорушення, зобов'язаний внести відповідні відомості до ЄРДР та розпочати розслідування (ч. 1 ст. 214 КПК України).

Забезпечення права людини на належні, безпечні і здорові умови праці кримінально-правовими засобами потребує вдосконалення механізмів виявлення і розслідування злочинів проти безпеки виробництва, особливо на початковому етапі, який значною мірою обумовлює вирішення завдань і досягнення відповідної мети кримінального судочинства.

Об'єктивність і якість розслідування злочинів проти безпеки виробництва багато в чому залежать від своєчасного початку досудового розслідування і повноти дослідження обставин механізму події. Необхідно умовою початку такого розслідування є наявність приводів, перелік яких містить ч. 1 ст. 214

КПК України. Враховуючи специфіку злочинів проти безпеки виробництва, таким приводом є повідомлення про нещасний випадок, професійне захворювання (отруєння) та аварію на виробництві, яке надсилає роботодавець, орган державного нагляду за охороною праці, Фонд соціального страхування від нещасних випадків на виробництві та професійних захворювань (далі — Фонд) або лікувально-профілактичний заклад до органів внутрішніх справ.

У виявленні злочинних порушень вимог законодавчих та інших нормативно-правових актів про охорону праці беруть участь органи Державної служби гірничого нагляду та промислової безпеки України (далі — Держгірпромнагляд) та внутрішніх справ. При цьому головна роль у виявленні цих порушень належить органам Держгірпромнагляду. Роль працівників органів внутрішніх справ в такій ситуації зводиться, в основному, до аналізу вже встановлених порушень та визначення їхнього характеру. Причиною тому є недосконалість норм Порядку проведення розслідування та ведення обліку нещасних випадків, професійних захворювань і аварій на виробництві, затвердженого постановою Кабінету Міністрів України від 30 листопада 2011 року № 1232 [2] (далі — Порядок), у якому передбачено інформування органів прокуратури¹ виключно про груповий нещасний випадок, нещасний випадок із смертельним наслідком, нещасний випадок, що спричинив тяжкі наслідки, випадок смерті або зникнення працівника під час виконання трудових (посадових) обов'язків (п. 37 Порядку).

Таким чином, нещасні випадки на виробництві, крім випадків, передбачених пунктом 37 Порядку, залишаються поза увагою органів внутрішніх справ. Це ж саме стосується і повідомлень про професійне захворювання (отруєння) (п. 70 Порядку). Крім того, Порядком не передбачено обов'язок лікувально-профілактичного закладу (спеціалізованого профпатологічного)

¹ Станом на 22.10.2015 року норми Порядку проведення розслідування та ведення обліку нещасних випадків, професійних захворювань і аварій на виробництві, затвердженого постановою Кабінету Міністрів України від 30 листопада 2011 року № 1232, не приведено у відповідність з нормами Кримінального процесуального кодексу України (п. 21, розділ XI «Перехідні положення КПК України») — словосполучення «органі прокуратури» необхідно замінити на словосполучення «органі внутрішніх справ».

надавати відповідну інформацію органам внутрішніх справ (пп. 9, 70 Порядку).

Як засвідчує практика, розслідування злочинів проти безпеки виробництва розпочинається слідчими органів внутрішніх справ після надходження матеріалів спеціального розслідування нещасного випадку на виробництві, яке проводиться комісією, утвореною територіальним органом Держгірпромнагляду. Проте матеріали розслідування нещасного випадку, яке проводилося комісією, утвореною роботодавцем, до органів внутрішніх справ, як правило, не потрапляють тому, що це не передбачено Порядком (п.19), що унеможливлює початок розслідування злочинів цієї категорії правоохоронними органами. Така ж сама ситуація має місце і з матеріалами розслідування обставин і причин виникнення професійного захворювання (п. 88 Порядку).

Враховуючи вищевикладене, на нашу думку, було б доцільно законодавчо закріпити у відповідних пунктах Порядку, а саме — пп. 9, 10, 19, 20, ч. 2 п. 70, ч. 1 п. 88, обов'язок роботодавця, Фонду, лікувально-профілактичного закладу, спеціалізованого профпатологічного лікувально-профілактичного закладу щодо надання повідомлення про нещасний випадок, професійне захворювання (отруєння), а також направлення одного примірника матеріалів розслідування до органів внутрішніх справ за місцем настання нещасного випадку (профзахворювання). Зволікання з внесенням таких змін призводить до зниження оперативності реагування органами внутрішніх справ на повідомлення про нещасні випадки і, як наслідок цього, успішність розкриття злочинів проти безпеки виробництва.

Слід зазначити, що чітка регламентація процесуальної діяльності на початковому етапі досудового провадження є передумовою законності та обґрунтованості подальшого розслідування, а відтак і судового розгляду, тобто однією з гарантій законності кримінального провадження (ст. 2 КПК України). Адже ці основоположні принципи кримінального процесу можуть бути реалізовані, а права громадян надійно захищені лише за умови, що кожному факту порушення закону надаватиметься вчасна належна правова оцінка шляхом встановлення точної відповідності обставин події, що містить склад

кримінального правопорушення, фактичним даним. Саме тому необхідно приділяти особливу увагу вдосконаленню та організаційному забезпеченню діяльності всіх органів, що залучені до процесу розслідування нещасного випадку, професійного захворювання (отруєння) та аварії на виробництві, саме на етапі первинного реагування на відповідну небезпечну подію, яка має ознаки кримінального правопорушення.

Література

1. Кримінальний процесуальний кодекс України. Науково-практичний коментар [Текст] / за заг. ред. проф. В. Г. Гончаренка, В. Т. Нора, М. Є. Шумила. — К. : Юстініан, 2012. — 1328 с.
2. Деякі питання розслідування та обліку нещасних випадків, професійних захворювань і аварій на виробництві [Електронний ресурс] : Кабінет Міністрів України; Постанова, Порядок, Форма типового документа, від 30 листопада 2011 р. № 1232 (редакція від 18.06.2014 р., підстава 162–2014-п). — Режим доступу: <http://zakon0.rada.gov.ua/laws/show/1232-2011-%D0%BF> — Назва з екрана.

С. М. Кучанський

старший викладач кафедри кримінального права,
кримінального процесу та криміналістики

ТЕОРЕТИКО-МЕТОДОЛОГІЧНІ ЗАСАДИ ІНФОРМАЦІЙНОГО ПРАВА УКРАЇНИ

Якщо провести аналіз правового регулювання інформаційних відносин в Україні та узагальненого досвіду міжнародної практики, то це дозволяє визначити низку доктринальних, основоположних, методологічних, принципових положень у площині інформаційного права:

- основний об'єкт правового регулювання — суспільні інформаційні відносини;
- основний предмет суспільних відносин — інформація (відомості, дані, знання, таємниця тощо);
- метод правового регулювання це системне комплексне застосування методів конституційного, цивільного, адміністративного, трудового та кримінального права (що визначає

міжгалузевий характер публічно-правового регулювання) та застосування методів приватноправового регулювання (на рівні правочинів, угод, звичаїв тощо).

Отже, за правоюю природою походження інформаційне право слід розглядати як міжгалузевий комплексний інститут національного права України, який має приватноправову і публічно-правову складові, тобто норми права розробляються і формуються як на публічному (державному), так і на приватному рівнях суспільних відносин.

Через предмет регульованих суспільних відносин (інформацію) інформаційне право має зв'язок з іншими міжгалузевими інститутами права: банківським, страховим, конкурентним тощо. Інформаційне право утворює у поєднанні з ними велику, складну, агреговану гіперсистему права третього порядку. Тобто у відповідності з положенням теорії гіперсистем права інформаційне право базується на засадах правових систем другого порядку [1, с. 19].

Таким чином, домінуючою методологією розробки і формування інформаційного права України повинні стати доктринальні положення сучасного вітчизняного конституційного права (основа — Конституція України) та узагальнені дані найкращих здобутків міжнародного права щодо визнання пріоритету верховенства прав людини у сфері суспільних інформаційних відносин.

При такому підході доктринально визнається також багатооб'єктність юридичних норм щодо застосування законодавства з метою правової кваліфікації суспільних інформаційних відносин, природні єдності всіх умовно визначених галузей права.

Важливим аспектом розробки теорії інформаційного права є проблематика його підсистем — субінститутів. Серед основних субінститутів сфер правового регулювання інформаційних правовідносин можна зазначити такі: визначення та правове закріплення провідних напрямів і методів державної політики у сфері вибору мов спілкування; правове регулювання суспільних відносин у сфері засобів масової інформації; забезпечення умов для розвитку механізму правового захисту всіх форм власності на інформацію та інформаційні ресурси та інше.

Важливим аспектом розвитку інформаційного права України є створення реальних правових бар'єрів для профілактики

зловживань у сфері документообігу, зокрема недопущення свавілля державними та недержавними структурами, посадовими особами щодо примушування надавати їм громадянами інформацію, яка існує в інших структурах [2, с. 175].

Інформація і комп'ютеризація викликали необхідність перевідгуку сутності категорії «документ». У практиці вже давно існує поняття «електронний документ», «електронні довідки», «електронні звіти», «електронні гроші» тощо. У зв'язку з цим перевірка достовірності документа, встановлення юридичного факту та його документального фіксування повинні покладатися (бути функцією) на окремі органи, які уповноважені видавати відповідні документи чи перевіряти їх достовірність.

Література

1. Калюжний Р. А. Питання концепції реформування інформаційного законодавства України [Текст] / Р. А. Калюжний, В. Д. Гавловський, В. С. Цимбалюк, М. В. Гуцалюк // Правове, нормативне та метрологічне забезпечення системи захисту інформації в Україні. — 2000. — № 2. — С. 17–21.
2. Цимбалюк В. С. Державно-правове регулювання соціальних інформаційних відносин [Текст] / В. С. Цимбалюк, В. Д. Гавловський, В. Д. Каштур // Українське право. — 1998. — № 19. — С. 173–175.

O. M. Миколенко

кандидат юридичних наук, доцент, доцент кафедри кримінального права, кримінального процесу та криміналістики

ЗАХОДИ ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ КРИМІНАЛЬНОГО ПРОВАДЖЕННЯ ТА ЗАХОДИ КРИМІНАЛЬНОГО ПРОЦЕСУАЛЬНОГО ПРИМУСУ: ЗМІСТОВНЕ СПІВВІДНОШЕННЯ

Гармонійний розвиток юридичних наук та вітчизняного законодавства є запорукою ефективної правозастосовної діяльності в нашій державі. Зрозуміло, що досягнення науки кримінального процесуального права та новації у кримінальному процесуальному законодавстві обумовлюють їхній взаємний розвиток. Але іноді виникає відчуття, що законодавець, поспі-

шаючи врегулювати певні суспільні відносини, ігнорує напрацювання науки кримінального процесуального права. Виникає ситуація, коли новації законодавства, які не були результатом наукового мислення, доводиться прилаштовувати в існуючу систему знань про кримінальне процесуальне право. Яскраво ця проблема позначилася у питаннях законодавчого закріплення заходів забезпечення кримінального провадження та їхнього співвідношення з заходами кримінального процесуального примусу.

У розділі II Кримінального процесуального кодексу України (далі — КПК України) «Заходи забезпечення кримінального провадження» [1] дається стисле визначення цих заходів та наводяться підстави і порядок їх застосування. Але законодавець виділяє лише одну ознаку, яка характеризує зазначені заходи — вони застосовуються з метою досягнення дієвості кримінального провадження (ч. 1 ст. 131 КПК України). Але відсутність в КПК України інших ознак, які характеризують заходи забезпечення кримінального провадження, надала привід деяким науковцям ототожнити ці заходи з заходами кримінального процесуального примусу. Наприклад, В. Рожнова, Д. Савицький, Л. Удалова, О. Хабло стверджують, що заходи забезпечення кримінального провадження завжди пов'язані із застосуванням кримінального процесуального примусу. Саме примус є запорукою того, що застосування заходів забезпечення кримінального провадження досягне мети, визначеної у ч. 1 ст. 131 КПК, — дієвості (ефективності) провадження [2, с. 118–119]. Про ідентичність заходів забезпечення кримінального провадження та заходів кримінального процесуального примусу зазначають у своїх працях і інші науковці [3, с. 62].

Інші науковці звертають увагу на те, що не можна ототожнювати ці поняття в теорії кримінального процесуального права. Наприклад, Г. Кожевников та О. Гумін висловлюють сумніви щодо правильності ототожнення заходів забезпечення кримінального провадження та заходів кримінального процесуального примусу і пропонують вирішити це питання на теоретичному рівні, адже положення КПК України не тільки не допомагають у вирішенні цього завдання, а, навпаки, ще більше заплутують розуміння вказаних понять в кримінальному процесуальному праві [4, с. 68–70; 5, с. 227]. Ми погоджуємося

з думкою авторів щодо різного змістового співвідношення цих понять. Розглянемо це більш докладно.

Більшість з запропонованих заходів забезпечення кримінального провадження дійсно пов'язана з тимчасовим обмеженням прав та свобод особи, що дає підстави одночасно говорити про них, як про заходи забезпечення кримінального провадження, так і про заходи кримінального процесуального примусу. Наприклад, арешт майна визначається законодавцем як тимчасове позбавлення осіб, передбачених ч. 1 ст. 170 КПК України, можливості відчужувати певне їх майно, розпоряджатися ним чи використовувати його до скасування рішення про арешт майна. Таким чином, застосування арешту майна спрямовано одночасно і на забезпечення кримінального провадження, і на тимчасове обмеження прав і свобод одного з учасників кримінального провадження.

Але серед перелічених у розділі II КПК України заходів забезпечення кримінального провадження є такі заходи, які не пов'язані з тимчасовим обмеженням прав і свобод учасників кримінальних процесуальних правовідносин. Це судовий виклик, виклик слідчим чи прокурором, а також тимчасовий доступ до речей і документів. Застосування цих заходів лише призводить до виникнення певних процесуальних обов'язків у учасників кримінальних процесуальних правовідносин, а тому за своєю суттю їх можна визнати лише заходами забезпечення кримінального провадження, але не можна відносини до заходів кримінального процесуального примусу. Тобто з моменту отримання судового виклику або виклику, оформленого слідчим чи прокурором, у особи, яка його отримала, виникає процесуальний обов'язок з'явитися у зазначений час та у вказане місце до слідчого, прокурора чи суду, що не тягне за собою ніяких обмежень майнового, морального чи організаційного характеру.

Отже, поняття «заходи забезпечення кримінального провадження» та «заходи кримінального процесуального примусу» не є тотожними поняттями. Вони співвідносяться між собою як загальне та часткове. Серед заходів забезпечення кримінального провадження є й такі, які не пов'язані з тимчасовими обмеженнями прав і свобод особи і застосування яких не призводить до настання для цієї особи обмежень майнового, мо-

рального чи організаційного характеру. Таким чином, заходи забезпечення кримінального провадження можна поділити на два види: 1) непримусові заходи забезпечення кримінального провадження; 2) примусові заходи забезпечення кримінального провадження (заходи кримінального процесуального примусу).

Література

1. Кримінальний процесуальний кодекс України // Відомості Верховної Ради України. — 2013. — № 9–10, 11–12, 13. — Ст. 88.
2. Удалова Л. Д. Кримінальний процес [Текст] : навчальний посібник у питаннях і відповідях / Л. Д. Удалова, В. В. Рожнова, Д. О. Савицький, О. Ю. Хабло. — 3-те вид., перероб. і доп. — К. : Видавець, 2012. — 275 с.
3. Смоков С. М. Гарантії застосування заходів процесуального примусу у кримінальному судочинстві [Текст] / С. М. Смоков, К. Г. Го-релкіна. — Одеса : Астропrint, 2012. — 152 с.
4. Кожевников Г. К. Заходи забезпечення кримінального провадження [Текст] / Г. К. Кожевников // Вісник Національної академії прокуратури України. — 2012. — № 3. — С. 68–70.
5. Гумін О. М. Система заходів забезпечення кримінального провадження за новим Кримінальним процесуальним кодексом України [Текст] / О. М. Гумін // Науковий вісник Національної академії внутрішніх справ. — 2013. — № 1. — С. 226–231.

O. B. Нарожна

старший викладач кафедри кримінального права,
кримінального процесу та криміналістики

ПРО МОЖЛИВІСТЬ КРИМІНАЛІСТИЧНОЇ ХАРАКТЕРИСТИКИ КОНКРЕТНОГО ЗЛОЧИНУ

Поява та розвиток криміналістичної методики загалом та окремих методик розслідування зокрема нерозривно пов'язана з цілеспрямованим системним збиранням, дослідженням та узагальненням матеріалів слідчої практики — основного джерела розробки методичних положень і рекомендацій. Внаслідок синтезу практичної та наукової діяльності створюються різні за своїм предметом характеристики злочинів, що містять опис закономірних ознак [1, с. 428].

Типова криміналістична характеристика виду злочину є системою наукового опису криміналістично значимих ознак виду, різновиду, групи злочинів і насамперед таких, що проявляються в особливостях її елементів: спосіб, механізм та обстановка скоєння, особи суб'єкта та інших властивих для цього виду злочину елементів з розкриття кореляційних зв'язків та взаємозалежностей між ними, знання яких у сукупності зі змістовою стороною опису забезпечує успішне розслідування злочинів [2, с. 64].

У зв'язку з поняттям та роллю криміналістичної характеристики виникає важливе запитання щодо криміналістичної характеристики конкретного злочину [3, с. 737]. Це питання, поставлене проф. Р. С. Белкіним, не втрачає актуальності.

Серед науковців нечисленні автори схиляються до думки щодо можливості існування криміналістичної характеристики конкретного злочину. Проведене нами дослідження дозволяє стверджувати, що прихильники наведеної думки не надають детальної аргументації на підкріplення такої своєї тези, а викладають власні версії існування криміналістичної характеристики як належне, та навіть як аксіому. Зокрема, О. М. Коршунова (у співавторстві з О. Б. Сєровою) взагалі вважає, що криміналістичну характеристику варто ділити на три види: загальна характеристика, характеристика виду (групи) злочинів та характеристика конкретного злочину. Останній вид роз'яснюється як опис розслідуваного посягання. На відміну від абстрактних типових описів це картина (інформаційна модель) конкретного злочину. Вона відображає однічне посягання та складається слідчим в процесі розслідування за матеріалами кримінального провадження. В процесі пізнання об'єкту така характеристика з вірогідної моделі трансформується у достовірну. Вона допомагає слідчому при вирішенні низки завдань, зокрема при визначенні шляхів розслідування, розробленні плану роботи, уявному відтворенні картини злочину, вірному описі посягання в процесуальних документах, побудові системи доказів, що обґрунтують вину чи, навпаки, виправдовують обвинуваченого тощо [4, с. 58]. З наведеною позицією погоджується і проф. М. Г. Шурухнов, наголошуючи, що криміналістична характеристика конкретного злочину — це поєднання вичерпних даних про розслідування злочинів.

В ній відображаються індивідуальні ознаки цього злочину. Вона слугує інформаційною моделлю розслідуваного злочину. Конкретна криміналістична характеристика є динамічною категорією, так як повністю її зміст встановлюється по мірі розкриття злочину. Повною вона стає, як правило, у той момент, коли розслідування кримінального провадження завершено [5, с. 30; 6, с. 57].

Слід відзначити, що більшість науковців-криміналістів дотримуються протилежної точки зору. Ми поділяємо їх думку і погоджуємося з тезою, що міркування про існування криміналістичної характеристики конкретного злочину помилкові, і ця помилковість корениться у самій концепції прихильників подібної точки зору [3, с. 737]. Обґрунтовуючи свою думку, проф. Р. С. Белкін роз'яснює, що криміналістична характеристика злочину є абстрактним науковим поняттям, і саме у цій якості вона фігурує у криміналістичній науці. І це визнають, із цим погоджуються усі автори робіт про криміналістичну характеристику. Але їх помилки починаються, коли вони виділяють найнижчий ступінь абстракції, і саме на цей ступінь ставлять криміналістичну характеристику конкретного злочину.

На нашу думку, необхідно додати, що у виділенні такого ступеню для практики немає ніякої потреби, адже розслідування та навіть судове слідство закінчується не абстрактними моделями та думками, а вирішенням долі конкретної людини, конкретними процесуальними документами, зокрема вироком.

Криміналістична характеристика — результат наукового аналізу та узагальнення типових ознак певного виду або роду злочинів. Виділяти окрему криміналістичну характеристику конкретного злочину, ми не вважаємо доцільним та корисним для практики. Її мета у вигляді оптимізації процесу розслідування досягається і без ущільнення даного поняття під умови конкретного злочину.

Література

1. Криміналістика [Текст] / В. В. Пясковський, Ю. М. Чорноус, А. В. Іщенко, О. О. Алексеєв та ін. — К. : Центр учебової літератури, 2015. — 544 с.
2. Криміналістика [Текст] / отв. ред. Н. П. Яблоков. — 3-е изд., перераб. и доп. — М. : Юристъ, 2005. — 781 с.

3. Белкин Р. С. Курс криміналістики [Текст] / Р. С. Белкин. — 3-е изд., дополненное. — М. : ЮНИТИ-ДАНА ; Закон и право, 2001. — 837 с.
4. Курс криміналістики: в 3 т. Т. 1 : Общетеоретические вопросы. Криминалистическая техника. Криминалистическая тактика [Текст] / под ред. О. Н. Коршуновой, А. А. Степанова. — СПб. : Юридический центр пресс, 2004. — 683 с.
5. Шурухнов Н. Г. Криміналістика [Текст] / Н. Г. Шурухнов. — М. : Эксмо, 2006. — 624 с.
6. Гаврилин Ю. В., Шурухнов Н. Г. Криміналістика: методика розслідування окремих видов преступлений [Текст] / под ред. професора Н. Г. Шурухнова. — М. : Книжний мир, 2004. — 468 с.

T. O. Pavlova

кандидат юридичних наук, доцент, доцент кафедри кримінального права, кримінального процесу та криміналістики

ЗАГАЛЬНА ХАРАКТЕРИСТИКА ІНШИХ ЗАХОДІВ КРИМІНАЛЬНО-ПРАВОГО ХАРАКТЕРУ ЗА КРИМІНАЛЬНИМ КОДЕКСОМ УКРАЇНИ

Реформування чинного кримінального законодавства України пов'язано з прагненням українського законодавця привести його норми у відповідність із ратифікованими міжнародно-правовими актами та виконати прийняті у зв'язку з цим країною зобов'язання.

Таким прикладом є зміна назви та змісту розділу XIV Загальної частини чинного Кримінального кодексу України (далі — КК України) — «Інші заходи кримінально-правового характеру» [1], що відбулася на підставі Закону України «Про внесення змін до Кримінального та Кримінального процесуального кодексів України стосовно виконання Плану дій щодо лібералізації Європейським Союзом візового режиму для України» від 18 квітня 2013 р. [2].

До інших заходів кримінально-правового характеру законодавець відносить: примусові заходи медичного характеру, примусове лікування та спеціальну конфіскацію. На нашу думку, до цих заходів відносяться і примусові заходи виховного характеру, які передбачені у розділі XV Загальної частини КК України.

Правова система України, на думку К. В. Пугачова, поступово віходить від дихотомії «злочин — покарання». І вперше на законодавчому рівні закріплений інститут інших заходів кримінально-правового характеру. Слово «інший» у назві розділу XIV Загальної частини КК України законодавцем використаний як синонім «некаральний», оскільки до цього поряд з покаранням використовувались примусові заходи медичного та виховного характеру, примусове лікування. Натепер останні три категорії віднесені до інших заходів разом із новими положеннями про спеціальну конфіскацію та заходами щодо юридичних осіб [3].

Кримінально-правові заходи, як пише О. В. Козаченко, — це система нормативно визначених і адаптованих до особливостей національної ментальності заходів впливу, які в залежності від виду орієнтовані на кару, виправлення, превенцію, перевиховання, надання медичної допомоги і лікування осіб, кримінально-правову реституцію, підставою до застосування яких вважається вчинення особою діяння, передбаченого законом як злочин і посягає на систему соціальних цінностей, що формується на засадах незаперечного характеру визначення природних прав і свобод людини та мінливого характеру, визначеного рівнем розвитку нації і культури. Система кримінально-правових заходів, на думку вченого, визначається особливостями об'єктів охорони, культурними особливостями народу [4, с. 205–207].

В. О. Туляков вважає, що поряд з покаранням у чинному законодавстві де-факто існують чотири групи заходів: безпеки, соціального захисту, компенсації, кримінально-правового прошення [5, с. 140].

На думку А. М. Ященко, всі заходи кримінально-правового характеру можна поділити на каральні та некаральні. До каральних заходів відносяться: 1) кримінальне покарання (ст. ст. 50, 51 КК України); 2) види покарань, які реалізуються через його корегування або заохочення позитивної поведінки особи (ч. 3 ст. 74, ч. 1 ст. 58, ч. 1 ст. 62, ст. 82 КК України тощо). Некаральні заходи кримінально-правового характеру, як пише вчений, включають у себе: 1) некаральні заходи, які реалізуються через кримінальну відповідальність; 2) некаральні заходи, які реалізуються поза межами кримінальної відповідальності [6, с. 126].

I. М. Горбачова всі кримінально-правові заходи поділяє на покарання, заходи компенсації (реституції), заходи соціально-го захисту та заходи безпеки [7, с. 13].

Є. М. Вечерова акцентує увагу на тому, що кримінальний закон традиційно визначає лише покарання, його цілі та види, але залишив поза увагою концептуальні питання некарального реагування на злочинну поведінку та пропонує звернутися до «багатоколійності» кримінально-правового впливу. Вона вважає, що залежно від способу здійснення кримінально-правовий вплив може бути двох видів: каральним та некаральним. Каральний кримінально-правовий вплив реалізується за допомогою єдиної форми — покарання. В свою чергу, некаральний кримінально-правовий вплив здійснюється в формі звільнення від кримінальної відповідальності або в формі звільнення від покарання та його відбування [8, с. 32–35].

Таким чином, слід зазначити, що за своєю правовою природою інші заходи кримінально-правового характеру — це система заходів, альтернативних покаранню, які за своєю сутністю не є каральними заходами, але у разі їх призначення із покаранням, підсилюють його каральний вплив, наприклад, контрабанда за ч. 2 ст. 201 КК України, карається позбавленням волі на строк від п'яти до дванадцяти років з конфіскацією предметів контрабанди (спеціальна конфіскація як інший захід кримінально-правового впливу. — Т. П.) та з конфіскацією майна як додаткового виду покарання [1].

Література

1. Кримінальний кодекс України [Електронний ресурс]. — Режим доступу : <http://zakon0.rada.gov.ua/laws/show/222-18-paran7#n7> — Назва з екрана.
2. Про внесення змін до Кримінального та Кримінального процесуального кодексів України стосовно виконання Плану дій щодо лібералізації Європейським Союзом візового режиму для України [Електронний ресурс] : Закон України від 18.04.2013 р. № 222-VII. — Режим доступу : <http://zakon5.rada.gov.ua/laws/show/222-18> — Назва з екрана.
3. Пугачов К. В. Заходи кримінально-правового характеру щодо фізичних і юридичних осіб та їх відповідність принципам кримінального права [Електронний ресурс] / К. В. Пугачов. — Режим

- доступу : http://dspace.nulau.edu.ua/bitstream/123456789/6314/1/Pugachov_47_49.pdf — Назва з екрана.
4. Козаченко О. В. Кримінально-правові заходи : культуро-антропологічний вимір [Текст] / О. В. Козаченко. — Миколаїв : Іліон, 2011. — 504 с.
  5. Туляков В. Шляхи гармонізації кримінального законодавства [Текст] / В. Туляков // Актуальні проблеми європейської інтеграції : зб. статей з питань європейської інтеграції та права / за ред. Д. В. Ягунова. — Одеса : Фенікс, 2009. — Вип. 5. — С. 140–144.
  6. Ященко А. М. Класифікація заходів кримінально-правового характеру [Текст] / А. М. Ященко // Науковий вісник Херсонського державного університету. — 2013. — Вип. 3, том 2. — С. 123–127.
  7. Горбачова І. М. Заходи безпеки в кримінальному праві (порівняльний аналіз) [Текст] : автореф. дис. ... канд. юрид. наук : спец. 12.00.08 «Кримінальне право та кримінологія: кримінально-виконавче право» / І. М. Горбачова. — Одеса, 2008. — 20 с.
  8. Вечерова Е. Н. Некарательное уголовно-правовое воздействие на несовершеннолетних: аналитический дискурс [Текст] / Е. Н. Вечерова. — Николаев : Илион, 2012. — 324 с.

T. B. Родіонова

старший викладач кафедри кримінального права,
кримінального процесу та криміналістики

КРИМІНОЛОГІЧНЕ ЗНАЧЕННЯ МІСЦЯ ВЧИНЕННЯ ЗЛОЧИНУ

Характеризуючи громадські місця, науковці виокремлювали різні істотні ознаки, що, на їх погляд, відображають предметний зміст цього поняття. Зокрема конститутивною ознакою поняття «громадські місця» називалися «суспільна значущість» для задоволення культурних, ідеологічних, політичних, естетичних, економічних та інших інтересів великої кількості людей [1, с. 44]. Визначення громадських місць зустрічається й у деяких нормативних актах, де головним чином наводиться орієнтовний перелік цих місць. Наприклад, у Законі України від 16 грудня 2012 року «Про заходи щодо попередження та зменшення вживання тютюнових виробів і їх шкідливого

впливу на здоров'я населення» громадське місце розуміється як частина (частини) будь-якої будівлі, споруди, доступної або відкритої для населення вільно чи за запрошенням, або за плату, постійно, періодично, час від часу, в тому числі під'їзи, а також підземні переходи, стадіони [2].

За такого підходу безпідставно до категорії громадських місць не потрапляють відкриті частини території, призначенні для спільноговикористання невизначенним колом осіб, наприклад, вулиці, площі, парки, сквери, дороги тощо. Визначення громадських місць наводиться в Інструкції про єдиний облік злочинів від 25 травня 2010 року, затвердженої Генеральною прокуратурою України, згідно з якою під останніми розуміються місця, що використовуються громадянами для спільної роботи, відпочинку, пересування, проведення масових заходів та інших потреб (вулиці, площі, вокзали, аеропорти, магазини, кафе, бари, ресторани, музеї, клуби, пляжі в період їх роботи, а також транспортні засоби громадського користування під час перебування в них громадян, ділянки лісу, поля під час проведення на їх території організованих масових зібрань) [4].

Звідси слідує, що громадські місця визначають об'єкт адміністративно-правової охорони. Водночас вони впливають і на визначення об'єкта кримінально-правової охорони, оскільки громадський порядок охороняється й кримінально-правовими засобами.

Як відзначає Г. О. Пономаренко, охорона громадського порядку здійснюється з метою запобігання правопорушенням, створення необхідних умов для реалізації прав, виконання обов'язків і задоволення інтересів всіх і кожного, для спокійної праці та відпочинку громадян [3, с. 226–227]. Найголовніше те, що такі стандарти поведінки стосуються усіх без виключення, хто перебуває у громадських місцях і в їх дотриманні зацікавлені всі члени суспільства. Звідси зростає роль останніх в організації суспільного життя, підтриманні його моральних засад і окресленні території загальнosуспільного значення, яку необхідно максимально уbezпечити від правопорушень і злочинних посягань засобами здійснення правоохранної діяльності відповідних державних структур.

Тож, функціональним призначенням громадських місць є окреслення території, в межах якої виникають і є чинними

правовідносини з охорони громадського порядку, у тому числі і від протиправних посягань проти власності. Це, так би мовити, територія захисту спільних інтересів у соціальній безпеці невизначеного кола осіб.

Приватна сфера життя громадян, як і виробнича сфера, відокремлені від громадського життя усіх членів суспільства. Тут не представлени публічні інтереси громадськості, тому у межах зазначених сфер не виникають відносини громадського порядку, і, відповідно, не може існувати громадських місць. Також не є громадськими місцями місця загального користування за місцем мешкання: сходи, площаадки сходів, горища, підвали, ліфти житлових будинків, території підприємств, установ та організацій. Разом з тим територія громадських місць включає будівлі, споруди, а також їх частини, до яких є вільний доступ. Перебування у таких місцях накладає обов'язок дотримуватися загальновизнаних чи спеціально регламентованих правил поведінки, порушення яких заподіює шкоду публічним інтересам і суспільним цінностям, поставленим під адміністративно-правову чи кримінально-правову охорону.

Для з'ясування кримінологічного значення громадських місць в механізмі вчинення злочинів перш за все необхідно класифікувати ці місця за певним критерієм. В основу такої класифікації доцільно покласти критерій ступеню контролюваності громадських місць суб'єктами охорони громадського порядку. Від того, в яких із них вчиняються злочинні діяння, залежить вирішення багатьох кримінологічних проблемних питань.

Зокрема, коли йдеться про насильницькі злочини, вчинення їх у громадських місцях свідчить про стійку антисоціальну установку особистості злочинця, якого не зупиняє те, що місце вчинення злочину не просто є громадським, а ще й таким, що знаходитьться під постійним контролем органів правопорядку. Класифікація громадських місць дозволяє здійснити відповідну класифікацію злочинів, що вчиняються в таких місцях, що у свою чергу забезпечує більш глибоке з'ясування сутності того чи іншого виду злочинів та зрозуміння механізмів їх детермінації.

Література

1. Комарчук В. Категорія «громадський порядок» у теорії та практиці адміністративного права [Текст] / В. Комарчук // Радянське право. — 1990. — № 2. — С. 43–46.
2. Про заходи щодо попередження та зменшення вживання тютюнових виробів і їх шкідливого впливу на здоров'я населення [Електронний ресурс] : Закон України від 16 грудня 2012 року. — Режим доступу: <http://zakon2.rada.gov.ua> — Назва з екрана.
3. Пономаренко Г. О. Управління у сфері забезпечення внутрішньої безпеки держави: адміністративно-правові засади [Текст] : монографія / Г. О. Пономаренко. — Х., 2007. — 350 с.
4. Про єдиний облік злочинів [Електронний ресурс] : Інструкція, затверджена Генеральною прокуратурою України № 21/84/293/126/18/5 від 25 травня 2010 року. — Режим доступу: <http://zakon2.rada.gov.ua> — Назва з екрана.

O. A. Чуваков

кандидат юридичних наук, доцент, доцент кафедри кримінального права, кримінального процесу та криміналістики

ДЕЯКІ ПИТАННЯ ДЕРЖАВНОЇ БЕЗПЕКИ

До початку дев'яностих років минулого століття в законотворчій діяльності та у наукових дослідженнях з питань безпеки в Радянському Союзі і пізніше в Україні пріоритет віддавався державі. Насамперед обговорювався захист державних інтересів за допомогою інститутів державної влади. Тому тоді цілком доцільне було використання терміну «державна безпека».

В подальшому осмислення проблеми державної безпеки у зв'язку з появою поняття національної безпеки термін «державна безпека» набув більш вузького значення і став означати створення таких умов, які б забезпечували непорушність існуючого конституційного ладу, суверенітет і територіальну цілісність держави [1]. Однак викладена точка зору не є єдиною. Тому визначення поняття «державна безпека» вимагає більш глибокого осмислення.

Так, у коментарі до Кримінального кодексу України за редакцією М. Потебенька і В. Гончаренка зазначено, що державна безпека України — стан захищеності корінних підвалин

суспільства, державних інститутів, необхідних для виконання державою своїх функцій з управління загальнозначущими справами суспільства [2, с. 16].

У коментарі до Кримінальному кодексу України за редакцією С. Яценка вказано, що державна безпека України — стан захищеності державної влади, суверенітету, територіальної цілісності, обороноздатності, спокою людей (народу), громадської злагоди, довкілля, національної і релігійної рівності [3, с. 111]. На відміну від викладеного у першому коментарі в основу останнього варіанта визначення покладено саме стан захищеності, тобто застосовано інший підхід.

У подальшому термін було доопрацьовано у коментарі до Кримінального кодексу за редакцією М. Мельника та М. Хавронюка, де наведено таке визначення: державна безпека — це захищеність державного суверенітету, конституційного ладу, територіальної цілісності України, її економічного, науково-технічного і оборонного потенціалу, державної таємниці, правопорядку, державного кордону, життєво важливої інфраструктури та населення від розвідувально-підривної діяльності іноземних спеціальних служб, а також від терористичних та інших особливо небезпечних зазіхань з боку злочинних організацій, груп чи осіб [4, с. 229].

Як зазначають дослідники, посилання на розвідувально-підривну діяльність іноземних спецслужб має насамперед контррозвідувальний акцент, що не вичерпує забезпечення державної безпеки [5, с. 17]. Такий підхід закріплено законодавством України, відповідно до якого контррозвідувальна діяльність — спеціальний вид діяльності у сфері забезпечення державної безпеки [6, ст. 89].

Цікава (хоча дискусійна) думка щодо тотожного сприйняття за сучасних умов понять «державна безпека» і «безпека держави», висловлена С. Гордієнком, який запропонував такі визначення: безпека держави — це спроможність системи суспільних відносин (у політичній, економічній, воєнній, науково-технічній та інших важливих сферах діяльності суспільства), що безпосередньо пов'язана із забезпеченням оптимального функціонування її інститутів (насамперед державної влади), забезпечити безпеку держави, особи і суспільства за конкретного балансу їхніх життєво важливих інтересів; державна безпе-

ка — форма (різновид) національної безпеки, що передбачає спроможність держави забезпечувати стабільне функціонування державних та суспільних інституцій, а також стан їхньої захищеності від потенційних і реальних загроз [7, с. 119].

Заслуговують також на увагу висновки А. Опальова про те, що поняття «безпека держави» і «державна безпека» не тотожні. Так, безпеку держави необхідно розглядати у поєднанні з такими поняттями, як безпека особи і безпека суспільства [8, с. 4]. Інші автори з цього приводу вказували, що державну, військову, економічну і суспільну безпеку можна розглядати як складові загального поняття «безпека країни (держави)» [5, с. 18].

На наш погляд, такий підхід дає змогу системно розглядати поняття «державна безпека» і «забезпечення державної безпеки», зіставляти їх з іншими поняттями у сфері національної безпеки, сприяти теоретичному розв'язанню проблеми співвідношення національної і державної безпеки та їхньому забезпеченню.

Таким чином, поняття «державна безпека» може означати не тільки забезпечення безпеки держави, але і забезпечення безпеки країни в цілому. Таке тлумачення фактично було досить розповсюдженим з використанням цього терміна. Недоліком розглянутого терміна була відсутність згадування про забезпечення безпеки особистості. Тому прийнятий Законом України від 19 червня 2003 року «Про основи національної безпеки України» термін «національна безпека» більш точно виражає сутність досліджуваного явища, оскільки співвідносить безпеку не тільки з державою, але і з нацією в цілому (з її державними і недержавними структурами, інтересами населення). Цей закон розглядає державу у формі збірного образа у вигляді систем державних органів, державних інститутів, громадських організацій і об'єднань громадян. Держава, діючи через органи законодавчої, виконавчої і судової влади, забезпечує безпеку громадян на території України і за її межами. Держава також забезпечує правовий і соціальний захист громадянам, громадським та іншім організаціям і об'єднанням, які сприяють забезпеченням безпеки.

Література

1. Про основи національної безпеки України [Текст] : Закон України від 19 червня 2003 року // Офіційний Вісник України. — 2003. — № 29. — Ст. 1433.
2. Науково-практичний коментар до Кримінального кодексу України [Текст] / під заг. ред. М. О. Потебенька, В. Г. Гончаренка. — К. : Форум, 2001. — Ч. 2. — 984 с.
3. Науково-практичний коментар до Кримінального кодексу України [Текст] / відп. редактор Яценко С. С. — 2-ге вид., перероблене та доповнене. — К. : А. С. К., 2003. — 968 с.
4. Науково-практичний коментар до Кримінального кодексу України [Текст] / за ред. М. І. Мельника, М. І. Хавронюка. — 3-те вид., перероб. та доп. — К. : Атіка, 2004. — 1061 с.
5. Пилипчук В. Г. Еволюція наукових поглядів стосовно поняття «державна безпека» [Текст] // Стратегічна панорама. — 2006. — № 2. — С. 17–20.
6. Про контррозвідувальну діяльність [Текст] : Закон України від 26 грудня 2002 року // Відомості Верховної Ради. — 2003. — № 12. — Ст. 89.
7. Гордієнко С. Г. Сутність та зміст поняття «державна безпека» [Текст] // Стратегічна панорама. — 2003. — № 2. — С. 114–120.
8. Опалев А. В. О некоторых базовых категориях теории обеспечения национальной безопасности [Текст] // Вестник Российской академии естественных наук. — 2004. — № 3. — С. 4–8.

АКТУАЛЬНІ ПИТАННЯ МІЖНАРОДНОГО ПРАВА

A. С. Зыкин

кандидат философских наук, доцент
доцент кафедры общеправовых дисциплин и международного права

МЕЖДУНАРОДНИЙ МЕХАНИЗМ ОБЕСПЕЧЕННЯ ПРАВА СВОБОДНОГО ТРАНЗИТА

Право свободного транзита приобретает особую важность в современных условиях, так как от этого в значительной степени зависит расширение международной торговли, экономическое развитие государств.

Основа формирования права свободного транзита была заложена в п. «е» ст. 23 Статута Лиги Наций, согласно которой члены Лиги Наций «примут необходимые постановления, чтобы обеспечить гарантию и соблюдение свободы сообщения и транзита, а также справедливый режим для торговли всех членов Лиги» [1]. В соответствии с этим решением была создана Первая генеральная конференция о коммуникациях и транзите в Барселоне в 1921 году при участии 44 государств. На конференции был выработан и принят ряд нормативно-правовых актов, в том числе Конвенция и Статут о свободе транзита, провозгласившие право свободного транзита как один из лучших способов развития сотрудничества между государствами, без ущерба для их права, суверенитета и власти на маршруты для транзита [2]. Согласно ст. 2 Статута о свободе транзита договаривающиеся стороны должны были способствовать обеспечению свободного транзита по железной дороге или водным путям по маршрутам, удобным для использования в целях международного транзита. При этом подчеркивалось, что не делается никакого различия, основанного на гражданстве лица, флаге судна, месте нахождения, направления, входа, выхода или назначения, или каких-либо обстоятельствах, относящихся к собственности на товары, суда или другие транспортные средства. И вместе с тем в ст. 5 оговаривается,

что договаривающиеся стороны не могут быть обязаны предоставлять транзитные возможности для лиц или товаров, чье следование через территорию запрещено, грузов, угрожающих здоровью населения и безопасности, а также в том случае, если отказ в транзите связан с контрабандой животных и растений. Кроме того, в соответствии с положениями ст. 6 статут не обязывает стороны предоставлять свободу транзита пассажиров, грузов и транспортных средств государствам, не являющимся участниками данного документа [2].

Важнейший правовой механизм обеспечения права свободного транзита в рамках многосторонней системы регулирования торгово-экономических отношений нашел свое отражение в Генеральном соглашении по тарифам и торговле 1947 года (ГАТТ-47) [3]. Этому вопросу посвящена ст. 5 «Свобода транзита», пунктом 2 которой «устанавливается свобода транзита через территорию каждой договаривающейся стороны по маршрутам, наиболее удобным для международного транзита, для транзитных перевозок, на территории или из территорий других договаривающихся сторон». При этом вновь подчеркивается, что «не делается никакого различия, основанного на флаге судна, месте происхождения, отправления, захода, выхода или назначения или каких-либо обстоятельствах, относящихся к собственности на товары, суда или другое транспортное средство». Данный документ предполагает также, что «каждая договаривающаяся сторона предоставляет транзитным перевозкам, идущим на территорию или из территории любой другой договаривающейся стороны, режим не менее благоприятный, чем режим, предоставленный транзитным перевозкам в любую третью страну или из нее» [3].

В рамках права свободного транзита следует рассматривать и Международную конвенцию о согласовании условий проведения контроля грузов на границах, заключенную в Женеве 21 октября 1982 [4]. В п. 1 ст. 10 «Транзитные грузы», в частности, отмечается, что «договаривающиеся Стороны соглашаются применять, по мере возможности, простой и ускоренный режим в отношении транзитных грузов, в особенности грузов, которые перевозятся в соответствии с системой международного таможенного транзита, предусматривая проведение их контроля только в тех случаях, когда это оправдано сложив-

шимися обстоятельствами или рисками». Договаривающиеся стороны берут на себя обязательства «прилагать все усилия для того, чтобы предусмотреть увеличение продолжительности времени, в течение которого может производиться выдача по уплате таможенной пошлины грузов, перевозимых в соответствии с какой-либо системой международного таможенного транзита, и расширение компетенции существующих таможен в этой области». Кроме этого, договаривающиеся стороны должны прилагать «все усилия для максимального облегчения транзита грузов, перевозимых в контейнерах или других упаковочных средствах, обеспечивающих достаточную безопасность» [4].

И вместе с тем в ст. 11 отмечается, что по соображениям общественного порядка и, в частности, общественной безопасности, морали и здравоохранения или в целях охраны окружающей среды, культурного наследия или промышленной, коммерческой и интеллектуальной собственности ни одно из положений настоящей конвенции не препятствует введению запрета или ограничений в отношении транзита грузов [4].

А в целом следует подчеркнуть, что данная конвенция представляет собой комплексный нормативно-правовой акт, предусматривающий, в том числе порядок проведения на границе различных видов контроля транзитных грузов: медико-санитарного, ветеринарного, фитосанитарного. Контроль соответствия техническим стандартам и качества грузов, провозимых в режиме сквозного транзита, обычно не проводится.

Таким образом, в рамках международного сообщества сформировался эффективный правовой механизм, обеспечивающий свободу транзита.

Литература

1. Статут Лиги Наций [Электронный ресурс]. — Режим доступа: http://www.law.edu.ru/norm/norm.asp?norm_id=1275429 — Название с экрана.
2. Конвенция и Статут о свободе транзита [Электронный ресурс]. — Режим доступа: http://www.wipo.int/wipolex/en/other_treaties/text.jsp?file_id=201915 — Название с экрана.
3. Генеральное соглашение по тарифам и торговле 1947 года [Электронный ресурс]. — Режим доступа: http://www.wto.ru/ru/content/documents/docs/gatt_47_ru.doc — Название с экрана.

4. Международная конвенция о согласовании условий проведения контроля грузов на границах [Электронный ресурс]. — Режим доступа: <http://ZakonRus.ru>asmap/convoupkg.htm> — Название с экрана.

M. A. Мурчин

аспірант кафедри загальноправових дисциплін та міжнародного права

ІМПЛЕМЕНТАЦІЯ НОРМ ТА ПРИНЦІПІВ СУЧАСНОГО МІЖНАРОДНОГО ПРАВА У ВНУТРІШНЬОДЕРЖАВНЕ ПРАВО

У сучасному світі в епоху глобалізації та загальної міжнародної економічної інтеграції гостро постає питання про імплементацію норм і принципів міжнародного права у національне право держави.

Перш за все необхідно чітко розуміти терміни та давати визначення процесам. Міжнародне право — це система юридичних принципів і норм договірного і звичаєвого характеру, які виникають у результаті погодження між державами та іншими суб'єктами міжнародного співтовариства і регулює відносини з метою мирного співіснування. Сфера дії міжнародного права поділяється на: сферу суб'єктну, пов'язану із колом суб'єктів, які вступають у міжнародно-правові відносини; сферу об'єктну, говорячи інакше, це сфера, пов'язана із міжнародно-правовими відносинами, які безпосередньо виступають об'єктом міжнародного права; сферу просторову або просто територіальну [1, с. 40].

Загальновідомо, що однією з форм вираження норм міжнародного права є міжнародні договори, які водночас є й джерелами договірного права. Досягти мети укладеного міжнародного договору можливо лише шляхом його узгодження з нормами внутрішньодержавного права. Укладаючи такий договір і беручи тим самим певні зобов'язання, необхідно дотримуватися загальновизнаного принципу — *pacta sunt servanda* (лат. — договір повинен виконуватися).

Процес забезпечення виконання положень міжнародного права має назву «імплементація». Застосовуються різні варіанти імплементації: інкорпорація, уніфікація, відсылка, транс-

формація, створення спеціального правового режиму, рецепція та ін. Питання імплементації норм міжнародного права у національне право досліджуються в працях М. Буроменського, В. Денисова, А. Дмитрієва, В. Євінта, П. Мартиненка, Л. Тимченка та ін. [2, с. 20].

У міжнародно-правовій літературі поняття «імплементація» використовується в широкому значенні як здійснення норм міжнародного права на міжнародному й національному рівнях. Термін «імплементація» (від англ. *implement*) означає «здійснення, забезпечення виконання», буквально — «забезпечення практичного результату й фактичного виконання конкретними засобами» [3, с. 192].

Взаємодія внутрішнього і міжнародного права полягає у поєднанні двох взаємопов'язаних процесів — впливу національних правових систем на утворення і розвиток норм і принципів міжнародного права та впливу міжнародного права на еволюцію правової системи кожної країни чи їх груп.

Основним проявом впливу міжнародного права на внутрішньодержавне право є узгодження змісту норм національного права з положеннями міжнародного права. Як правило, таке узгодження відбувається шляхом запозичення міжнародно-правових норм у національне право або шляхом прийняття національних норм, що за своїм змістом відповідають принципам та нормам міжнародного права. У вітчизняній літературі такі процеси називаються імплементацією або трансформацією міжнародно-правових норм.

Ці два терміни, хоча і мають певні нюанси у змісті, але часто використовуються на позначення одних і тих самих процесів. Використання терміну «трансформація» у такому аспекті не зовсім вдале, оскільки етимологічно він означає зміну форми, а при реалізації міжнародно-правових норм на національному рівні утворюється нова національна норма права, яка змістово хоча і повторює міжнародну, але має самостійну форму (нормативно-правовий акт, правовий прецедент тощо). Міжнародно-правова ж норма не припиняє своєї чинності і не змінює форми. Тому більш коректним є використання терміну «імплементація» (англ. *implementation*), який буквально означає «виконання, здійснення». Крім того, використання цього терміну є більш доцільним, оскільки і у західній правовій доктрині, і

в актах міжнародних організацій, передусім ООН, використовується переважно термін «імплементація», а не «трансформація» [4, с. 122–123].

У національній юридичній практиці та праві держав є два основних підходи до імплементації норм міжнародного права. Перший склався в Англії і є характерним для країн англосаксонської системи права. Він пов’язаний із загальною засадою, що у XVIII ст. була встановлена Вільямом Блекстоном виключно як узагальнення тогочасної судової практики: «Право народів є частиною права держави».

У Великій Британії це узагальнення кваліфікують як доктрину, що не має вирішального значення в регулюванні внутрішньодержавних відносин, бо не має загальнообов’язкової юридичної сили. У країнах англосаксонської правової сім’ї питання імплементації норм міжнародного права практично зводиться до їхнього застосування національними судами. Слідом за Англією імплементація норм міжнародного права була сприйнята правою системою США. У вітчизняній літературі А. Гавердовський, дослідивши теоретичні та практичні аспекти імплементації, переконливо довів переваги й доцільність її застосування як окремої концепції. За його визначенням, імплементація означає цілеспрямовану організаційно-правову діяльність держав, яка здійснюється індивідуально, колективно або в межах міжнародних організацій з метою своєчасної, всебічної і повної реалізації зобов’язань, прийнятих ними відповідно до міжнародного права. Отже, за А. Гавердовським, імплементація передбачає забезпечення здійснення норм міжнародного права як на міжнародному, так і на внутрішньодержавному рівнях усіма доступними й легальними для держав засобами: «Імплементація норм міжнародного права дуже часто неможлива без додаткових заходів правового характеру, які вживаються суб’єктами міжнародного права на міжнародному, національному рівнях або послідовно на тому й на іншому» [5, с. 53].

Імплементацією є фактична реалізація міжнародних зобов’язань на внутрішньодержавному рівні, здійснювана шляхом трансформації міжнародно-правових норм у національні законодавчі та підзаконні акти. Норма міжнародного права зберігає свій статус, але її змісту надається й статус норми національного права. Це зазначено у ст. 9 Конституції України

1996 р., яка проголошує, що чинні міжнародні договори, згода на обов’язковість яких надана Верховною Радою, є частиною національного законодавства України. Ідеться про імплементацію міжнародної норми за допомогою національного права України, тобто відбувається пряма рецепція (один із способів трансформації), коли норма міжнародного права без змін запозичується національним законодавством. Ефективність імплементації норм міжнародного права всередині держави насамперед залежить від організаційно-правових заходів, що становлять зміст механізму імплементації, метою якого є досягнення цілей норм міжнародного права [6, с. 72].

На сьогодні у вітчизняній літературі немає єдиного погляду щодо внутрішньодержавних способів імплементації норм міжнародного права та чітких критеріїв відмежування їх один від одного, а отже, й чітко визначеної систематизації способів імплементації міжнародно-правових норм. Віддаючи перевагу одним і заперечуючи інші, автори виходять із власних переконань та прихильностей.

У статті 18 Конституції України йдеться про те, що зовнішньополітична діяльність України спрямована на забезпечення її національних інтересів і безпеки шляхом підтримання мирного і взаємовигідного співробітництва з членами міжнародної спільноти за загальновизнаними принципами та нормами міжнародного права [7, ст. 141]. Зауважимо, що держава може запозичити з норм міжнародного права лише певні моделі поведінки та зробити їх обов’язковими для застосування шляхом закріплення в законі (такий процес має назву «рецепція»).

Коли йдеться про відсильну норму, посилаємося на статтю 19 Закону України «Про міжнародні договори України», де закріплено таке положення: якщо міжнародним договором України, який набрав чинності в установленому порядку, визначені інші правила, ніж ті, що передбачені у відповідному акті законодавства України, то застосовуються правила міжнародного договору [8, ст. 540]. Тобто на законодавчому рівні закріплено пріоритет норм міжнародного акта над нормами внутрішнього законодавства, що й зумовлює відсылку до міжнародного договору в разі виникнення суперечностей. Таким чином, відсильні норми встановлюють співвідношення юридичної сили внутрішньодержавних і міжнародних норм.

Україна, як і будь-яка інша держава, укладає велику кількість і багатосторонніх, і двосторонніх міжнародних договорів, тож не дивно, що іноді виникають суперечності між положеннями таких договорів і внутрішнім законодавством. Типовою є ситуація, коли необхідність узгодити внутрішнє законодавче поле із конкретним міжнародним договором водночас суперечить позиціям іншого договору та ряду внутрішніх норм [6, с. 73].

Отже, в вітчизняній правовій системі треба створити дієвий механізм імплементації умови для забезпечення реалізації та фактичного використання норм міжнародного права у різних галузях права України.

Література

1. Тарасов О. В. Проблема суб'єкта в міжнародному публічному праві [Текст] : автореф. дис. ... д-ра юрид. наук : спец. 12.00.11 «Міжнародне право» / О. В. Тарасов ; Нац. юрид. ун-т ім. Ярослава Мудрого. — Харків, 2015. — 40 с.
2. Плавич В. П. Імплементація норм і принципів сучасного міжнародного права у внутрішнє право (порівняльно-правові аспекти) [Текст] / В. П. Плавич // Держава і право. Юридичні і політичні науки. — 2013. — Вип. 60. — С. 20–28.
3. Webster's Third New International Dictionary [Текст]. — Camb. (Mass), 1966. — 1134 р.
4. Плавич В. П. Вироботка совершенного правопонимання в епоху нового синтеза [Текст] // Ринкова економіка: Сучасна теорія: практика управління. — Одеса, 2006. — Т. 9, вип. 10. — С. 122–123.
5. Гавердовський А. С. Імплементація норм міжнародного права [Текст] / А. С. Гавердовський. — К. : Вища школа, 1980. — 320 с.
6. Раскалей М. Особливості імплементації міжнародних договорів у внутрішній правопорядок у галузі повітряного права України [Текст] / М. Раскалей // Віче. — 2007. — № 5–6. — С. 72–74.
7. Конституція України [Електронний ресурс] : Закон України від 28.06.1996 р. із змін., внес. згідно із Законами України : за станом на 15.05.2014 р. — Режим доступу : <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/254%D0%BA/96-%D0%B2%D1%80> — Назва з екрана.
8. Про міжнародні договори України [Електронний ресурс] : Закон України від 29.06.2004 р. із змін., внес. згідно із Законами України : за станом на 20.07.2014. — Режим доступу : <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/1906-15> — Назва з екрана.

O. O. Нігреєва

кандидат юридичних наук, доцент
доцент кафедри загальноправових дисциплін та міжнародного права

УНІВЕРСАЛЬНА ЮРИСДИКЦІЯ У МІЖНАРОДНОМУ ПРАВІ

Глобалізаційні процеси, що пришвидшуються, привносять у життя людей багато переваг, зокрема загальний доступ до інформації та відкриття кордонів, але вони також утворюють чи підсилюють низку загроз, однією з яких є транскордонна злочинність. Як свідчать світові події останнього часу, міжнародна спільнота ще не виробила достатньо ефективних механізмів боротьби із різноманітними злочинами як міжнародного, так і трансграничного характеру. Отже дослідження у цьому напрямку є як ніколи актуальними та необхідними.

Принцип універсальної юрисдикції є однією із важливих складових механізму протидії міжнародній злочинності. Як зазначають деякі автори, він відомий людству ще з часів Давнього світу, коли вперше почалася боротьба із піратством [1, с. 311]. Разом з тим ще й досі теорія та практика застосування цього важливого принципу викликають багато запитань, відповісти на які має наука міжнародного права. Спробуємо окреслити проблемні аспекти застосування принципу універсальної юрисдикції на сучасному етапі та визначити ключові тенденції розвитку його концепції.

Перш за все, викликає запитання визначення та співвідношення категорії «універсальна юрисдикція» і загальної категорії «юрисдикція». Очевидним є той факт, що універсальна юрисдикція є різновидом загальної юрисдикції відповідно до просторового критерію. Її вважають чи то окремим різновидом юрисдикції поряд із територіальною та екстрапреторіальною юрисдикціями [2, с. 47], чи то різновидом самої екстрапреторіальної юрисдикції [3, с. 4].

Наразі, коли йдеться про універсальну юрисдикцію, як правило, мають на увазі саме кримінальну юрисдикцію, хоча у перспективі можливе її поширення також на інші сфери прояву юрисдикції держави. У цьому зв'язку універсальна юрисдикція визначається саме у контексті боротьби із злочинами: «універсальна юрисдикція — це наказова юрисдикція щодо

злочинів, вчинених за кордоном особами, які під час вчинення протиправного діяння не були ні резидентами, ні громадянами держави, що наказує, і діяння яких не є загрозою для фундаментальних інтересів держави, що здійснює подібний вид юрисдикції» [4, с. 745].

Наведене визначення не є єдиним, однак досить широко наводиться в останніх дослідженнях щодо універсальної юрисдикції [1, с. 311; 3, с. 10]. Разом з тим воно відображає один із відносно нових різновидів принципу універсальної юрисдикції, так званий «обмежений принцип універсальності» [3, с. 10], тобто можливість для держави здійснювати юрисдикцію без наявності «очевидного зв'язку» злочину та самої держави. Такий зв'язок може проявлятися через дію у просторі (територія держави), дію за колом осіб (громадянство чи місце проживання суб'єкта злочину та (чи) жертви злочину), а також порушений злочинним діянням законний інтерес держави [1, с. 311].

Такий підхід до визначення універсальної юрисдикції усе частіше отримує закріплення у національному законодавстві. Прикладами можуть бути відповідні закони Бельгії, Німеччини, Іспанії тощо. Хоча і в них, як правило, передбачені умови, за яких держава може відмовитися від здійснення універсальної юрисдикції на користь іншої країни чи міжнародного судового органу.

У цьому аспекті важливим є застосування принципу універсальної юрисдикції разом із іншим важливим принципом міжнародного правосуддя — *aut dedere aut judicare* (обов'язок видати чи здійснити судове переслідування). Це зобов'язання міститься у низці конвенцій та є предметом дослідження Комісії міжнародного права ООН. Як здається, саме відсутність обов'язку здійснити універсальну юрисдикцію часто призводить до порушення принципу невідворотності кримінальної відповіданості.

Останнє твердження є особливо актуальним щодо злочинів міжнародного характеру, адже відповіданість за міжнародні злочини у більшості випадків є гарантованою завдяки механізмам міжнародної кримінальної відповіданості. У той самий час притягнення до відповіданості за скоєння таких злочинів, як піратство, работоргівля, захоплення повітряних суден, торгівля наркотичними речовинами тощо, часто залишається

на розсуд держав, особливо у випадках їхньої екстратериторіальності.

Як зазначають окремі дослідники, «універсальна юрисдикція не тільки знижує результативність міжнародної боротьби із піратством, але у багатьох випадках виступає фактором, що стимулює таку боротьбу» [2, с. 47]. На наш погляд, саме одночасне застосування зазначених принципів могло б виправити ситуацію.

Важливим питанням теорії міжнародного права є нормативне закріплення принципу універсальної юрисдикції, адже, незважаючи на наявність низки конвенцій, що містять зобов'язання учасників із застосування цього принципу, у цілому він поки ще є об'єктивованим на рівні міжнародного договору. Більшість науковців схиляється до його звичаєвого характеру, що, однак, не полегшує практичної реалізації універсальної юрисдикції, адже міжнародні звичаї, як правило, вимагають додаткового тлумачення.

Викликає спори також питання щодо суб'єктів універсальної юрисдикції. Класично цей різновид юрисдикції приписувався виключно державам. Однак із появою міжнародних судових органів виникло запитання щодо їхньої компетенції. Відповідь на нього не може бути однозначною зважаючи на різну природу міжнародних судів. Поки що дослідники відмовляють в універсальній юрисдикції навіть Міжнародному кримінальному суду, що «у той самий час не означає відсутності принципової можливості для органу міжнародного кримінального правосуддя володіти подібною компетенцією» [1, с. 315].

Як уявляється, питання, пов'язані із реалізацією принципу універсальної юрисдикції у міжнародному праві, не обмежуються тими, що ми розглянули у доповіді. Зміни у системі міжнародних відносин ставлять перед міжнародним правом нові завдання, від вирішення яких залежатиме безпека не тільки окремих держав, але й міжнародної спільноти у цілому. Вважаємо, що нормативне закріплення обов'язку здійснення універсальної юрисдикції як щодо міжнародних злочинів, так і щодо злочинів міжнародного характеру із конкретизацією його критеріїв та умов сприятиме ефективній боротьбі із національною та міжнародною злочинністю.

Література

1. Лямин Н. М. Становление принципа универсальной юрисдикции и ее осуществление органами международного уголовного правосудия [Текст] / Н. М. Лямин // Вестник Российской университета дружбы народов. Серия: Юридические науки. — 2014. — № 2. — С. 311–319.
2. Лавлинская А. Н. Универсальная юрисдикция и принцип «aut dedere aut judicare» в международной борьбе с морским пиратством [Текст] / А. Н. Лавлинская // Евразийский юридический журнал. — 2011. — № 32. — С.46–50.
3. Королев Г. А. Универсальная юрисдикция государств в отношении серьезных нарушений норм международного права : основания применения и порядок осуществления [Текст] : автореф. дис. ... канд. юрид. наук. : спец. 12.00.10 «Международное право; европейское право» / Г. А. Королев. — М., 2010. — 18 с.
4. O'Keefe R. Universal Jurisdiction: Clarifying the Basic Concept [Електронний ресурс] // Journal of International Criminal Justice. — 2004. — № 2. — Р. 735–760. — Режим доступу : <http://documents.law.yale.edu/sites/default/files/O'Keefe % 20-% 20Universal % 20Jurisdiction % 20-% 202004.pdf> — Назва з екрана.

O. M. Потопахіна

кандидат юридичних наук, доцент,
доцент кафедри цивільно-правових дисциплін

Д. М. Ситніков

кандидат біологічних наук, старший науковий співробітник,
доцент кафедри цивільно-правових дисциплін

ПРАВОВЕ РЕГУЛЮВАННЯ БЕЗПЕКИ ТА ГІГІЄНИ ПРАЦІ В АКТАХ РАДИ ЄВРОПИ ТА ЄВРОПЕЙСЬКОГО СОЮЗУ

Право працівника на надежні, безпечні і здорові умови праці є одним з основних трудових прав людини та забезпечується цілім комплексом правових норм, які належать до інституту охорони праці та містяться у главі XI «Охорона праці» чинного КЗПП України. У ст. 6 Основ законодавства України про охорону здоров'я закріплює право на охорону здоров'я, що передбачає серед інших право на безпечні й здорові умови праці.

Право на безпечні та здорові умови праці — одне з основних прав людини і невід'ємна частина поняття «гідна праця». Право на безпечні та здорові умови праці як суб'єктивне трудове право працівника складається із сукупності правомочностей, основними з яких є правомочності на: умови праці, які не повинні завдавати шкоди здоров'ю працівника, правомочність вимагати впровадження сучасних систем управління охороною праці на підприємствах, розширення знань та активної участі представників з охорони праці в розробці та застосуванні по-переджуvalьних способів профілактики небезпечних випадків та охорони здоров'я на рівні підприємства [1, с. 111].

Регулюванню безпеки і гігієни праці приділяється значна увага в актах Ради Європи та Європейського Союзу. Право на безпечні та здорові умови праці закріплене у ст. 3 Європейської соціальної хартії (переглянутої), яка визначає обов'язок держави розробити, здійснювати і періодично переглядати послідовну національну політику в галузі охорони праці, виробничої гігієни і виробничого середовища, головною метою якої є поліпшення охорони праці і виробничої гігієни, а також запобігання небезпечним випадкам та травматизму, що виникають внаслідок виробничої діяльності, пов'язані з нею або мають місце в процесі її здійснення, зокрема шляхом мінімізації причин виникнення ризиків, властивих виробничому середовищу. Сторони також зобов'язуються прийняти правила з техніки безпеки та гігієни праці; забезпечити виконання таких правил шляхом нагляду за дотриманням їхніх вимог; сприяти поступовому розвиткові призначених для всіх працівників служб виробничої гігієни, головне завдання яких полягає у здійсненні профілактичних і консультивативних функцій [2, с. 121]. Отже Європейська соціальна хартія (переглянута) містить велими солідний обсяг нормативного матеріалу щодо питання про безпечні та здорові умови праці.

Директива від 12 червня 1989 р. № 89/391 про запровадження заходів із покращення безпеки та гігієни праці працівників з додатковими до неї директивами (наприклад, Директива 89/654/ЄС від 30 листопада 1989 р. про мінімальні вимоги із безпеки і охорони здоров'я на робочому місці, Директива 89/655/ЄС від 30 листопада 1989 р. про мінімальні вимоги із безпеки і охорони здоров'я при використанні працівником при-

ладів на роботі, Директива 89/656/ЄС від 30 листопада 1989 р. про мінімальні вимоги із безпеки та охорони здоров'я у зв'язку з використанням працівниками засобів особистої гігієни, Директива 90/269/ЄС від 290 травня 1990 р. про мінімальні вимоги із безпеки та охорони здоров'я при ручному переміщенні важких речей та ін.) є найважливішою серед актів ЄС з техніки безпеки та виробничої санітарії.

Крім директив, що визначають мінімальні вимоги, на підставі ст. 95 ДЄС були прийняті директиви, які гармонізують право країн-членів з цими директивами. Вони стосуються класифікації, маркування і пакування машин і приладів з точки зору безпеки їх транспортування і використання (наприклад, Директива 89/392/ЄС, що була змінена Директивою 91/368/ЄС про уніфікацію правових положень країн-членів відносно машин). Гармонізація при цьому носить технічний характер і приписує дослідження виробів до того, як вони будуть впроваджені в обіг, дослідження виробу незалежними установами і дослідження виробу за увесь час його експлуатації на підприємстві. Технічні норми розроблені спеціалізованими міжнародними і європейськими організаціями із стандартизації. Усього в законодавстві ЄС нараховується понад сто різного роду актів у цій сфері [3, с. 56].

У Стратегії ЄС було запропоновано розглядати питання безпеки і здоров'я на виробництві як цілісну систему «виробничого благополуччя», що реалізується через удосконалення його якісних характеристик при забезпеченні безпечного і здорового виробничого середовища, з урахуванням постійних змін в організації праці та появою нових ризиків (особливо ризиків соціально-психологічного характеру).

Слід визначити, що концепція права на безпечні та здорові умови праці в ЄС містить наступні ключові елементи: системний характер політики у сфері безпеки і здоров'я на виробництві, розробленої та застосованої як на рівні держави в цілому, так і на рівні окремих роботодавців; індивідуалізація та комплексність зазначененої політики, що передбачають урахування не тільки технологічних і організаційних, але й також соціально-психологічних аспектів праці та факторів, пов'язаних із виробничим середовищем; нагляд і контроль за додержанням норм про безпеку і здоров'я працюючих осіб силами органів

ЄС, внутрішньодержавних органів, роботодавців, працівників, їхніх представників та сумісних органів; реалізація зазначеного права з дотриманням принципу рівності; співробітництво працівників і роботодавців, а також роботодавців між собою в справі забезпечення безпечних і здорових умов праці; участь працівників у прийнятті відповідних рішень; актуальність, технічна і організаційна сучасність, а також комплексність і постійне удосконалення заходів із забезпечення безпечних і здорових умов праці; переважна відповідальність роботодавця за забезпечення безпечних і здорових умов на виробництві.

Уніфікація правових норм у межах ЄС найповніше запропонована саме у сфері безпеки і гігієни праці. Відповідно до щорічних планів заходів щодо виконання Загальнодержавної програми адаптації законодавства України до законодавства ЄС [4, ст. 367] у сфері охорони праці повинні бути розроблені проекти нормативно-правових актів, що стосуються загальних вимог щодо охорони праці працівників гірничодобувних галузей промисловості, правил охорони праці при виконанні робіт на борту риболовних суден, загальних вимог стосовно забезпечення роботодавцями охорони праці працівників.

Література

1. Особисті немайнові трудові права працівників у системі трудових прав [Текст] : монографія / І. В. Лагутіна. — Одеса : Фенікс, 2014. — 428 с.
2. Европейская социальная хартия (пересмотренная) (Страсбург, 3 мая 1996 г.) [Текст] // Труд за рубежом. — 2000. — № 3. — С. 121–158.
3. Волошина С. М. Правове регулювання безпеки та гігієни праці [Текст] : монографія / С. М. Волошина. — Одеса : Фенікс, 2013. — 240 с.
4. Загальнодержавна програма адаптації законодавства України до законодавства Європейського Союзу [Текст] : Закон України від 18 березня 2004 р. // Відомості Верховної Ради України. — 2004. — № 29. — Ст. 367.

ПІРАТСТВО ЯК СУЧАСНА ЗАГРОЗА МОРСЬКІЙ БЕЗПЕЦІ

Морське піратство представляє собою одну з найстаріших та жахливих проблем, яка приховує у собі загрозу для усього світу.

Розпочинаючи мову про піратів, ми завжди уявляємо собі романтичні історії про свободу, якою наповнене життя у відкритому морі. Однак у наш час піратство вже не має жодної долі романтизму та не полягає в звичайному мародерстві під прапором Веселого Роджера. Сьогодні це — страшні реалії морського життя, які становлять небезпеку для усього світового співтовариства.

Конвенція Організації Об'єднаних Націй з морського права 1982 року у статті 101 відносить до піратства:

а) будь-який неправомірний акт насильства, затримання або будь-який грабіж, що чиниться з особистими цілями екіпажем чи пасажирами якогось приватновласницького судна або приватновласницького літального апарату і спрямований: i) у відкритому морі проти іншого судна або літального апарату або проти осіб або майна, які перебувають на їх борту; ii) проти будь-якого судна або літального апарату, осіб або майна в місці поза юрисдикцією якої б то не було держави;

б) будь-який акт добровільної участі у використанні будь-якого судна або літального апарату, вчинений зі знанням обставин, в силу яких судно або літальний апарат є піратським судном або літальним апаратом;

с) будь-яке діяння, що є підбурюванням або свідомим сприянням здійсненню дії, передбаченої у підпункті (а) або (б) [1, ст. 101].

Останнім часом найбільш небезпечними регіонами за часовою вчинення зазначених дій є береги Сомалі та Аденської затоки.

Вирішення проблеми піратства у цих районах є можливим тільки за умови координації зусиль держав на регіональному та міжнародному рівнях у напрямку патрулювання морського простору та застосування заходів відповідальності до осіб, які були затримані за вчинення піратських дій.

Так, Європейський Союз спрямував свою операцію «Атланта» на боротьбу з піратством біля берегів Сомалі. Одне з провідних місць у забезпеченні військово-морської підтримки у боротьбі з піратством також займає Організація Північноатлантичного договору (НАТО). Більш того, активна діяльність з організації протидії піратству здійснюється такими державами, як Китай, Індія, Іран, Малайзія та Росія [2, с. 8].

Різке збільшення піратських нападів, яке спостерігалось протягом 2008 року, призвело до того, що Радою Безпеки ООН на її 6046-му засіданні, було прийнято Резолюцію 1851, якою було знову засуджено всі акти піратства та закликано держави та міжнародні організації, які здатні це зробити, активно брати участь в боротьбі з піратством та збройним розбоєм біля берегів Сомалі [3, п. 1, 2].

Незважаючи на те, що величезна кількість держав виявляє бажання побороти таке суспільно небезпечне явище, як піратство, координація їх зусиль у цьому напрямку вбачається дуже складним процесом. Насамперед це пов'язано з тим, що шляхи, які обирає кожна окрема держава для мінімізації ризиків піратських нападів, є різними, а єдиний міжнародний обов'язок з координації антипіратської діяльності держав відсутній.

Очевидно, що саме через відсутність правильної взаємодії держав проблема піратства залишається у незмінному стані. Так, сьогодні піратство справляє величезний вплив як на морську галузь, так і на економіку держав в цілому. Якщо намагатися узагальнити, піратство тягне за собою як прямі, так і непрямі наслідки.

До прямих наслідків цього небезпечного явища можна віднести виплату викупу за судно та членів екіпажу; спричинення збитків судну та вантажу; пошкодження судна або вантажу, залучених у піратський напад; витрати на розслідування піратського нападу; витрати, пов'язані з домовленостями та доставкою грошових коштів та ін.

Що стосується непрямих наслідків, до яких призводять піратські дії, то до них можливо віднести загальні витрати, спрямовані на боротьбу проти піратства, встановлення підвищених тарифів за перевезення вантажу та страхових премій у небезпечних районах.

Отже, сьогодні морське піратство становить небезпеку для усього світового співтовариства та призводить до великої кількості негативних наслідків. Оскільки координація зусиль держав у боротьбі з цим явищем проходить досить складно, то й піратство продовжує виступати найнебезпечнішим фактором впливу на різні сфери морської галузі.

Література

1. Конвенція Організації Об'єднаних Націй з морського права 1982 року [Електронний ресурс]. — Режим доступу: http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/995_057 — Назва з екрана.
2. Ahnefeld J. V. The International Fight against Modern-Day Piracy — Are the Legal Regulations Enough? : Small Master's Thesis / Janin Viviane Ahnefeld. — Tromsø: University of Tromsø, 2011. — 57 p.
3. Резолюція 1851 (2008), ухвалена Радою Безпеки на її 6046-му засіданні 16 грудня 2008 року [Електронний ресурс] / Рада Безпеки ООН. — Режим доступу: http://zakon1.rada.gov.ua/laws/show/995_h68 — Назва з екрана.

O. В. Толкаченко

кандидат юридичних наук,
доцент кафедри цивільно-правових дисциплін

ПРАВОВІ ПРИНЦИПИ ОХОРONI TA ВIKORISTANНIA MORСЬKOGO SEREDOVIЩA

Світовий океан з його біологічними та мінеральними ресурсами, поряд з атмосферним повітрям, озоновим шаром, космічним простором, Антарктикою з її флорою і фауною, є універсальним природним об'єктом та ресурсом, ефективна охорона і захист якого, так само як і раціональне використання, неможливі в рамках та зусиллями однієї окремо взятої держави. Такий стан речей не тільки прямо підтверджується численними договорами і угодами, укладеними державами з приводу зазначених природних об'єктів, але є важливим пріоритетом політики морських держав.

Поряд з універсальними договорами, що містять загальні норми, на міжнародному рівні детальне врегулювання питань щодо природоохоронної діяльності здійснюється за допомогою

регіональних договорів. Міжнародні договори вимагають, щоб держави взаємодіяли у випадку виникнення надзвичайних ситуацій та застосовували найкращі можливі заходи для усунення небезпеки та мінімізації шкоди морському середовищу.

Договірні міжнародні норми спрямовані на утвердження і закріплення правових принципів охорони морського середовища. Р. Л. Бобров обґрунтовано зазначив, що: «Основні принципи кожної системи міжнародного права концентровано відображають діючі у відповідних міжнародних відносинах провідні закономірності суспільного розвитку» [1, с. 77]. *Принцип охорони морського середовища*, за словами Ю. М. Колосова, є компонентом одного з основних принципів сучасного міжнародного права — принципу охорони навколошнього середовища [2, с. 5–21]. А. А. Ковалев розвив дану думку та визначив, що *принципи міжнародного морського екологічного права* — комплексний інститут, сформований на межі двох галузей — міжнародного морського права та міжнародного права навколошнього середовища. До таких спеціальних галузевих принципів, на його думку, належать: принцип охорони морського середовища, принцип збереження та раціонального використання живих морських ресурсів, принцип неспричинення шкоди території інших держав, принцип свободи відкритого моря [3, с. 269]. Н. А. Соколова також визначала спеціальні принципи у сфері охорони навколошнього середовища, які стосуються охорони морського середовища: принцип загальної, але диференційованої відповідальності; принцип обережності підходу; принцип «забруднювач платить»; принцип незаподіяння шкоди навколошньому середовищу за межами національної юрисдикції; принцип міжнародного природоохоронного співробітництва [4, с. 11–12]. Ці принципи складають основні положення міжнародно-правового режиму використання та збереження морських ресурсів.

Деякі з вищеназваних положень (свобода відкритого моря, попередження забруднення морської води) були закріплені ще в Женевській конвенції про відкрите море 1958 року. Стаття 24 даної Конвенції закріплювала, що кожна держава зобов'язується видавати правила для попередження забруднення морської води нафтою з кораблів або з трубопроводів чи в результаті розробки або розвідки поверхні морського дnia або

його надр. Стаття 25 зобов'язувала кожну державу вживати заходів для попередження забруднення моря від занурення радіоактивних відходів, з урахуванням всіх норм і правил, які можуть бути вироблені компетентними міжнародними організаціями [5].

Конвенція ООН з морського права від 10 грудня 1982 року підтвердила та доповнила положення Женевської конвенції з морського права 1958 року шляхом закріплення нових норм та введення нових інститутів морського права щодо територіального моря, архіпелажних вод, правил транзитного проходу через міжнародні протоки, виключної економічної зони, континентального шельфу та району морського дна за межами континентального шельфу [6].

Таким чином, поряд із свободами відкритого моря (свободою судноплавства, свободою рибальства, свободою польотів, свободою прокладки кабелів і трубопроводів, свободою зводити штучні острови, установки й споруди, свободою здійснювати морські наукові дослідження) в Конвенції ООН з морського права встановлюються вимоги щодо забезпечення захисту і збереження морського середовища, які відображаються в одному з принципів міжнародного екологічного права, котрі були неофіційно кодифіковані у Міжнародному пакті щодо навколошнього середовища та розвитку (четверта редакція від 22 вересня 2010 року), принципі захисту екологічних систем Світового океану. Аналізуючи тенденції розвитку міжнародного природоохоронного законодавства, можна зробити висновок, що увага міжнародного співтовариства перемістилася з вирішення проблем забруднення прісних вод до охорони морського середовища, а океан почав розглядатися не лише як об'єкт природи, але й як об'єкт екологічних правовідносин.

Література

1. Бобров Р. Л. Современное международное право. Объективные предпосылки и социальное назначение [Текст] / Р. Л. Бобров. — Л.: Изд-во Ленингр. ун-та, 1962. — 114 с.
2. Колосов Ю. М. Ответственность в международном праве [Текст] / Ю. М. Колосов. — М.: Юрид. лит., 1975. — 256 с.
3. Ковалев А. А. Современное международное морское право и практика его применения [Текст] / А. А. Ковалев. — М.: Науч. кн., 2003. — 415 с.

4. Соколова Н. А. Теоретические проблемы международного права окружающей среды [Текст] / Н. А. Соколова. — Иркутск: Изд-во Иркут. гос. ун-та, 2002. — 240 с.
5. Конвенция про відкрите море [Електронний ресурс]: Міжнародний документ від 29 квітня 1958 р. — Режим доступу: http://zakon0.rada.gov.ua/laws/show/995_180 — Назва з екрана.
6. Конвенция ООН з морського права від 10 грудня 1982 року [Текст]: Ратифікована Законом України від 3 червня 1999 року № 728-XIV // Відомості Верховної Ради України. — 1999. — № 31. — Ст. 254.

O. M. Царителі

аспірантка кафедри загальноправових дисциплін та міжнародного права

ЩОДО ДЕЯКИХ АСПЕКТІВ МІЖНАРОДНО-ПРАВОВОЇ ОХОРОНИ ПРАВ ІНТЕЛЕКТУАЛЬНОЇ ВЛАСНОСТІ

У цій статті ми зробили спробу обговорити деякі важливі питання міжнародно-правової охорони прав інтелектуальної власності (далі — ІВ). На сьогодні простежується глобальний характер наукових досліджень, в той час як право ІВ є досі багато у чому носить національний характер. Хоча основні принципи захисту ІВ схожі в багатьох країнах, але є певні відмінності в законодавствах, і це впливає на співпрацю.

Питання інформації завжди мають дві проблемні сторони: з одного боку, забезпечення сприятливих умов розповсюдження (отримання) необхідної інформації та, з іншого боку, забезпечення захисту від несанкціонованого розкриття інформації. На першому плані — доведення до зацікавлених осіб даних про наявні результати ІВ для їх ефективного застосування в економічний і цивільно-правовий обіг і, в той же час, захист інформації — забезпечення монополії володаря прав на результати інтелектуальної діяльності для реалізації його майнових інтересів. У першому випадку це створення системи розкриття інформації про наукові розробки і технології з метою більш ефективного її подання на ринку ІВ, формування механізмів розкриття інформації про ІВ як складової частини її маркетингу і трансферту. У другому випадку це створення правових та організаційних механізмів охорони інформації, що містить відомості про результати інтелектуальної діяльності. Торкаючись інформацій-

ного аспекту проблеми захисту прав ІВ, не можна не відзначити і таке питання, як інформаційна підтримка рішень, прийнятих у сфері формування державної політики у цій галузі [1].

У контексті обраної теми ми повинні розрізнати основні види об'єктів права ІВ, включаючи ті, що охороняються завдяки патентам, товарним знакам, авторським правам і комерційним таємницям. Щоб зрозуміти відмінності між цими типами ІВ, ми наведемо деякі приклади їх застосування.

Патент являє собою документ, наданий урядом для авторів винаходу, що підтверджує їх пріоритет у відкритті і стверджує, що винахідникам надаються певні права. Після того, як видали патент, вирішуються питання використання, продажу, імпорту або пропозиції до продажу винаходу. Ці права надаються тільки на обмежений період. Тим не менше, треба розуміти, що сила патенту не є необмеженою, він не виключає участі інших учених у роботі над тією ж проблемою задля поліпшення існуючих рішень.

Практично все створене людиною може бути запатентовано доти, доки воно є новим та корисним. Національний характер патентів означає, що патент зареєстрований у національному патентному відомстві і діє на території цієї країни. Для того, щоб спростити процедуру патентної експертизи та координації зусиль національних патентних відомств, особливо у випадку, коли один і той же патент представлений у декількох країнах, було укладено декілька міжнародних договорів. Найбільш важливим з них є Договір про патентну кооперацію, який являє собою угоду про міжнародну співпрацю в галузі патентів між 142 країнами. Патентні заявки мають номери, які починаються з літер WO. При цьому слід мати на увазі, що ці патентні заявки, ще не є патентами. Міжнародна патентна система (РСТ) не видає міжнародні патенти. Після огляду у системі права надаються національними офісами. Якщо винахід має бути захищений по всьому світу, заявка повинна бути подана у тих країнах, що представляють інтерес [2].

Авторське право захищає творче або художнє вираження ідеї. Авторські права, позначені символом ©, не поширяються на ідеї та інформацію, а тільки на форму або спосіб, в якому вони виражаються. Програмне забезпечення також може бути захищене авторським правом. Закон сьогодні не вимагає закріплення по-

відомлення про авторське право на роботу або реєстрацію; автор є власником авторських прав навіть без цих формальностей. Захист авторського права на програмне забезпечення встановлюється в більшості країн. Договір, який би закріпив патенто-спроможність програмного забезпечення, все ще не узgodжений на міжнародному рівні. Деякі країни приєдналися до Договору ВОІВ з авторського права. Цей договір забезпечує особливий захист на програмне забезпечення та комп'ютерні програми [3].

Товарний знак (або знаки обслуговування) захищає характерні особливості, знаки та імена, які використовуються у відношенні продукції (послуг) як індикаторів походження. Товарні знаки і знаки обслуговування визначаються символами «TM» і «SM» (для поки що не зареєстрованих) та ® (зареєстрованих). Комерційна таємниця — це конфіденційна інформація, яка тримається в секреті та забезпечує перевагу над конкурентами. Очевидно, що комерційна таємниця є кращим способом захисту інновацій, так довго, як це може бути таємницею. Переїзд ключових співробітників в компанію конкурента наражає комерційну таємницю на великий ризик.

Ми обговорили деякі аспекти охорони прав ІВ. Незважаючи на очевидну значущість саме міжнародно-правової охорони зазначених прав, наразі не існує єдиного механізму на міжнародному рівні, який би надав уніфіковане регулювання усім аспектам цієї досить різноманітної групи прав. Отже велику роль продовжує відігравати національне законодавство, яке, однак, потребує подальшої уніфікації та оптимізації, що, у свою чергу, не уявляється можливим без розроблення відповідного міжнародно-правового інструментарію.

Література

1. World Intellectual Property Organization, About Copyright, Frequently Asked Questions [Електронний ресурс]. — Режим доступу : <http://www.wipo.int/> — Назва з екрана.
2. Patent Cooperation Treaty of 1970 [Електронний ресурс]. — Режим доступу : <http://www.wipo.int/pct/en/texts/articles/atoc.htm> — Назва з екрана.
3. World Intellectual Property Organization Copyright Treat of 1996 [Електронний ресурс]. — Режим доступу: <http://communicationx.net/World-Intellectual-Property-Organization-WIPO-Copyright-Treaty-pdf-e21685.html> — Назва з екрана.

АКТУАЛЬНІ ПИТАННЯ ЕКОНОМІКИ ТА УПРАВЛІННЯ

A. V. Андрейченко

кандидат економічних наук, доцент
доцент кафедри економіки та управління

СПЕЦИФІКА ДОСЛІДЖЕННЯ КОН'ЮНКТУРИ РИНКІВ ХАРЧОВОЇ СИРОВИНІ ТА ПРОДУКЦІЇ АПК

Обізнаність щодо стану національної економіки та ефективності ринкових механізмів конкуренції, попиту і пропозиції, ціноутворення, податків, грошей, валюти та інших процесів помітно змінює порядок функціонування господарських систем. Це дозволяє прогнозувати динаміку попиту і пропозиції, встановлювати зв'язок між потребами і споживчими властивостями товарів, підвищувати якість та ефективність управлінських дій в стратегічному для країни ринку харчової сировини та продукції агропромислового комплексу (далі — АПК). Тому підприємцеві важливо мати мобільну систему вивчення ринку, яка б дозволила оперативно реагувати на зміну обставин, які обумовлюють напругу економічного життя і, в кінцевому підсумку, успіх господарської діяльності [1, с. 3].

Специфіка дослідження ринкової кон'юнктури представляє собою послідовність дій і сукупність конкретних прийомів дослідження, що дозволяють дати аналіз сформованого положення на ринку й виробити прогноз найближчих перспектив його розвитку [2, с. 29].

В сучасних реаліях ринок повинен бути об'єктом постійного спостереження. Але самі по собі ринкові дослідження не мають ніякої цінності, якщо вони не пов'язані із прийняттям управлінських рішень. Тому результатом таких досліджень є інформація, яка несе відповідь на питання, що цікавить суб'єктів ринку.

Нині в науковій літературі можна спостерігати безліч трактувань поняття «ринок», котре з розвитком суспільства змінювалося. Наведемо деякі з них:

— ринок — це сукупність відносин (або актів) купівлі-продажу товарів і послуг; спосіб взаємодії виробників і споживачів, заснований на децентралізованому, безособовому механізмі цінових сигналів. Він є механізмом розподілу товарів і послуг між членами суспільства шляхом добровільного обміну [3, с. 67];

— ринок — це тісний взаємозв'язок і взаємодія багатьох людей, домашніх господарств, підприємств, галузей і видів виробництва, іхні ринкові зв'язки створюють єдине ціле, а тому ринкова економіка належить до типу органічних систем [4, с. 5];

— ринок — це складний механізм руху благ і послуг в формі товарів та грошей в рамках суспільного відтворення на всіх рівнях економічної системи суспільства [5, с. 28].

З погляду кон'юнктурних спостережень ринки класифікуються за ступенем організації ринкової інфраструктури; за функціональним призначенням товару; за територіальною ознакою; за обсягом продажу товарів, ступенем конкуренції [2, с. 31].

За ступенем організації ринкової інфраструктури ринки розділяються на організовані й неорганізовані. До організованих ринків варто віднести біржову й банківську системи, товарні ярмарки, систему науково-технічних послуг і т. п. Неорганізовані ринки функціонують в основному за допомогою прямих зв'язків контрагентів ринку.

Слід зазначити, що з погляду вивчення кон'юнктури особливістю організованих ринків є наявність певної інформації про характер попиту та пропозиції. Наприклад, на фондових і товарно-сировинних біржах інформація про складну кон'юнктуру є більш повною, ніж про позабіржовий ринок за рахунок сформованої системи обліку біржових угод. Біржі публікують інформацію про торги й здійснюють певний аналіз кон'юнктури на основі відповідних індексів.

З іншого боку, повна інформація про напрямок ринкової кон'юнктури дозволяє більш швидко реагувати на її зміни, що, у свою чергу, робить кон'юнктуру більш нестійкою стосовно середніх величин. Разом з тим біржові коливання мають меншу дисперсію коливань. В меншому ступені піддаються різким коливанням кон'юнктури неорганізовані ринки, однак розкид показників кон'юнктури більш значний, ніж на організованому ринку.

Класифікація ринків залежно від функціонального призначення товарів розглядається у взаємозв'язку товарних ринків, ринків факторів виробництва та ринків послуг. Прикладом характеристики ринків за обсягами продажів товарів, масштабам і ступенем конкуренції може служити матриця, котра заповнюється даними залежно від фактичного положення на ринку та включає типи ринків, кількість споживачів, вид товару, контроль за цінами [2, с. 32]. Також можна стверджувати, що кожний з функціональних і територіальних ринків має власну організаційну структуру, це й визначає істотні розходження в методах і показниках оцінки їхньої кон'юнктури.

Таким чином, можна зробити висновок, що сучасні ринки харчової сировини та продукції АПК відносяться до ринків сировини та мають свою специфіку дослідження кон'юнктури, але основні стадії її дослідження залишаються незмінними для всіх ринків.

Література

1. Кучеренко В. Р. Аналіз ринкової кон'юнктури [Текст] : навчальний посібник / В. Р. Кучеренко, А. В. Андрейченко, С. А. Горбаченко, Р. В. Грінченко, В. А. Карпов. — Одеса : ОНЕУ, 2014. — 345 с.
2. Кучеренко В. Р. Моніторинг світових ринків харчової сировини і продукції АПК [Текст] : навчальний посібник / В. Р. Кучеренко, А. В. Андрейченко, Р. В. Грінченко. — Одеса : Прес-кур'єр, 2013. — 111 с.
3. Кириленко В. В. Економіка [Текст] : навчальний посібник / В. В. Кириленко. — Тернопіль : Економічна думка, 2002. — 193 с.
4. Макаренко П. М. Теоретичні аспекти сутності ринку та його видів [Електронний ресурс] / П. М. Макаренко. — Режим доступу : <http://www.pdaa.edu.ua/sites/default/files/nppdaa/4.2/003.pdf> — Назва з екрана.
5. Лысюк В. М. Воспроизводственная функция товарных рынков [Текст] : монография / В. М. Лысюк. — Одесса : Институт проблем рынка и экономико-экологических исследований НАН Украины, 2011. — 225 с.

O. Г. Балог

кандидат економічних наук,
старший викладач кафедри економіки та управління

УЗГОДЖЕННЯ ІНТЕРЕСІВ У ПРОЦЕСІ ФОРМУВАННЯ І РЕАЛІЗАЦІЇ РЕГІОНАЛЬНИХ СТРАТЕГІЙ СОЦІАЛЬНО- ЕКОНОМІЧНОГО РОЗВИТКУ УКРАЇНИ

Сьогоднішній стан регіонального управління не в повному обсязі відповідає сучасним вимогам, що проявляється в недостатньому ступені реакції на різноманітні потреби різних суспільних груп та окремих особистостей. Це обумовлено, з одного боку, збереженням централізованого управління з боку держави щодо процесів функціонування і розвитку її регіонів, з іншого — недостатньою активністю громади в формуванні децентралізованого управління із прийняттям на себе відповідних рішень і відповідальності. Актуальним та необхідним є пошук і впровадження новітніх підходів до управління регіональним соціально-економічним розвитком. Відбудова регіональної економічної політики на підставі найбільш ефективних європейських моделей із урахуванням специфічних тенденцій окремих соціально-економічних систем має перетворити її на дієвий інструмент розвитку громад, територій, регіонів і, в цілому, держави та суспільства.

В процесі удосконалення системи стратегічного управління розвитком регіону вельми важливим є виділення об'єктів та суб'єктів управління. Сьогодні регіон не може сприйматися лише як об'єкт управління. Як відзначає Стеченко Д. М., «регіон не лише перетворюється на суб'єкт управління, а й стає і суб'єктом, який самоуправляється» [9, с. 240]. Автор відзначає, що сьогодні неможливо розірвати регіон лише як об'єкт управління з тих причин, що призводить до повернення до адміністративного централізму, коли управління має безпосередню прив'язку до конкретного центру. Суб'єктами регіонального розвитку в Україні є законодавчі та виконавчі органи влади центру та регіону, органи місцевого самоврядування, а також різні міжрегіональні асоціації, місцеві громади, підприємці тощо [6, с. 34–36]. Їх діяльність має базуватися на принципах субсидiarності та стратегічного партнерства і створювати організаційну структуру стратегічного управління соціально-еко-

номічним розвитком продуктивних сил і середовищем життя населення регіону.

В кожному регіоні існує власний набір стратегічних гравців, який включає: представників великого бізнесу; середнього регіонального бізнесу (що працюють тільки в деякому ареалі регіонів); малий бізнес; інтелектуальні еліти (різні за складом залежно від спеціалізації і історії розвитку регіону); національні і релігійні меншини; представників виконавчої влади і місцевого самоврядування; проактивні групи, утворені за комплексною територіальною ознакою — мешканці певних міст, районів тощо [5, с. 1–10]. Кожна з цих груп має свої особливі соціальні та економічні інтереси, певним чином планує для себе заходи їх досягнення.

Попередні дослідження дозволяють стверджувати, що стратегія соціально-економічного розвитку регіону — це довгостроковий якісно визначений напрямок змін (в тому числі і розвитку) з урахуванням внутрішніх резервів та можливостей у навколоишньому середовищі. Це певна модель, якої хоче досягти регіональна система в майбутньому за рахунок реалізації формалізованої поведінки. І. Ансофф відзначав, що «за своєю суттю стратегія є переліком правил для прийняття рішень, якими організація (система) користується у своїй діяльності» [1, с. 210–225]. Стратегія має визначити, як соціально-економічна система регіону функціонуватиме і розвиватиметься, а також які саме виробничі, підприємницькі, конкурентні і функціональні заходи й дії будуть упроваджені, для того щоб вона досягла бажаних результату й ефекту.

Стратегія і тактика розвитку регіональних соціально-економічних систем має базуватися на засадах співробітництва, участі різних суб'єктів регіонального життя в розробці та прийнятті управлінських рішень, а також втіленні їх в життя — реалізації.

Отже стратегія соціально-економічного розвитку регіону має будуватися на основі усвідомлення інтересів різних суб'єктів регіонального розвитку, їх гармонізації та втіленні в системі цілей і завдань. Гармонізація інтересів розуміється як досягнення певного компромісу в масштабі задоволення інтересів суб'єктів стратегічного управління соціально-економічним розвитком регіону. Все більше науковців приходять до висновку

про необхідність посилення функції координації в процесі стратегічного управління. Суспільство приходить до розуміння, що не субординація, а координація інтересів є найбільш ефективним засобом їх узгодження та реалізації. На думку фахівців [2; 8], саме економічні інтереси є усвідомленою потребою, основним чинником, мотивом діяльності зацікавленого суб'єкта. Вони знаходять своє вираження у поставлених цілях та діях, спрямованих на задоволення потреб. Доходимо висновку, що усвідомлення інтересів, мотивів зміни їх рівня є передумовою формування стратегічних цілей об'єкту.

З одного боку, всі економічні інтереси мають бути чітко субордіновані. З точки зору регіональної соціальної економічної системи це означає, що інтереси підприємців, місцевих громад, релігійних та територіальних угруповань, наукових та інтелектуальних об'єднань мають бути підпорядковані регіональним інтересам. З іншого боку, самі регіональні інтереси мають бути підпорядковані загальнодержавним. Однак надмірна примусовість чи регулювання методами позаекономічного впливу не сприяє позитивному розвитку процесів. Таким чином, необхідно, щоб реалізація економічних інтересів усіх суб'єктів була якомога більш повною. Це можливо шляхом реалізації методу координації, який полягає у забезпеченні узгодженості в роботі за рахунок встановлення раціональних зв'язків (комунікацій) між всіма суб'єктами регіонального управління. Саме за допомогою методу координації встановлюється більш тісна взаємодія між різними органами публічної влади, здійснюються маневрування наявними ресурсами, забезпечуються єдність і погодження всіх стадій процесу управління, а також кооперація дій керівників.

На сьогодні основними інструментами, які використовуються для узгодження інтересів і цілей регіонів та держави, регіонів та їх структурних одиниць, є угоди щодо регіонального розвитку та спеціальні (вільні) економічні зони, території пріоритетного розвитку. На жаль, ці інструменти залишаються мало дієвими. Їх використання, в першу чергу, залежить від рішень державних органів влади. Отже пошук більш дієвих і ефективних методів та інструментів залишається актуальним питанням.

Аналіз різноманітних джерел дозволяє визначити, що одним із можливих методів узгодження різноманітних інтересів в про-

цесі формування стратегії може стати відкритий метод координації (далі — ВМК), який активно використовується в процесі управління інтеграційними процесами в ЄС. Визначено, що сама система прийняття рішень, що склалася в ЄС, не містить домінування тільки одного авторитетного центру та передбачає механізми агрегації інтересів різних центрів впливу — влади, бізнесу, громадськості [3, с. 92–100]. Прийняття рішень у цій системі передбачає досягнення згоди всіх учасників, які включені не в «суб'єкт-об'єктні», а в «суб'єкт-суб'єктні» відносини. На погляд автора, саме застосування ВМК на регіональному рівні під час формування і реалізації регіональних стратегій соціально-економічного розвитку дозволить визначити: яким саме чином буде відбуватися постановка стратегічних цілей і завдань та обґрунтовуватися вибір інструментів їх реалізації в наявній структурі виробничих відносин та економічних процесів [4, с. 40–78].

Фахівці відзначають наявність п'яти основних фундаментальних принципів європейської громадської політики, які можуть бути безпосередньо використані під час впровадження «новітнього» підходу до управління регіональними системами, що заснований на активному співробітництві різноманітних суб'єктів:

— відкритість: забезпечення всіх суб'єктів регіонального управління інформацією, щоб вони могли зрозуміти основну концепцію і ідею, політику, в тих питаннях, що безпосередньо їх стосуються;

— спільна участь: залучення всіх суб'єктів регіонального управління до обговорень і прийняття рішень, що стосуються їх безпосередньо і тих громад, до яких вони належать;

— відповідальність: розробка нових структурованих форм співробітництва між владою, різними структурами, бізнес-одиницями тощо, що дозволить перекласти певну міру відповідальності на них всіх;

— ефективність: отримання найбільшої користі від того, що окремі суб'єкти готові взяти на себе відповідальність за вирішення окремих суспільних територіальних, регіональних, локальних проблем, зробити свій власний внесок в успішний розвиток і реалізацію стратегії, спрямовану на досягнення сформульованого майбутнього стану регіональної соціально-економічної системи;

— згуртованість: розробка спільного бачення напряму розвитку регіону і різних можливих альтернатив його досягнення.

Використання ВМК в процесі формування і реалізації регіональних стратегій соціально-економічного розвитку має:

— надати можливість адаптувати положення державної регіональної політики і державної стратегії регіонального розвитку до регіонального рівня;

— скористатися найкращим досвідом кожного суб'єкта в процесі розробки та оцінки стратегічних альтернатив;

— встановити чіткі цілі та визначити їх пріоритетність і послідовність досягнення;

— залучити до визначення основних цілей і оцінки досягнутих результатів недержавні структури та представників управління системами нижчого рівня (районів, міст).

ВМК має бути спрямований на формування — на основі бачення майбутнього регіональної системи — спільних стратегічних цілей та сфер співпраці окремих суб'єктів (влади, підприємців, науковців, об'єднань громадян тощо), що спрямовані на вирішення конкретних проблем і досягнення визначених пріоритетів. При цьому використання цього методу під час формування і реалізації регіональних стратегій соціально-економічного розвитку передбачає розробку таких основних компонентів: рекомендації та критерії реалізації, індикатори прогресу і багаторівневий моніторинг, обмін найкращими практиками й ітеративний процес навчання, реалізацію в рамках національної політики й законодавства.

На рівні ЄС для реалізації завдання з розробки даних компонентів створено певний алгоритм дій з 4 етапів:

1) окреслення загального напряму для ЄС у сполученні зі спеціальним графіком реалізації цілей у короткостроковому, середньостроковому і довгостроковому періодах;

2) визначення кількісних і якісних індикаторів і критеріїв оцінки найкращих світових зв'язків, але адаптованих до потреб країн-членів;

3) трансформацію загальних європейських цілей у національну політику з визначенням специфічних цілей і заходів, що враховують національні та регіональні особливості;

4) періодичний моніторинг, оцінку й взаємооцінку, організовані як процес взаємного навчання [3; 7].

Вбачається за можливе (за умови усвідомлення специфіки регіональних соціально-економічних систем, їх змістової відмінності від системи ЄС, осмислення та адаптації цих етапів до регіональних економічних реалій тощо) розробити поетапний механізм реалізації співробітництва суб'єктів регіональної системи в процесі формування і реалізації регіональних стратегій соціально-економічного розвитку. Такий механізм дозволить врахувати в регіональній стратегії соціально-економічного розвитку інтереси, делеговані суспільством, інтереси корпоративних груп та об'єднань, інтереси недержавних і неприбуткових організацій тощо. Доходимо висновку, що зазначена стратегія за умови впровадження ВМК під час її формування і реалізації врахує суперечливість взаємодії складових, що засновані на різних системах цінностей.

Література

1. Ансофф И. Новая корпоративная стратегия [Текст] / И. Ансофф. — СПб. : Питер Ком, 1999. — 416 с.
2. Варич О. Г. Теоретично-правові аспекти взаємодії економічних інтересів держави і суспільства [Електронний ресурс] / О. Г. Варич // Правова держава. — Вип. 21. — Режим доступу : www.nbuu.gov.ua/portal/soc_gum/prde/2010_21/2-12.pdf. — Назва з екрана.
3. Громогласова Е. С. Теория и практика политического управления в Европейском союзе [Текст] : монография / Е. С. Громогласова. — М. : ИМЭМО РАН, 2009. — 116 с.
4. Жаліло Я. А. Теорія та практика формування ефективної економічної стратегії держави [Текст] : монографія / Я. А. Жаліло. — К. : НІДС, 2009. — 336 с.
5. Котуков О. А. Особливості регіональної політики в умовах модернізації України [Текст] / О. А. Котуков // Теорія та практика державного управління. — 2010. — Вип. 2 (29). — С. 1-10.
6. Мірзодаєва Т. Організаційно-економічний механізм регулювання регіонального розвитку України [Текст] / Т. Мірзодаєва // Наука молода. — 2005. — № 4. — С. 34-36.
7. Молодцов О. Сільовий принцип публічно-адміністративного управління та відкритий метод координації суб'єктів територіального розвитку [Електронний ресурс] / О. Молодцов // Режим доступу : www.carnegie.ru/ru/print — Назва з екрана.
8. Рибчук А. В. Ієрархія економічних інтересів суб'єктів глобальної виробничої інфраструктури [Електронний ресурс] / А. В. Риб-

чук. — Режим доступу : www.nbuu.gov.ua/portal/soc_gum/Dtr_er/2011_3/files/EC311_07.pdf — Назва з екрана.

9. Стченко Д. М. Формування механізмів регіонального управління соціально-економічними процесами [Текст] / Д. М. Стченко // Вісник Хмельницького інституту регіонального управління та права. — 2012. — № 2. — С. 240-244.

B. I. Борщ

кандидат економічних наук,
викладач кафедри економіки та управління

СОЦІАЛЬНИЙ КАПІТАЛ ЯК ФАКТОР РОЗВИТКУ ЛЮДСЬКОГО КАПІТАЛУ ОРГАНІЗАЦІЇ

Жоден із видів капіталу не породив стільки дискусій у сучасному науковому товаристві щодо інтерпретацій та методологічних питань його формування та існування, як соціальний капітал. Це пов'язано із багатьма чинниками, однак найважливішим з них є те, що існують складнощі у визначенні його критеріїв та кількісних показників аналізу, а також із історичними аспектами його генезису. Виникнення та становлення соціального капіталу пов'язано, на нашу думку, із процесами капіталізації та усвідомлення прибутковості таких понять, як соціальні мережі та довіра у сучасному постіндустріальному суспільстві та економіці знань.

Соціальний капітал існує лише у сфері соціальних зв'язків людей та виникає у процесі їх соціальної взаємодії. У рамках приналежності до соціальних структур, до яких долучається людина, виділяють наступні прояви та форми соціального капіталу:

- довіра соціальної структури до інформації, яку було впроваджено у соціальні зв'язки;
- існуючі суспільні норми та норми, які існують усередині організації, що формують адміністративно-правові методи управління;
- мережева діяльність та мережеві методи управління, які дозволяють координувати вертикальні та горизонтальні процеси в організації [1, с. 145].

Перераховані вище форми прояву соціального капіталу проявляються у соціально однорідних організаціях та об'єднаннях.

Довготривале дотримання зв'язків, які були установлені, є ресурсом, що є доступним для індивіда. Цей ресурс з часом має властивість накопичуватися та проявляти свій ефект через взаємодію із іншими індивідами, координацію їх дій чи, навпаки, має властивість вичерпуватися. Таким чином, ступінь його накопичення чи вичерпання визначає його трансформаційну функцію.

Таким чином, соціальний капітал представляє собою сукупність структурованих соціально-економічних відносин, які засновано на взаємно визнаних неформальних інститутах (нормах та цінностях), слідування яким приносить користь та вигоду суб'єктам цих відносин у вигляді соціальної ренти [4, с. 54–55]. Це капітал зв'язків та цінностей міжособистісних відносин. Соціальний капітал є супільним благом: якщо він існує у вигляді норм та мереж суспільної участі, то він є передумовою економічного розв'язку та ефективного самоуправління.

Родовим для соціального капіталу є поняття інтелектуального капіталу (соціальний капітал, за нашою думкою, є його складовим елементом) та людського капіталу (соціальний капітал — є базовим елементом формування людського). Вони тісно взаємопов'язані та відображають важливу роль персоналу у сучасній економіці та менеджменті.

За нашою думкою, ефективне використання людського капіталу є неможливим без наявності соціального. Знання передаються тільки там, де існують тісні взаємозв'язки, а якість знань, що передаються, залежить від рівня довіри цих відносин. Це можна прослідкувати на прикладі дії «парадоксу зірок». Мова йде про ситуацію, коли позиція менеджера, що володіє необхідними для посади знаннями, здібностями та навичками, збігається з існуючим бажанням здійснювати свою діяльність, та він показує близькі результасти у своїй організації, знаходячись в категорії «зірок» серед співробітників, але існує велика імовірність, що якщо він перейде в іншу організацію, він не буде таким успішним, як в попередній. Такий феномен заставляє замислитися про те, чому високі результати не можуть бути перенесені із однієї організації в іншу. Та, відповідно до цього, головним завданням менеджменту в такому випадку є необхідність зрозуміти, що саме усередині організації впливає на ефективність її трудового колективу. Відповідно до цього

не варто упускати з виду соціальний капітал, який є не менш важливою рушійною силою управлінської результативності.

Розглянемо наступну ситуацію. Менеджер А. прийшов в організацію з великим об'ємом зв'язків з афілійованими особами (наприклад, податкова інспекція, казначейство, топ-менеджмент інших організацій — постачальників ресурсів та покупців продукції/послуг тощо). Менеджер Б. вже працює значний час у цій організації, при цьому у нього такий же людський потенціал, як і у менеджера А., але він не володіє необхідними організації зв'язками за її межами. Виникає питання, який менеджер буде найбільш результативним. Таким чином, ми бачимо, що *соціальний потенціал*, тобто запас соціальних зв'язків робітника як усередині організації, так і за її межами, який він може активно використовувати при отриманні необхідної інформації, відповідно підвищуючи свій трудовий потенціал, є значним чинником особистісної компоненти результативності управлінського персоналу, тобто людського капіталу організації. Причому, чим більше соціальний потенціал індивіда, тим більше в нього можливостей для отримання інформації про способи та методи праці, особливості трудових відносин у рамках діяльності організації тощо для формування знань про цю діяльність та формування доданого трудового та людського потенціалу. А при сприятливих умовах доданий трудовий та людський потенціал долучаються до виробництва, тобто перетворюються у доданий людський капітал [3, с. 74].

Таким чином, роль соціального капіталу у створенні та становленні людського капіталу можна відобразити за допомогою механізму перетворення соціального капіталу в людський капітал: (1) соціальний потенціал; (2) соціальний капітал; (3) залучення доданого трудового та людського потенціалу у бізнес-процеси організації; (4) максимізація людського капіталу робітника та організації.

З цього бачимо, що соціальний капітал не може реалізовуватися та розвиватися автономно, без людського капіталу. Соціальний потенціал перетворюється у соціальний капітал лише за умови, якщо він призводить до максимізації доданої вартості. Отож, механізм, що описано вище, стає механізмом функціонування соціального капіталу, що призводить до приросту доданої вартості. У рамках цього механізму функціонування можна

стверджувати, що *соціальний капітал* — це неформальні відносини між робітниками та колективами організації з приводу перетворення соціального потенціалу у трудовий та людський потенціал робітників, який, у свою чергу, реалізується у людському капіталі, забезпечуючи максимізацію доданої вартості. У цьому полягає його економічна сутність [2, с. 73–95].

Механізм перетворення соціального капіталу в людський капітал обґрунтует положення, що соціальний капітал є чинником формування людського капіталу організації та опосередковано впливає на соціальну, організаційну та економічну ефективність діяльності управлінського персоналу за допомогою збільшення його трудового потенціалу. Тим самим він може забезпечувати створення нових конкурентних переваг як самого управлінського персоналу, так і організації у цілому за рахунок соціальної активності.

Література

1. Бочкаєва И. В. Взаимодействие социального и человеческого капитала организации [Текст] / И. В. Бочкаєва // Вестник Челябинского государственного университета. Экономика. — 2011. — Вып. 31, № 6 (221). — С. 142–147.
2. Бурдье П. Социология социального пространства [Текст] / П. Бурдье ; пер. с франц. ; отв. ред. перевода Н. А. Шматко. — М. : Институт экспериментальной социологии. — СПб. : Атетейя, 2007. — 288 с.
3. Лаврионова Н. И. Экономический подход к социальному капиталу [Текст] / Н. И. Лаврионова // Экономика образования. — 2014. — № 4. — С. 73–78.
4. Маилян Ф. Н. Роль социального капитала в процессе формирования и реализации человеческого капитала [Текст] / Ф. Н. Маилян // Вестник Томского государственного университета. Экономика. — 2012. — № 1 (17). — С. 51–62.

S. G. Vasiliev

Senior Lecturer, Department of Economics and Management

V. P. Diukov

PhD in Economics, Assistant Professor,
Assistant Professor, Department of Economics and Management

I. V. Rybakov

Senior Lecturer, Department of Economics and Management

INFORMATION SUPPORT OF THE MODERN SUPERMARKET

The vast majority of supermarkets in Ukraine use a model developed in the 70-ies, which can be called «a shop of the long way». «The meaning of it is that in order to carry out the whole complex of shopping the buyer needs to pass the maximum path and spend the maximum time on this way, thus encountering a full range of the shop's assortment and a large number of new products and special promotions which should encourage his/her spontaneous purchases.

Today this model is outdated. Its key shortcomings are:

- too strong load on the operation (one purchase), the buyer spends much effort on the search of one product, that leads to the increasing level of discomfort that quickly blocks desire to stay at the store and do spontaneous purchases;
- the customer gets tired quickly and this deprives him from the energy to response on the special offers taking place in the store;
- there appears the information overload that hinders the attention being paid to new goods in the assortment;
- low level of shopping comfort as people lack usual reference points.

The main objective of the new integrated model is to satisfy as quickly as possible the basic needs of customer target segments. Then this time and effort of the client saved by this approach will be directed to active participation in sales promotions that stimulate sales and to spontaneous purchases.

Organization of this model will require new categorical policies and new marketing mix. Category management is a system of portfolio (assortment) management. This is an effective mecha-

nism to ensure the fast and reliable response to changing requirements and demands of consumers.

«Managing categories and category management — a strategic cooperation of retailer and supplier, where the party controls the category as a strategic unit, and achieve growth category (increase in sales and profits) by a set of actions aimed at the buyer» [1, p. 2]. The category management maturity curve includes five stages: embryonic, adopting, advancing, excelling, aspiring [2, p. 6].

Strategic objectives of category management: to increase the turnover of goods, to reduce inventory, to increase the average amount of the check. Operational objectives are: optimization of the range; optimizing of shelf space; the development and management of planograms, price formation, manage inventory and orders, management of promotional activities. Marketing measures aimed at improving the quality of customer service. Operational objectives:

- 1) improving comfort of shopping;
- 2) attracting the attention of the buyer;
- 3) organization of the space for the purchases of the buyer.

Under the new organization the constant series of change actions is required: calculations, information markers, range, promotions etc., which will lead to increased customer loyalty.

There are new, non-standard practices developed and introduced to attract customers.

In the future, the application of this model will allow attracting and retaining the most financially solvent segment of buyers.

In accordance with the basic principles of marketing the supermarket within this concept offers several marketing mixes according to the number of main customer segments.

Each mix includes four main elements:

the product that is the set of goods and related services of a certain quality that the store offers to this segment;

price is a specific price range for each product or group of products included in this mix, and used store promotion price (discounts, bonuses, etc.). Price promotions are used in close conjunction with the third element (Marketing Communication — CMC);

CMC is a complex of means of communication with the buyer at the store, including all types of advertising, sales promotions, public relations, feedback (information obtained from customers through all channels, including specially conducted surveys);

Distribution channels is a layout and a location of goods in sales area, size of stocks, refresh rate of goods on shelves, etc.

The peculiarity of the offered approach consists in the fact that all three of the marketing complexes (according to the number of segments) are available in the same sales area at the same time. Therefore, it is necessary to make special «signals» to the target segments to ensure the allocation of appropriate systems and marketing products in the total weight of the goods sold and the recognition of the targeted at them marketing and products by the customers.

The essential link between the concepts above and the practical day-to-day work in category management is a tactogram. This document includes: assortment management; pricing; promotion planning; merchandizing [3, p. 5].

References

1. Категорийный менеджмент: теория и практика в России [Electronic resource]. — Access mode : <http://ecr-all.org/wp-content/uploads/2009/09/catman-ecrrus.pdf> — Title from the screen.
2. The Theory and Practice of Optimizing Assortment and Space [Electronic resource]. — Access mode : <http://www.jda.com/view/scm-white-paper/The-Theory-and-Practice-of-Optimizing-Assortment-and-Space/> — Title from the screen.
3. Effective Day-to-Day Category Management [Electronic resource]. — Access mode : <http://www.slideshare.net/lainejj/effective-daytoday-category-management-by-bearingpoint> — Title from the screen.

ПЕРЕДУМОВИ ПОЖВАВЛЕННЯ ІНВЕСТИЦІЙНОЇ ДІЯЛЬНОСТІ НА РИНКУ ЦІННИХ ПАПЕРІВ

Фінансова криза та події, що розгорнулися на світовій арені в результаті неї, не могла не зачепити економіку України: криза вплинула майже на всі сектори економічного життя держави, призвела до структурних зрушень та низки проблем, які вимагають термінового вирішення.

Інвестиційна діяльність країни, якщо говорити про спричинені кризою зміни, також не є винятком. На сьогоднішній день недостатньо уваги приділяється можливості збільшення інвестиційного потенціалу країни через національну банківську систему, зважаючи на те, що банківські установи України мають у своєму розпорядженні значні обсяги капіталу, які можна застосувати в інвестуванні.

Облігації внутрішньої державної позики — один із можливих варіантів перерозподілу вільних коштів для банківських установ, що, в свою чергу, є державними цінними паперами, які випускаються з метою покриття дефіциту бюджету виключно на підставі закону про бюджет на відповідний рік.

Обсяг облігацій внутрішньої державної позики (ОВДП) в обігу в період з 28 грудня 2013 р. до 31 грудня 2014 р. зріс в 1,9 раза, або на 65,134 млрд грн — до 136,187 млрд грн [3].

Ринок золота — ще один варіант трансформаційного руху інвестиційних потоків банківських установ. Перевагою цього інвестування є значна стабільність і відносна неризикованість. Українські банки обов'язково мають розглянути цей вид інвестування як альтернативу захисту від фінансових криз і курсових коливань [4].

В питанні управління інвестиційною діяльністю банків значну роль також відіграє держава. Адже державна політика може значно вплинути на стимулювання інвестиційної діяльності комерційного банку: звільнення від оподаткування частини прибутків комерційних банків або зменшення податкової ставки для банків, якщо вони спрямовують свої кошти на розвиток науки та в інноваційні проекти, а також удосконалення системи страхування інвестиційних ризиків [5, с. 106].

З метою створення нормальних умов для комерційної та інвестиційної діяльності, для стабілізації та підйому економіки держава мусить проводити відповідну фіскальну, інвестиційну, науково-технічну, цінову, амортизаційну, грошово-кредитну й інші види політики, під час реалізації яких вона вдаватиметься в комплексі як до цивільно-правових, так і до адміністративних методів.

У Україні досі немає цілеспрямованої та упорядкованої підтримки банків на складному інвестиційному шляху з боку органів державної влади. З метою розвитку інвестиційних операцій потрібне запровадження пільг з оподаткування й резервування у залежності від складу портфеля цінних паперів.

На сьогоднішній день до основних причин низької ефективності банківської системи та її інвестиційної складової можна віднести: недостатність ресурсів для проведення інвестиційних операцій; бажання банків максимізувати віддачу підвищеннем процентної ставки за кредитами; високі вимоги банків до забезпеченості інвестиційних кредитів; непрозорість ринку капіталу; недовіра до банків з боку клієнтів; недосконалість законодавства; низька ліквідність вторинного ринку цінних паперів; недостатня кількість платоспроможних позичальників [1, с. 289].

Для подолання вищеперерахованих проблем необхідно:

- 1) підтримувати розвиток ринку банківських послуг, а саме інвестиційних послуг;
- 2) вивчати практику інвестиційних послуг на досвіді окремих банків і небанківських фінансових компаній в Україні;
- 3) сприяти розвитку послуги інвестиційного менеджменту, який є могутнім інструментом залучення ресурсів;
- 4) активізувати і стимулювати державну підтримку створення інвестиційних банків та інвестиційно-банківських інститутів в Україні;
- 5) об'єднати українські інвестиційні банки в консорціуми за участю зарубіжних банків, визнаних професіоналами у сфері інвестиційно-банківського бізнесу на міжнародному фінансовому ринку для успішнішого функціонування [2, с. 238].

Можна зробити висновок, що подальшим напрямом дослідження може стати розроблення процесу вдосконалення самого

механізму управління інвестиційною діяльністю банків у посткризовий період та визначення шляхів удосконалення діяльності держави в інвестиційному процесі.

Література

1. Вовчак О. Д. Банківська інвестиційна діяльність в Україні [Текст] / О. Д. Вовчак. — Львів : Вид-во Львів. комерц. акад., 2005. — 544 с.
2. Данилов Р. І. Активізація діяльності банків на ринку цінних паперів в посткризовий період [Текст] / Р. І. Данилов // Фінансово-кредитне стимулювання розвитку територіальних суспільних систем : міжнар. наук.-практ. конф. 15 березня 2013 р. : тези доп. — Луцьк, 2013. — С. 238–242.
3. Офіційний сайт Національного банку України [Електронний ресурс]. — Режим доступу: <http://www.bank.gov.ua> — Назва з екрана.
4. Святченко А. Д. Золота лихоманка [Електронний ресурс] / А. Д. Святченко. — Режим доступу: <http://news.finance.ua>. — Назва з екрана.
5. Масленников Є. І. Дослідження розвитку ринку фінансових послуг України [Електронний ресурс] / Є. І. Масленников, А. А. Чкан // Економіка: реалії часу. — 2012. — № 2 (3). — С. 105–110. — Режим доступу: <http://www.economics.opu.ua> — Назва з екрана.

M. O. Євдокимова

здобувачка кафедри економіки та управління

ЩОДО ВИЗНАЧЕННЯ КОРПОРАТИВНОЇ СОЦІАЛЬНОЇ ВІДПОВІДАЛЬНОСТІ

За останні два десятиліття соціальна та етична поведінки підприємств більш широко відомі як корпоративна соціальна відповідальність (далі — КСВ) були в центрі уваги громадських дебатів. Протягом цього часу КСВ прогресувала в усюому світі, але цей розвиток здійснювався гетерогенним чином. Існують варіації в концептуальному плані КСВ, витоки концепцій, шляхи її розвитку, характер участі зацікавлених сторін та інституційні аспекти (регулювання та культурно-пізнавальні проблеми). Це поле стало центром дебатів, в яких обговорюються питання інтерпретації КСВ [1, с. 352–355].

Термін «корпоративна соціальна відповідальність» став популярним в 1960-ті рр. і залишився терміном, який використовували без розбору, щоб покрити юридичну і моральну відповідальність більш вузько [2]. Згідно з думкою американської професорки Донни Дж. Вуд (1991), корпоративна соціальна відповідальність (також корпоративна совість, корпоративне громадянство або стійкість відповідального бізнесу) існує як форма корпоративного саморегулювання, яка інтегрована в бізнес-модель. КСВ функціонує як механізм саморегулювання, допомогою якого є моніторинг діяльності бізнесу та забезпечення його активного дотримання закону, етичних норм та міжнародних стандартів [3, с. 702].

Політичні соціологи зацікавилися КСВ в контексті теорії глобалізації, неолібералізму і пізнього капіталізму. Деякі соціологи розглядають КСВ як форму капіталістичної легітимності і, зокрема, відзначають, що те, що почалося як громадський рух проти розкutoї корпоративної влади, було перетворено корпораціями в «бізнес-модель» і пристрої «управління ризиками», часто з сумнівним результатом [4; 5]. КСВ повинна допомогти місії організації, а також бути керівництвом до того, що компанія несе відповідальність за своїх споживачів та перед соціальною спільнотою в цілому. Економічні, інституціональні та правові аспекти КСВ останнім часом знайшли висвітлення в роботах українських науковців, зокрема В. Воробея, Л. Денисюка, Р. Колиско, Р. Краплич, Є. Б. Кубко, О. Лазаренко, Л. Г. Лаптевої, М. Саприкіної, В. В. Сміренського, М. Стародубської та інших. Проте в сучасних умовах глобальних економічних викликів назріла нагальна потреба в дослідженні новітньої парадигми корпоративної соціальної відповідальності, її механізму, сучасних концепцій і шляхів імплементації світового досвіду застосування КСВ у діяльності національних компаній [5, с. 320].

Походження концепції КСВ, її регулювання та розвиток не мають погодженого визначення серед науковців та практиків. КСВ представляє привабливу галузь досліджень для наукового співтовариства, промисловості та суспільства [6]. Незважаючи на привабливість цієї теми і широку наукову дискусію, ще відсутній консенсус щодо правильного або універсального визначення КСВ.

З філософської точки зору етика в бізнесі може бути виражена у наступному твердженні Канта: «За законом людина винна, коли вона порушує права інших осіб. В етиці вона винна, якщо вона тільки думає робити так» [7, с. 540]. Фірми дивляться на КСВ як на узагальнючий термін, який вказує, що етичний бізнес повинен діяти як відповідальний громадянин суспільства. Ділова етика є частиною філософії бізнесу, філією філософії, яка займається філософськими, політичними, етичними основами бізнесу та економіки [8].

Корпораціям пропонується вести себе соціально відповідально, тим не менш, в бізнесі та академічному світі існує невизначеність щодо того, як КСВ повинна бути визначена. Деякі кажуть: «Ми подивилися на визначення і в основному немає жодного» [9].

Велика кількість визначень, які, на думку професора антропології бізнесу в університеті Амстердама Van Marrewijk [10, с. 806], часто зміщено в бік конкретних інтересів, перешкоджає розвитку і реалізації концепції КСВ. Це питання стало обговорюватися в діловій пресі і серед бізнесменів та політичних лідерів, в науковій літературі. Теоретичні зауваження були висловлені розуміння щодо того, чому корпорації зобов'язані діяти соціально відповідальними способами. Велика кількість літератури з корпоративної соціальної відповідальності є описовою чи регулятивною. Сам термін «корпоративна соціальна відповідальність» уперше був сформульований Генеральним Секретарем ООН Кофі Аннаном тільки у 1999 р. Існують декілька визначень цього поняття. У науковій літературі корпоративну соціальну відповідальність розглядають як просування практик відповідального бізнесу, які приносять користь бізнесу і суспільству і сприяють соціальному, економічному і екологічно стійкому розвитку шляхом максимізації позитивного впливу бізнесу на суспільство і мінімізації негативного.

З інституційної точки зору КСВ виступає як добровільний набір практик, який є частиною корпоративних заходів на стику бізнесу та суспільства. Наступні визначення КСВ представлені в таблиці.

Таблиця

Визначення КСВ з інституційної точки зору

1.	Європейська комісія (European Commission)	Корпоративна соціальна відповідальність є процесом з інтеграції соціальних, екологічних, етичних прав людини і стурбованістю за споживачів в основній стратегії діяльності компанії [11, с. 1].
2.	Всесвітня рада підприємців зі сталого розвитку (The World Business Council for Sustainable Development)	Корпоративна соціальна відповідальність — це триваюча спроможність бізнесу зробити свій внесок в економічний розвиток, підвищення якості життя працівників та їх сімей, а також співтовариства і суспільства в цілому [11, с. 2].
3.	Проект політики глобальної корпоративної соціальної відповідальністі (Global Corporate Social Responsibility Policies Project)	Глобальна корпоративна соціальна відповідальність може бути визначена як бізнес-практика, заснована на етичних цінностях і повазі до працівників, суспільства і навколошнього середовища [12].
4.	Організація об'єднаних націй з промислового розвитку (United Nations Industrial Development Organisation)	Корпоративна соціальна відповідальність — це концепція управління, в якій компанії інтегрують соціальні та екологічні проблеми у своїх ділових операціях та взаємодії із зацікавленими сторонами [13].
5.	Діловий словник (Business Dictionary)	Корпоративна соціальна відповідальність — це відповідальність компанії по відношенню до громадськості та навколошнього середовища (як екологічного та соціального), в якому вона здійснює свою діяльність. Компанії висловлюють цю поведінку, за допомогою переробки своїх відходів та скорочення забруднення навколошнього середовища, сприяють створенню освітніх та соціальних програм [14].

Закінчення табл. 1

6.	Меморандум про соціальну відповідальність бізнесу в Україні	Соціальна відповідальність бізнесу — відповідальне ставлення будь-якої компанії до свого продукту або послуги, споживачів, працівників, партнерів; активна соціальна позиція компанії, яка полягає у гармонійному співіснуванні, взаємодії та постійному діалозі із суспільством, участі у вирішенні найгостріших соціальних проблем [15].
7.	Соціальна відповідальність в Україні: погляди різних стейкхолдерів: регіональний аспект	Корпоративна соціальна відповідальність — це соціальна захищеність та дотримання прав працівників, відповідальність перед споживачами, дотримання законодавства, раціональне використання ресурсів і турбота про екологію, дотримання прав людини, благодійна діяльність, відповідальність перед партнерами, відповідальність перед суспільством [16, с. 28].

Література

1. Hoffman A. J. Institutional Evolution and Change: Environmentalism and the US Chemical Industry [Текст] / A. J. Hoffman // Academy of Management Journal. — 1999. — Vol. 42. — P. 351–371.
2. Matthews R. Environmental Sustainability Goals for Business [Електронний ресурс]. — Режим доступу : <http://www.economy.nauka.com.ua/?op=1&z=1199> — Назва з екрана.
3. Wood D. J. Corporate Social Performance Revisited [Текст] / D. J. Wood // The Academy of Management Review. — 1991. — Vol. 16, No. 4. — P. 691–718.
4. McWilliams A. Corporate Social Responsibility: Strategic Implications [Текст] / A. McWilliams, D. Siegel, P. M. Wright // Journal of Management Studies. — 2006. — Vol 43, No. 1. — P. 1–18.
5. Shamir R. Socially Responsible Private Regulation: World-Culture or World-Capitalism? [Текст] / R. Shamir // Law & Society Review. — 2006. — Vol. 45, Issue 2. — P. 313–336.
6. Мазуренко В. П. Сучасна концепція корпоративної соціальної відповідальності у міжнародному бізнесі [Електронний ресурс] /
7. Lectures on Ethics: the Cambridge Edition of the Works of Immanuel Kant, translated by Peter Heath [Текст]. — Cambridge : Cambridge University Press, 1997. — 540 p.
8. Luetge C. Handbook of the Philosophical Foundations of Business Ethics, Springer [Електронний ресурс] / C. Luetge // Режим доступу : <http://www.springer.com/us/book/9789400714939> — Назва з екрана.
9. Jackson P., Hawker B. Is Corporate Social Responsibility Here to Stay? [Електронний ресурс] / P. Jackson, B. Hawker // Режим доступу : <http://onlinelibrary.wiley.com/store/10.1002/csr.132/> — Назва з екрана.
10. Котлер Ф. Маркетинг менеджмент [Текст] / Ф. Котлер, К. Л. Келлер ; [пер. с англ. С. Жильцова, М. Жильцова, Д. Раевской ; науч. ред. А. М. Немчин, В. А. Дуболазов]. — 12-е изд. — СПб. : Питер, 2012. — 810 с.
11. European Commission, Corporate Social Responsibility: a New Definition, a New Agenda for Action [Електронний ресурс]. — Режим доступу : http://europa.eu/rapid/press-release_MEMO-11-730_en.htm — Назва з екрана.
12. The World Business Council for Sustainable Development [Електронний ресурс]. — Режим доступу : <http://www.wbcsd.org/work-program/business-role/previous-work/corporate-social-responsibility.aspx> — Назва з екрана.
13. United Nations Industrial Development Organisation [Електронний ресурс]. — Режим доступу : <http://www.unido.org/en/what-we-do/trade/csr/what-is-csr.html> — Назва з екрана.
14. Business Dictionary [Електронний ресурс]. — Режим доступу: <http://www.businessdictionary.com/definition/corporate-social-responsibility.html> — Назва з екрана.
15. Меморандум про соціальну відповідальність бізнесу в Україні від 16.12.2005 р. [Електронний ресурс] : Офіційний сайт Центру розвитку КСВ в Україні. — Режим доступу : <http://www.csr-ukraine.org> — Назва з екрана.
16. Зінченко А. Г. Соціальна відповідальність в Україні: погляди різних стейкхолдерів. Регіональний аспект [Текст] / А. Г. Зінченко, М. А. Саприкіна. — К. : Фонд «Східна Європа», 2008. — С. 28–30.

**ОСОБЛИВОСТІ КОРПОРАТИВНОЇ СОЦІАЛЬНОЇ
ВІДПОВІДАЛЬНОСТІ СЕРЕД ПІДПРИЄМСТВ МАЛОГО
ТА СЕРЕДНЬОГО БІЗНЕСУ**

До останнього часу пов'язані з корпоративною соціальною відповідальністю (далі — КСВ) витрати могли дозволити собі тільки найбільші та найпотужніші компанії. Тим не менш, у зв'язку з тим, що підприємства почали підвищувати свої вимоги до постачальників та ресурсів, які вони використовують (як з точки зору законодавства, так і щодо їх стандартизації та сертифікації), підприємствам малого та середнього бізнесу також необхідно інтегрувати КСВ в свою систему управління, щоб мати можливість зберегти свої конкурентні позиції на ринку.

В деяких країнах, щоб стимулювати впровадження корпоративної соціальної відповідальності, виокремлюють спеціальну категорію нагород для представників малого та середнього бізнесу (далі — МСБ). Існує, наприклад, малазійська нагорода прем'єр-міністра, ірландська премія President's Awards for Corporate Social Responsibility, британська Awards for Excellence; в Україні, в межах Національного конкурсу бізнес-кейсів з КСВ, також існує окрема категорія, яка має назву «Краща практика з КСВ серед малого та середнього бізнесу» [1].

Таким чином спростовується стереотип про те, що КСВ — це лише «примха», яку мають великі корпорації з величезними бюджетами. Сьогодні впровадження політики КСВ аж ніяк не залежить від кількості грошей, які має компанія. Однак не потрібно порівнювати програми соціальної відповідальності, які впроваджують великі та малі підприємства.

Дослідження, яке було проведено департаментом Європейської комісії з питань промисловості, мало за мету визначити, наскільки малі та середні підприємства Європи залучені до процесу реалізації КСВ. Основними висновками, які були отримані, є те, що [2, с. 445–446]:

— залучення залежить від розміру підприємства (політику КСВ застосовують 48 % малих та 65 % середніх підприємств);

— реалізація політики КСВ не залежить від галузі компанії, але спостерігалася географічна розбіжність (наприклад, 33 % підприємств МСБ у Франції та 83 % — у Фінляндії);

— серед усіх компаній, що було досліджено, половина залучена до КСВ;

— лише 8 % підприємств отримують пільги або дотації від держави за те, що реалізують політику КСВ;

— понад 75 % представників МСБ серед опитуваних можуть визначити вигоди від корпоративної соціальної відповідальності.

Незважаючи на усталену думку про те, що МСБ не спроможній до реалізації політики КСВ, соціальна відповідальність, визначена в ньому з самого початку, — це можливість задовольняти інтереси споживачів, соціальні запити оточуючого середовища, можливість надання робочих місць та ін.

Одним з головних повідомлень, яке необхідно довести представникам малого та середнього бізнесу, є наступне: корпоративна соціальна відповідальність — це концепція, яка не обов'язково має на увазі додаткові фінансові (або інші) витрати або примусові заходи. Політика КСВ, насамперед, має бути вписана в бізнес-стратегію компанії, тому що вона стосується планування розвитку підприємства, поліпшення його конкурентоспроможності та оптимізації витрат.

Література

1. Центр розвитку корпоративної соціальної відповідальності [Електронний ресурс]. — Режим доступу : <http://csr-ukraine.org/> — Назва з екрана.
2. Саприкіна М. А. Корпоративна соціальна відповідальність: моделі та управлінська практика [Текст] : підручник / Саприкіна М. А., Ляшенко О., Саєнус М. А., Місько Г. А., Зінченко А. Г. ; за наук. ред. д. е. н., проф., засл. діяча науки науки і техніки України Редькіна О. С. — К. : Фарбований лист, 2011. — 480 с.

Л. М. Зілковська

кандидат юридичних наук, доцент
доцент кафедри цивільно-правових дисциплін

ІНТЕРДИСЦИПЛІНАРНИЙ ФАКУЛЬТЕТ ЗА МОДЕЛЛЮ LIBERAL ARTS AND SCIENCES ЯК СТРУКТУРНИЙ ПІДРОЗДІЛ КЛАСИЧНОГО УНІВЕРСИТЕТУ

Право на освіту, на творчу діяльність, так само як і право на працю, належать до основних конституційних соціальних, економічних та культурних прав людини. Реалізація права на працю залежить від можливості здобуття якісної освіти і професійної підготовки. З огляду на це лібералізація освіти дасть змогу людині виграти в процесі еволюції суспільства, гнучко пристосовуючись до економічних та соціальних змін у суспільстві.

Стаття 53 Конституція України передбачає можливість реалізації громадянами України права на освіту, встановлює гарантії з боку держави доступності і безоплатності, зокрема вищої освіти в державних і комунальних навчальних закладах; розвитку професійно-технічної, вищої і післядипломної освіти, різних форм навчання; дає право громадянам безоплатно здобути вищу освіту в державних і комунальних навчальних закладах на конкурсній основі тощо.

Статтею 54 Конституції України громадянам гарантується свобода літературної, художньої, наукової і технічної творчості, держава зобов'язана сприяти розвиткові науки, встановленню наукових зв'язків України зі світовим співтовариством [1].

Новий Закон України «Про вищу освіту» [2], на відміну від скасованого Закону № 2984–III від 17.01.2002 р., передбачає:

– автономію вищого навчального закладу, що означає самостійність, незалежність і відповідальність вищого навчального закладу у прийнятті рішень стосовно розвитку академічних свобод, організації освітнього процесу, наукових досліджень, внутрішнього управління, економічної та іншої діяльності, самостійного добору і розстановки кадрів у межах, встановлених цим із законом (ст. 1 та ін. закону);

– дає особам, які навчаються у вищих навчальних закладах, не тільки право вибору форми навчання під час вступу до вищого навчального закладу, а й право вибору навчальних дисциплін у межах, передбачених відповідною освітньою програмою та ро-

бочим навчальним планом, в обсязі, що становить не менш як 25 відсотків загальної кількості кредитів ЕКТС, передбачених для даного рівня вищої освіти. При цьому здобувачі певного рівня вищої освіти мають право вибирати навчальні дисципліни, що пропонуються для інших рівнів вищої освіти, за погодженням з керівником відповідного факультету чи підрозділу.

Таким чином можна вважати, що засади побудови викладання за принципами Liberal Arts and Sciences існують вже сьогодні.

Liberal Arts and Sciences — освітня програма за моделлю вільних мистецтв та наук. Сучасна освіта за такою моделлю є системою вищої освіти, що покликана виховувати у студентах бажання та здібності навчатися, критично мислити та вміло висловлювати свою думку, а також виховувати громадян, які спроможні стати активними учасниками демократичного суспільства.

Водночас новий закон, запроваджуючи багато нововведень, безпосередньо не передбачає академічної свободи у викладанні, як це передбачено в законах про вищу освіту багатьох країн Європи, які прийнято з огляду на вимоги статті 13 Хартії основних прав Європейського Союзу, якою проголошено свободу художньої творчості та науково-дослідної діяльності, зокрема й необхідність дотримання свободи викладання у вищому навчальному закладі [3]. Хоча потреба у цьому є.

В Україні навчальний процес за принципом Liberal Arts Education побудовано в інноватора у вищій освіті — Національному університеті «Києво-Могилянська академія» (далі — НаУКМА), що дозволяє випускників мати не лише набір знань, а й набір компетенцій, котрі дозволяють бути гнучким і краще пристосованим до глобалізованого і мінливого ринку праці. Liberal Arts є зasadничим принципом функціонування університету, який не можна ставити під сумнів або зазіхати на нього за будь-яких умов [4], через традиційний для Києво-Могилянської академії механізм Liberal Arts Education, який дозволяє самостійно обирати навчальні курси, сертифікатні програми, формуючи свою, можливо, унікальну спеціалізацію [5].

З огляду на можливості системи вищої освіти за моделлю Liberal Arts and Sciences бути плацдармом адаптації людини до характеру роботи в різних сферах життєдіяльності вона визна-

на у світі і запроваджена до освітніх програм, до системи вищої освіти багатьох країн.

Інтердисциплінарне навчання загалом — це сполучення компетенцій та знань з двох та більше галузей знань в загальній програмі. Інтердисциплінарність трактують у вужчому і ширшому значеннях:

а) підхід, що має справу з предметом, який виходить за межі дисципліни, проте її мета залишається в рамках дисциплінарного дослідження і полягає в перенесенні методів з однієї дисципліни в іншу;

б) підхід, що об'єднує методи різних галузей, модифікуючи їх чи створюючи новий метод для вивчення предмета, який виходить за межі однієї дисципліни.

Використання досвіду провідних вищих навчальних закладів світу має полегшити процес запровадження освітньої моделі свободи вільних мистецтв і наук шляхом створення інтердисциплінарного факультету на базі багатогалузевого (класичного) університету в Україні. Його необхідність зумовлюється:

- нечіткістю мотивації частини абітурієнтів при виборі майбутньої спеціальності;

- відсутністю спеціалістів з широким спектром знань, гнучкістю та критичністю мислення;

- зацікавленістю у формуванні нового освітнього середовища, де гуманітарні, природничі та математичні науки є частиною однієї системи ліберальної (вільної) освіти;

- необхідністю впровадження інтердисциплінарних підходів при побудові навчального плану (зокрема злиття та укрупнення курсів), зменшення суворості при складанні освітніх програм, що домінує у системі вищої освіти України;

- залежністю між університетською освітою та перспективами працевлаштування;

- потребами у переформатуванні освітніх програм з огляду на еволюцію суспільства, соціальний прогрес, у прилаштуванні освіти до перманентних змін в економічних відносинах країни для ефективної зміни спеціальності випускників вищих навчальних закладів.

Створення інтердисциплінарного факультету — структурного підрозділу класичного університету, дозволить задовільнити

потреби молоді у сучасній вищій освіті, суспільні потреби сьогодення в підготовці спеціалістів з широким спектром знань та гнучкістю мислення, що спроможні вирішувати нестандартні задачі.

Література

1. Конституція України [Електронний ресурс] : Закон України від 28.06.1996 р., із змін., внес. згідно із Законами України: за статном на 21.02.2014 р. — Режим доступу : <http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/254> %D0%BA/96-%D0%B2%D1%80 — Назва з екрана.
2. Про вищу освіту [Електронний ресурс] : Закон України від 01.07.2014 р. із змін., внес. згідно із Законами України за статном на 05.07.2015. — Режим доступу : <http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/1556-18> — Назва з екрана.
3. Хартия основних прав Європейського Союза [Електронний ресурс] : Міжнародний документ от 07.12.2000 г. — Режим доступу: http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/994_524 — Назва з екрана.
4. Мелешевич А. А. Концептуальні засади стратегічного розвитку НаУКМА [Електронний ресурс] / Національний університет «Києво-Могилянська академія». — Режим доступу: <http://www.ukma.edu.ua/index.php/component/content/article/179-vybory/kandydaty/1476-meleshevych-andrii-anatoliiovych> — Назва з екрана.
5. Голуб О. Найкраща освіта — через науку [Електронний ресурс] / Національний університет «Києво-Могилянська академія». — Режим доступу : <http://www.ukma.edu.ua/index.php/news/1884-dekan-fakultetu-pryrodnychynkh-nauk-oleksandr-holub-naikrashcha-osvita-cherez-nauku> — Назва з екрана.

A. В. Іванищева

старший викладач кафедри економіки та управління

МІЖНАРОДНІ ТРАНСПОРТНІ ПЕРЕВЕЗЕННЯ В СУЧASNIX УМОВАХ

Транспорт — одна з найважливіших галузей національної економіки, ефективне функціонування якої є необхідною умовою стабілізації, структурних перетворень економіки, розвитку зовнішньоекономічної діяльності, задоволення потреб на-

селення та суспільного виробництва у перевезеннях, захисту економічних інтересів України. Розвиток і вдосконалення транспорту в системі зовнішньоекономічних зв'язків держави здійснюється відповідно до національної програми з урахуванням його пріоритету та на основі досягнень науково-технічного прогресу і забезпечується державою.

Розглянемо класифікацію міжнародних перевезень:

1) за видами транспорту — повітряні, автомобільні, залізничні, морські, річкові, переміщення трубопровідним транспортом;

2) залежно від кількості використованого транспорту — прості, змішані;

3) залежно від об'єкта — перевезення вантажів, пасажирів, багажу, вантажобагажу, пошти;

4) залежно від використання транспортних компаній — перевезення однією або кількома транспортними організаціями прямого сполучення, кількома послідовними перевізниками, непрямого сполучення;

5) залежно від маршруту — міжнародні перевезення в суміжному сполученні, в транзитному сполученні, наскрізного сполучення;

6) залежно від кількості пересадок — пересадочні, безпересадочні.

Якщо розглянути статистику перевезень, то можна з впевненістю сказати, що морські перевезення утримують у світі пальму першості. До переваг морських вантажоперевезень можна віднести наступні чинники:

- низька собівартість транспортування на великі відстані;
- універсальність самих перевезень, швидкість та універсальність навантажувально-розвантажувальних робіт при цьому виді перевезень.

До недоліків можна віднести такі:

- термін морських перевезень достатньо великий, можливі відхилення від графіку доставки через погодні умови, можливість втрати вантажу через піратів;

- сезонність перевезень у окремих районах, низька мобільність [1].

На цей час найбільш широке розповсюдження отримали контейнерні перевезення. Контейнерні перевезення — сучас-

ний і найбільш економічний вид доставки вантажів з усіх використовуваних в трансконтинентальному повідомленні.

Особливо ефективні контейнерні перевезення та застосування контейнерів тоді, коли потрібно перевезення змішаних або мультимодальних перевезень, внаслідок чого значно знижуються витрати на перевезення, зберігання і перевалку вантажів. Значне місце в загальному об'ємі контейнерних перевезень в Україні займають контейнерні перевезення морським транспортом. Вони є незамінними, коли потрібні вантажні перевезення в країни або з країн Азії і Америки.

У перевезеннях між країнами значне місце займають контейнерні автомобільні вантажоперевезення. Доставка вантажів між країнами включає вибір маршруту і необхідного транспорту.

Міжнародні контейнерні перевезення організуються між підприємствами, залізничними станціями, портами та одержувачами вантажів, між централами збути та розподілу.

Перевезення контейнерами забезпечує склонність вантажу при певному температурному режимі і режимі необхідної волості на всьому шляху руху [2].

Контейнерні перевезення стають все більш популярними через свою універсальність і відносне дотримання строків доставки. Універсалізація процесів обробки контейнерів стала настільки вагомою перевагою, що таким чином стали перевозити сипучі вантажі, включаючи зернові, а також рідкі вантажі (у флексі-танках). Такий спосіб перевезення найбільш привабливий для компаній, що операють невеликими партіями товарів, тому що стандартний 20-футовий контейнер перевозить близько 20 т зерна. За оцінками фрахтових брокерів, в 2014 р. близько 20% всіх поставок зернових до країн Південно-Східної Азії були здійснені в контейнерах.

Україна як один зі світових лідерів зернового експорту не відстає від цього тренда. Частка відправок зернових в контейнерах на експорт невелика і не перевищує 3% від загального експорту, проте обсяги відвантажень зернових в контейнерах збільшуються. У 2014–2015 рр. експорт зернових в контейнерах досяг рекордного показника в 336 тис. т. [3].

Таким чином, можна зробити висновки, що для того, щоб Україна зайняла достойне місце серед країн, що надають послуги з міжнародних перевезень на високому рівні, необхідно

на державному рівні розробляти інструменти, що будуть стимулювати транспортні перевезення: гнучку тарифну політику, технічне переозброєння портів та залізничних станцій, нові інформаційні технології, що дозволять прискорити та оптимізувати процес оформлення замовлень, вантажів, перетинання кордонів, удосконалювати технології перевізного процесу, сервісу послуг.

Література

1. Морські вантажоперевезення: переваги та недоліки [Електронний ресурс]. — Режим доступу : http://www.borispol.org.ua/publ/biznes/vidy_dejatelnosti/morski_vantazhoperevezennja_perevagi_ta_nedoliki/278-1-0-1023 — Назва з екрана.
2. Контейнерні перевезення та параметри морських контейнерів [Електронний ресурс]. — Режим доступу : <http://zbs.lutsk.ua/news/pereviznykam/konteinerni-perevezennya-ta-parametry-morskykh-konteineriv/> — Назва з екрана.
3. Экспорт зерновых в контейнерах из Украины в 2014/15 году стал рекордным [Електронний ресурс]. — Режим доступу : <http://www.ukragroconsult.com/news/eksport-zernovyh-v-konteinerah-iz-ukrainy-v-2014-15-godu-stal-rekordnym> — Назва з екрана.

E. V. Кривенко

аспирантка кафедри економіки и управління

СТРУКТУРА СОВРЕМЕННЫХ МЕХАНИЗМОВ ФОРМИРОВАНИЯ СТРАТЕГИИ ПРЕДПРИЯТИЯ

В основе управління бізнесом лежить розробка стратегії, її адаптація к специфіці компанії та реалізація. Стратегія компанії — комплексний план управління, який повинен укріпити положення компанії на ринку та забезпечити координацію зусиль, привлечение та удовлетворення потребителів, успішну конкуренцію та досягнення глобальних цілей. Процес розробки стратегії основується на тщательном изучении всех возможных направлений развития и деятельности и заключается в выборе общего направления, осваиваемых рынков, обслуживания потребностей, методов конкуренции, привлекаемых ресурсов и моделей бизнеса. Другими словами,

стратегія означає вибір компанією шляху розвитку, ринків, методів конкуренції та ведення бізнесу. Стратегія компанії — комбінація методів конкуренції та організації бізнесу, спрямована на задовілення клієнтів та досягнення організаційних цілей [1, с. 28].

С поняттям стратегії тесно пов'язано поняття моделі бізнеса (бізнес-моделі) — цим терміном обозначається спосіб отримання прибутку від діяльності компанії. Формально модель бізнеса компанії пов'язана з економічною складовою стратегії, з соотношенням доходи — издережки — прибуток, з фактичними та планируемими доходами від продажу товарів компанії, з стратегією конкуренції, з структурою издережек, рівнем доходів, потоками прибутку та окупаемостю інвестицій. Бізнес-модель компанії призначена забезпечити ефективність стратегії з точки зору отримання прибутку. Следовательно, поняття моделі бізнеса уже, ніж поняття стратегії бізнеса. Стратегія визначає методи конкуренції та ведення бізнеса компанії (не касаючись конкурентних фінансових результатів та последствій конкурентної боротьби), а бізнес-модель на основі показників прибутку та издережек, отриманих в результаті застосування цієї стратегії, забезпечує життєздатність компанії. Довгий строк роботи бізнеса в своєму сфері та стабільна удовлетворююча прибуток говорять про наявність у компанії успішної бізнес-моделі, підтверджуючи рентабельність та життєздатність її стратегії.

Модель бізнеса показує, наскілько економічна складова стратегії компанії, т. е. соотношення доходи — издережки — прибуток, забезпечує життєздатність всього підприємства. Розробка, впровадження та реалізація стратегії — приоритетні завдання менеджменту. Менеджери розробляють стратегію та відповідають за вибір моделі бізнеса компанії. Стратегія створює ориентири продуктивності, представлення про конкурентні переваги, план дій для удовлетворення покупців та досягнення високої продуктивності. Без тщательно сформульованої стратегії діяльність організації теряє смысла, втрачує конкурентоспроможність, веде до внутрішньому застою та ухудшенню результатів.

Кроме того, действия отдельных подразделений, отделов, групп и менеджеров должны представлять собой единое скоординированное целое, так что высший менеджмент обязан согласовывать работу всех подразделений компании. Единая стратегия для всего предприятия — вот база для объединения действий и решений разных подразделений организации в одно целенаправленное усилие. Если нет стратегии, менеджмент не может сформулировать бизнес-модель, которая обеспечит прибыль [2, с. 54].

Восприятие стратегии — важный компонент управления успешным бизнесом [3, с. 118]. Под восприятием автор подразумевает, что у группы руководителей высшего уровня имеется одинаковое понимание того, в каком направлении движется фирма. Некоторое представление о том, где и каким образом фирма старается конкурировать, дает уверенность менеджерам всех уровней. Существует ряд причин, по которым можно сказать, что стратегия является неотъемлемой частью компании:

- стратегия имеет отношение к неизвестному будущему;
- существует много путей, которым фирма может следовать;
- фирмы функционируют в динамичных конкурентных условиях.

Руководители высшего уровня должны принимать стратегические решения. У них нет удобной позиции академического наблюдателя, сущность работы высшего руководства состоит в том, чтобы решать проблемы, связанные со стратегией компании.

Современный бизнес действует в постоянно изменяющейся внешней среде. Стратегия является подвижным звеном компании, единой цепью, по которой компания продвигается вперед. Если компания хочет добиться успеха при помощи своей избранной стратегии, она должна воспользоваться некоторыми инструментами, необходимыми для создания стратегического успеха. Это не пошаговая модель. Ни один подход не может дать гарантии, что стратегия будет удачной, так как по определению нечто, установленное сегодня, будет подвержено влиянию событий, происходящих в будущем, и даже самый детальный анализ не может предвидеть абсолютно все [4, с. 85].

Литература

1. Ансофф И. Новая корпоративная стратегия [Текст] / И. Ансофф. — СПб. : Питер Ком, 2009. — 416 с.

2. Ковени М. Стратегический разрыв [Текст] / М. Ковени. — М. : Альпина Бизнес Букс, 2004. — 320 с.
3. Хасси Д. Стратегия и планирование [Текст] / Д. Хасси. — СПб. : Питер, 2001. — 216 с.
4. Кох Р. Стратегия: как создать что-то новое [Текст] / Р. Кох. — СПб. : Питер, 2003. — 265 с.

E. A. Кузнєцов

кандидат економічних наук, доцент
завідувач кафедри економіки та управління

УПРАВЛІНСЬКІ ПРОЦЕСИ СТВОРЕННЯ УНІВЕРСИТЕТУ ТРЕТЬОГО ПОКОЛІННЯ

Прогрес сучасної соціально-економічної системи суспільства неможливий без пошуку, розробки та впровадження інноваційної моделі економічного розвитку. Інноваційний шлях розвитку економіки без якісного розвитку фундаментальної науки є утопією. Найважливішим вектором діяльності університетів є реалізація процесу створення нових фундаментальних і прикладних досліджень, які і повинні стати основою базового і просунутого навчання в рамках навчальних програм університетів.

Необхідно відзначити, що в системі економічної політики і практики управлінської діяльності відсутність прогресу пов'язана з низьким рівнем, насамперед, фундаментальних досліджень у сфері економіки та менеджменту. Якщо суспільна дискусія про фундаментальну економічну науку та необхідності її розвитку має досить довгу історію, то про менеджмент як про фундаментальну науку, в кращому варіанті, є полярні точки зору, а в гіршому випадку — дискусія відсутня повністю.

Більшість університетів України розглядають підготовку менеджерів як певну кон'юнктурну діяльність з невизначеними орієнтирами наукової, аналітичної і практичної бази професійних знань [1, с. 18–21]. У цьому питанні ми не поставили і не вирішили багато проблем розвитку університетів другого покоління, а зараз актуально і потрібно розробляти механізми переходу до розвитку університетів третього покоління, щоб не залишилися назавжди на задвірках світового цивілізаційного розвитку (див. табл.).

Таблиця
Концептуальні ознаки трьох поколінь університетів

Професійні якості університету	Перше покоління, середньовіччя	Друге покоління, модель Гумбольдта, XIX–XX століччя	Третьє покоління, ХХІ століччя
Мета	Освіта	Освіта і дослідження	Освіта, дослідження, практичне застосування нових знань
Роль в суспільстві	Захист істини	Відкриття законів природи	Створення цінностей
Метод пізнання	Схоластика	Сучасний науковий монодисциплінарний	Сучасний науковий міждисциплінарний
Кого готовлять	Професіоналів	Професіоналів і вчених	Професіоналів, вчених і підприємців
Орієнтація	Вселенська	Національна	Глобальна
Мова	Латинь	Національні мови	Англійська
Внутрішня організація	Земляцтва	Факультети	Автономні інститути
Хто керівник	Канцлер	Вчений (за сумісництвом)	Професійний менеджер

Третє покоління університетів створює важливі передумови для розвитку управлінської науки, яка на основі системних наукових, аналітичних і практичних інновацій буде формувати нову модель підприємницької діяльності. Принципи, які ляжуть в основу нової моделі підприємницької діяльності, будуть визначати не стільки широкий спектр професійних відносин науковців і практиків менеджменту, скільки системно-інтегральну площину їх професійної діяльності. Це означає, що процес інтелектуалізації управлінської діяльності стає основним інноваційним стрижнем професіоналізації менеджменту, а наука і практика менеджменту не можуть існувати окремо. Саме в університетах третього покоління появляється необхідна база для розвитку корпоративних вищих шкіл менеджменту, як автономних інститутів для підготовки за базовими трьома рівнями професіоналізації менеджменту [2, с. 200]. Зрозуміло, що роботу з відкриття таких шкіл необхідно починати вже зараз, при певній чи повній автономії від університетів другого

покоління. Але ця діяльність повинна також активно просувати ідею повноцінного становлення і розвитку університетів саме третього покоління.

В креативній економіці присутність великого науково-дослідного університету дає регіону величезну перевагу. Бостон багато в чому зобов'язаний своїм високотехнологічним «дивом» Массачусетському технологічному інституту. Силіконову долину неможливо собі уявити без Стенфордського університету, який є її давнім креативним ядром.

На наш погляд, наявність великого університету виявляється основним компонентом інфраструктури креативної економіки, більш важливим, ніж канали, залізниці і шосе минулих епох. Університет є також величезним потенційним ресурсом конкурентоспроможності сучасного соціально-економічного розвитку. Щоб ефективно сприяти регіональному зростанню, університет повинен грati три взаємопов'язані ролі, що відображають «Три Т» креативних центрів, а саме *технологію, талант i толерантність* [3, глава 14].

Технологія. Університети виступають центрами передових досліджень у цілому ряді галузей, від програмного забезпечення до біотехнології, і є важливими джерелами нових технологій і подальшого їх комерційного впровадження.

Талант. Університети володіють властивістю притягувати талановитих людей. Залучаючи провідних дослідників і вчених, університети тим самим привертають аспірантів, генерують створення науково-практичних підприємств і комерційних компаній, які розміщуються поблизу, складаючи самостійний відтворюваний інноваційний цикл зростання.

Толерантність. Університети також сприяють створенню прогресивного, відкритого і терпимого людського клімату, що допомагає залучати членів креативного класу.

Lітература

1. Кузнецов Э. А. Инновационная роль университета в системе развития лидерства и профессионализации управленческой деятельности в Украине [Текст] / Э. А. Кузнецов. — Одесса : Пресс-курьер, 2015. — 106 с.
2. Кузнецов Э. А. Современное управленческое исследование : интегральные признаки и формат системных ограничений [Текст]

- / Э. А. Кузнецов // Вісник Хмельницького національного університету. Серія «Економічні науки». — 2015. — Том 2, № 3. — С. 198–202.
3. Флорида Р. Креативный класс. Люди, которые меняют будущее [Текст] / Р. Флорида. — М. : Классика–XXI, 2011. — 432 с.

O. E. Mazur

кандидат економічних наук, доцент
доцент кафедри економіки та управління

ІНСТИТУЦІОНАЛЬНІ ДЕФОРМАЦІЇ В ТОРГОВЕЛЬНОМУ ПІДПРИЄМНИЦТВІ УКРАЇНИ: ПАСТКА ВУЛИЧНОЇ ТОРГІВЛІ

В структурі торговельного підприємництва України найбільш активним сегментом є роздрібна торгівля, яка демонструє стійке випереджувальне зростання порівняно як з оптовою торгівлею, так і з ВВП України. Зокрема, якщо за період 2009–2014 рр. ВВП України в номінальних цінах зріс у 1,71 раза, то оборот роздрібної торгівлі збільшився у 2,02 раза. У 2014 р. індекс роздрібного товарообороту порівняно з попереднім роком становив 1,02, а оптового товарообороту — 0,91 [1]. Це свідчить про те, що саме роздрібний сегмент торгівлі є рушійною силою, котра забезпечує зростання усієї торговельної галузі.

Однак за зовнішнім фоном позитивної динаміки торгового сектора приховані глибокі деформації інституціонального характеру. Йдеться про феномен інституціональних пасток — стійких, але неефективних норм (інститутів) господарських відносин, які зберігаються навіть при спробах їх викорінення [2; 3]. Будучи різновидом ефекту блокування (*lock-in*), пастки не просто уповільнюють розвиток системи, а й сприяють її руйнуванню. В одній із попередніх статей автора [4] було започатковано опис деяких інституціональних пасток для роздрібної торгівлі. В цій роботі йтиметься про ще одну пастку, названу нами «пасткою вуличної торгівлі».

На відміну від європейських країн, де переважна частка торгівлі припадає на організовану торгівлю через сучасні формати, в Україні процеси осучаснення торговельного підприємництва

супроводжуються збереженням істотної економічної ваги вуличної торгівлі, передусім на ринках. Так, у 2012 р. в Україні функціонувало більше 2,6 тис. ринків з майже 900 тис. торгових місць, які забезпечували зайнятість близько 30 тис. осіб [5, с. 163]. У зв'язку з розвитком сучасних торгових форматів кількість та обсяги діяльності ринків поступово скорочуються, але скорочення є відносно повільним (за 2009–2012 рр. кількість ринків зменшилася лише на 4 %, а кількість працівників — на 6 %) і пов'язано переважно із перебудовою відкритих ринків у багатофункціональні торговельні комплекси в рамках реалізації муніципальних та місцевих програм облагородження територій.

Спроби держави осучаснити торгівлю на ринках в регіонах наштовхуються на ряд протидіючих факторів, ось деякі з них:

- невміння підібрати якісний пул орендарів при створенні торгових центрів, що відлякує відомі бренди;
- низькі темпи освоєння торговцями правил грамотної роботи в цивілізованих торгових форматах;
- проектування торгових центрів за зразками, що нагадують базари, тощо.

Не дають істотних результатів і зусилля влади щодо удосконалення функціонування роздрібних ринків в напрямі їх переворення на сучасні торговельно-сервісні комплекси.

Параadox полягає в тому, що, згідно з розповсюдженою думкою, торгівля на ринках є архаїзмом і затримує перехід української торгівлі до цивілізованих її форм, але не можна ігнорувати й те, що вона розв'язує дуже важливі соціальні завдання. По-перше, базарна торгівля орієнтована переважно на бідний прошарок населення, яке готове витратити більше часу на пошуки дешевших продуктів і для якого мають цінність особистісні стосунки з продавцем. Серед таких людей зберігається часто небезпідставна думка про більш високу якість, свіжість та екологічність продуктів харчування, які реалізуються на ринках. По-друге, вулична торгівля частково вирішує проблему зайнятості в Україні, надаючи робочі місця некваліфікованій робочій силі. По-третє, ринкова торгівля є єдиним доступним каналом продажу сільськогосподарської продукції, виробленої в приватних господарствах селян, які не мають іншої альтернативи їхньої реалізації.

Нині провідні українські рітейлери розглядають формат роздрібних базарів як серйозного конкурента, особливо в невеликих населених пунктах. Треба визнати, що за фасадом необлаштованих ринків, хоча й повільно, але все ж таки відбуваються якісні структурні зрушення: посилення концентрації бізнесу (формування великих дистрибуторських організацій, які беруть на себе функції оптової закупівлі та розповсюдження товарів в ринковій мережі), розширення обслуговуючих послуг, впровадження сучасних форм продажу і сервісу, оптимізації асортименту тощо. Поки що споживчі ринки зберігають ключову перевагу перед мережевою торгівлею: вони мають потенціал швидкої адаптації до мінливих умов господарської кон'юнктури. Тому підкresлимо, що інституціональна пастка вуличної торгівлі має дуальний характер і не може бути однозначно визначена як негативне явище. Це треба враховувати при спробах «наведення порядку» в діяльності ринків, що практикуються українською державою в останні роки, і втіленні в регіональних проектах програм розвитку внутрішньої торгівлі та організації торгівлі на ринках.

Література

1. Державна служба статистики України [Електронний ресурс]. — Режим доступу : <http://www.ukrstat.gov.ua/> — Назва з екрана.
2. Полтерович В. М. Институциональные ловушки и экономические реформы [Текст] / В. М. Полтерович // Экономика и математические методы. — 1999. — Т. 35, вып. 2. — С. 3–20.
3. Полтерович В. М. Трансплантация экономических институтов [Текст] / В. М. Полтерович // Экономическая наука современной России. — 2001. — № 3. — С. 24–50.
4. Мазур О. Е. Институцийні пастки роздрібної торгівлі України [Текст] / О. Е. Мазур // Економічна теорія. — 2014. — № 2. — С. 61–69.
5. Роздрібна торгівля України у 2012 році [Текст] / під заг. кер. В. О. Піщайка. — К. : Укрстат, 2013. — 173 с.

С. І. Масленніков

доктор економічних наук, доцент
доцент кафедри економіки та управління

ТЕОРЕТИЧНІ АСПЕКТИ ІННОВАЦІЙНОЇ ЕКОНОМІКИ

Почавши соціально-політичні та індустріально-економічні перетворення, країна стала перед вибором найбільш перспективних напрямків державної політики, які визначають нові контури суспільства. У наукових дослідженнях розглядаються безліч варіантів розвитку, серед яких виділяють два: продовження ринкових реформ; активізація економічних перетворень на основі стабілізації політичної та законодавчо-правової системи, нової економічної стратегії, а також інтеграції країни у світове господарство [4, с. 46].

Разом з тим можливий і інноваційний шлях розвитку економіки, що передбачає взаємозалежне становлення науково-технічної, виробничої, фінансової, соціальної, інституціональної та інших сфер. Для країни в цілому інноваційна стратегія — це найбільш значимі цілі технологічного розвитку, що визначають напрям пріоритетного фінансування, створення інтелектуальної та інформаційної структури для проектування, заохочення менеджменту, що дозволяє максимально використовувати людські ресурси, оновлення законодавчої бази інноваційної сфери, насамперед у галузі оподаткування, а також реструктуризація наукової сфери з виділенням інноваційного сектору, зайнятого пошуком найбільш ефективних завершених дослідницьких проектів, які можуть реалізуватися в дієві проекти.

Раціональне поєднання державного сектора з підприємницьким в окремих випадках дозволить ефективно використовувати основні елементи стратегії «запозичення», активізувати інноваційну діяльність, наростили обсяги виробництва науковою конкурентоспроможної продукції. Такі ж умови і обмеження характерні для стратегії «нарошування». Її можна успішно застосовувати в окремих галузях промисловості реального сектора економіки та військово-промислового комплексу.

Для формування інноваційної стратегії, яка враховує нишній стан української економіки, необхідно створити:
— інноваційну систему;

– постійно діючу міжгалузеву робочу групу з вироблення і формування її концепції.

– міжгалузевий інтелектуальний центр, який аналізує стан інноваційного процесу [6, с. 56].

Постійно діючий в інноваційній сфері «мозковий» центр допоможе прискорити пошук принципу структуризації науки, посилити інноваційну активність на стику «наука — виробництво» в нових економічних умовах, що не тільки внесе наукові акценти в наукове середовище, а й створить нові джерела (у тому числі і позабюджетні) для фінансування наукових досліджень.

Децентралізація інвестиційного процесу, яка відповідає економічним перетворенням (приватизація державного сектора, розвиток приватного капіталу, виникнення венчурних фірм різних форм власності), призведе до різноманіття форм фінансування інноваційних проектів, у цьому зв'язку набуває значення не тільки вироблення чіткої стратегії структурної перебудови, її націленість на ефективне виробництво, але і здатність використовувати весь арсенал інструментів прямого і непрямого регулювання припливу приватного і суспільного капіталу для фінансування інноваційної діяльності.

Таким чином, інвестиції в інноваційному процесі є одним з основних факторів. Інвестиційна привабливість інноваційних проектів — основний мотив фінансування інновацій. Успіх інноваційної діяльності багато в чому залежить від достатності ресурсного забезпечення, у тому числі і від інвестиційної за-безпеченості. Інвестиції в будь-якому з секторів економіки вимагають фінансових вкладень. Для того, щоб отримати додатковий прибуток, підвищити ефективність діяльності суб’єкта господарювання, отримати соціально-економічний ефект, необхідно здійснити фінансові вкладення. Тим не менше, проблема вибору об’єктів фінансових вкладень для підприємця не обмежується граничною сумою інвестиції. Дослідження показали, що найбільшою ефективністю володіють вкладення в інновації, де підприємець має можливість отримувати понад моно-польний прибуток. Високий потенціал ефективності інновацій забезпечує попит на нововведення з боку підприємців, формуючи ринок науково-технічних, організаційних, економічних та соціальних нововведень. Як джерела інвестування можуть виступати бюджети усіх рівнів, іноземні інвестиції, власні ко-

шки суб’єктів господарювання, а також акумульовані у формі фінансового капіталу тимчасово вільні кошти організацій та установ, заощадження населення.

Література

1. Альтман Э. Равновесие и экономический рост [Текст] / Э. Альтман; пер. с англ. — М. : Прогресс, 1997. — 411 с.
2. Ансофф И. Стратегическое управление [Текст] / И. Ансофф ; сокр. пер. с англ. — М. : Экономика, 1989. — 519 с.
3. Бланк I. A. Фінансова стратегія підприємства [Текст] / I. A. Бланк. — К. : Ніка-Центр, 2006. — 520 с.
4. Масленіков Є. І. Методологічні та практичні засади дослідження системи управління фінансовою стійкістю промислового підприємства [Текст] : монографія / Є. І. Масленіков. — Одеса : Прескур'єр, 2015. — 316 с.
5. Maslennikov E. I. Strategic Assessment of the Financial Sustainability of the Industrial Enterprise [Електронний ресурс] / E. I. Maslennikov // Економіка : реалії часу. — 2014. — № 6 (16). — С. 111–115. — Режим доступу : <http://economics.opu.ua/files/archive/2014/No6/111–115.pdf> — Назва з екрана.
6. Филиппова С. В. Методология управления трансформационными процессами в промышленном производстве : дис. ... д-ра экон. наук : спец. 08.07.01 «Экономика промышленности» / С. В. Филиппова ; Нац. акад. наук України, Ин-т пробл. ринка и экон.-экол. исслед. — Одесса, 2006. — 494 с.

I. M. Ненно

кандидат економічних наук, доцент
доцент кафедри економіки та управління

МЕХАНІЗМ ФОРМУВАННЯ ДЕРЖАВНО-ПРИВАТНОГО ПАРТНЕРСТВА В ПОРТАХ

Корпоративний механізм господарювання є засобом збільшення управлінського та економічного потенціалу підприємств. Державно-приватне партнерство (далі — ДПП) дозволяє використовувати переваги приватизації, до яких ЮНКТАД відносить: поширення спектру послуг клієнтам та підвищення вантажообігу; збільшення та полегшення фінансування портових споруд та обладнання; підвищення ефективності управ-

лінської діяльності. Водночас нівелюються ризики залежності від приватних акціонерів, які мають можливість доступу до стратегічних об'єктів національної безпеки та використання монопольного положення у транспортних вузлах. Вибудування нової системи управління портами, заснованої на державно-приватному партнерстві, дозволить підвищити якість послуг та ефективність діяльності портів, що проявляється в стабілізації виробничих показників, збереженні виробничого колективу, проведенні комплексу ремонтних робіт на об'єктах портової інфраструктури, своєчасному виконанні податкових зобов'язань перед усіма рівнями бюджету, здійснення платежів за енергоресурси, виплат заробітної плати працівникам. Це говорить про високу перспективність досвіду державно-приватного партнерства для формування цілісної політики управління портовим господарством в умовах ринкової економіки.

Розвитку ДПП заважає низка факторів: відсутні механізми оцінювання, схвалення та контролю відповідних партнерських угод; високими є ризики інвестування у капіталомісткі об'єкти із довгим строком окупності; законодавство передбачає обмежену кількість форм партнерств (підряд, оренда, лізинг) для вирішення обмеженого кола завдань приватного капіталу.

Механізм формування ДПП народжується з моменту корпоратизації. Корпоратизація дозволяє використовувати стосунки власності у різноманітних форматах, таких як започаткування концесійних відносин із інвесторами, продаж акцій та активів, участь робітників підприємства в управлінні (партиципативне управління), створення спільних підприємств та контроль за виконанням зобов'язань інвестора завдяки володінню контрольним (чи управлінським пакетом акцій). Ступінь свободи приватного сектора в прийнятті управлінських та господарських рішень визначається при цьому його часткою в акціонерному капіталі.

Узагальнені показники проектів ДПП у портовій інфраструктурі наведені в таблиці. Як видно з таблиці, в період з 1990 по 2010 рр. реалізовано 364 проекта ДПП в сфері портового господарства з загальним обсягом інвестицій 54542 млн долл. [1, с. 6]. Причому найбільша кількість проектів реалізовувалася за концесійним схемами (176 проектів або 48 % від загальної

кількості реалізованих проектів), а найбільший приплів інвестицій припав на проекти «з чистого аркуша» (27887 млн долл, або 51 % від загального обсягу інвестицій):

Таблиця

Проекти державно-приватного партнерства портів

№	Основні показники	Значення
1	Число країн, що застосовують ДПП в морських портах	60
2	Кількість успішно завершених проектів	364
3	Регіон світу з найбільшою часткою в загальному обсязі інвестицій	Східна Азія та Тихоокеанський регіон (36 %)
4	Тип ДПП з найбільшою часткою в загальному обсязі інвестицій	Проекти з «чистого аркуша» (51 %)
5	Тип ДПП з найбільшою часткою у загальній кількості проектів	Концесії (48 %)
6	Скасовані або перебуваючі в тяжкому становищі проекти	8, що складає 2 % від загального обсягу інвестицій

Як свідчать наведені дані, вантажні порти, які беруть участь у проектах ДПП, характеризуються високими показниками щодо обсягу залучених інвестицій, гнучкістю та динамічністю, які є основоположними складовими перспективного розвитку.

Таким чином, формування державно-приватного партнерства у портах повинно бути засноване на відповідній організаційно-правовій формі, тоді як управління для реалізації стратегії на оптимальній організаційній структурі. Використання механізму формування та управління державно-приватним партнерством дає змогу підвищити ефективність використання державних ресурсів, гнучкість менеджменту та оперативність управлінських рішень, інвестиційну привабливість об'єктів інфраструктури. Однак необхідно відзначити, що в таких умовах підвищуються ризики національної та економічної безпеки, що потребує подальших досліджень у цьому напрямку, усвідомленні нових підходів до розвитку партнерств в ситуації загрози рейдерства та шкоди національним інтересам.

Література

1. Public Private Partnership Handbook [Електронний ресурс] / Ministry of Finance in Singapore. October 2004. — Режим доступу : http://www.mof.gov.sg/policies/attachments/Revised_PPP_Handbook_Oct_04.pdf — Назва з екрана.
2. Кудрицька Н. В. Інвестиційне партнерство держави та бізнесу на транспорті: шляхи і проблеми [Електронний ресурс] / Н. В. Кудрицька // Вісник Дніпропетровського національного університету залізничного транспорту імені академіка В. Лазаряна. — 2008. — Вип. 22. — С. 223–227. — Режим доступу : http://nbuv.gov.ua/j-pdf/vdnuzt_2008_22_53.pdf — Назва з екрана.
3. Private Participation in Infrastructure (PPI) Project Database [Електронний ресурс]. — Режим доступу : http://ppi.worldbank.org/features/March2015/H1_2014_Global_PPI_Update_FINAL.pdf — Назва з екрана.

H. B. Орлова

кандидат економіческих наук, доцент
доцент кафедри економіки и управління

ГОСУДАРСТВЕННО-ЧАСТНОЕ ПАРТНЕРСТВО КАК ФОРМА ПРИВЛЕЧЕНИЯ ЧАСТНЫХ ИНВЕСТИЦИЙ

Одним из важных инструментов социально-экономического развития регионов экономисты-теоретики и юристы считают сегодня частно-государственное партнерство. Именно эта форма координации усилий государства и бизнеса позволит привлечь инвестиционные ресурсы в те сферы экономики, где сочетается необходимость присутствия государства как субъекта экономических отношений с возможностями частного бизнеса по обеспечению повышения эффективности экономической деятельности. Преимуществом данного механизма является и создание основы для привлечения домохозяйств и фирм к решению вопросов местного и регионального социально-экономического развития.

В соответствии с Законом Украины «О государственно-частном партнерстве» данная форма определяется как система отношений между государственными и частными партнерами,

при реализации которой ресурсы обеих сторон объединяются с соответствующим распределением рисков, ответственности и вознаграждения между ними, для взаимовыгодного сотрудничества на долгосрочной основе в создании новых или модернизации действующих объектов, которые требуют привлечения инвестиций [1, ст. 1].

Существенная роль государственно-частного партнерства в региональном развитии общепризнанна. В тех странах мира, где данный механизм развития социальной и экономической инфраструктуры широко используется, этой системе взаимоотношений отводится следующая роль [2]:

- формирование совместных инвестиционных ресурсов государственного и частного секторов для достижения общественно-значимых результатов;
- использование предпринимательских мотивационных механизмов для повышения эффективности функционирования объектов государственной собственности;
- увеличение создания добавленной стоимости путем углубления переработки с целью повышения благосостояния общества;
- создание новых методов управления;
- изучение и объективное определение потребностей рынка;
- повышение эффективности использования ресурсов.

Преимущества государственно-частного партнерства, определяющие его привлекательность для обеих сторон договора, заключаются в следующем.

Для государства:

- привлечение дополнительных инвестиций и активизация инвестиционной деятельности;
- увеличение объема создаваемого валового продукта с мультиплексным эффектом;
- создание дополнительных рабочих мест и связанный с этим положительный социальный эффект;
- сокращение затрат и экономия финансовых ресурсов государства;
- оптимизация распределения рисков;
- эффективное управление имуществом;
- не поддающиеся прямой оценке положительные внешние эффекты.

Для частных инвесторов:

- доступ к ранее недоступным сферам экономической деятельности и привлечение бюджетных средств;
- расширение сети контактов с государственными разрешительными органами;
- возможность привлечения кредитных ресурсов (в том числе и от иностранных кредиторов) под государственные гарантии;
- оптимизация распределения рисков;
- повышение авторитета и формирование позитивного имиджа компании.

Основные сферы возможного использования государственно-частного партнерства выделены в Законе Украины «О государственно-частном партнерстве» [1, ст. 4]. К ним можно отнести проекты в сфере эксплуатации объектов транспортной инфраструктуры (автострад, железных дорог, портов), строительства и модернизации коммунальной инфраструктуры, коммунальных сооружений и объектов недвижимости (больницы, школы и т. д.), в сфере услуг (туризм, отдых, спорт).

Однако все отмеченные положительные моменты системы государственно-частного партнерства в Украине пока не удается в полной мере ощутить. Главные причины торможения этого процесса — отсутствие понимания перспективности и экономической целесообразности данного инструмента со стороны государственных служащих, несовершенство законодательного регулирования в этой сфере, недоверие бизнеса к реальному выполнению государством декларируемых обязательств.

Литература

1. Про державно-приватне партнерство [Електронний ресурс] : Закон України від 01.07.2010 р. із змін., внес. згідно із Законами України : за станом на 02.12.2012. — Режим доступу : <http://zakon0.rada.gov.ua> — Назва з екрана.
2. Guidelines for Successful Public-Private Partnership [Електронний ресурс]. — Режим доступу : http://ec.europa.eu/regional_policy/sources/docgener/guides/ppp_en.pdf — Назва з екрана.

Н. М. Столбуненко

кандидат економічних наук, доцент
доцент кафедри економіки та управління

ІННОВАЦІЇ — МАЙБУТНЄ УКРАЇНИ

Стратегічною метою інноваційно-інвестиційної політики України на сучасному етапі повинно стати забезпечення позитивної економічної динаміки за рахунок використання комплексу «інвестиції — інновації», формування внутрішніх інноваційно-інвестиційних механізмів саморозвитку національної економіки, оскільки інновації — це засіб розвитку економіки.

Такі вчені, як Геєць В. М., Марущак І. І., Мельник Т. М., Лещенко М. І., Лисенко Ю. В., Федулова Л. І., Семенова А. А., Карпова В. І. та інші внесли вагомий вклад в розвиток теорії і практики інноваційно-інвестиційного процесу, але деякі проблеми все ще залишаються актуальними, оскільки національна економіка сьогодення характеризується нестабільністю податкового та регуляторного законодавства, інфляційними процесами, слабким доступом до кредитних ресурсів, посиленням конкуренції, низьким рівнем капіталізації фондового ринку, зниженням рівня інвестиційної активності та інше.

На наш погляд, головними напрямками активізації інноваційно-інвестиційної діяльності сучасного етапу виступає державна підтримка та ефективне використання внутрішніх можливостей підприємств. Активна державна підтримка інноваційної діяльності, орієнтація економіки на науково-інноваційний розвиток, стимулювання інновацій, — ось ті риси національної інноваційної системи, які забезпечать Україні зростання науково-інноваційного потенціалу і розширення інвестиційних можливостей [3, с. 63]. В цьому напрямку значну увагу слід приділити наукомістким галузям промисловості як кatalізаторам економічного зростання, створюючим втілення знань у промислові технології.

На жаль, в Україні витрати держбюджету на наукові дослідження та розробки з 2,3 % ВВП в 1990 р. знизилися до 0,34 % ВВП у кризовому 1998 р. В останні роки вони склали 0,31 % ВВП. При цьому світові експерти в галузі інновацій стверджують, що успішній інноваційній економіці необхідно тримати обсяги фінансування науки і науково-дослідних робіт

не менше 2 % ВВП [3, с. 62]. Все це призвело до стану, коли наука виконує соціокультурну, а не економічну функцію в державі.

Концептуальною основою державної політики фінансового забезпечення інноваційного розвитку повинні стати створення спеціалізованих державних фінансових інститутів та їх взаємодія з банківськими і небанківськими фінансовими інститутами, а також створення єдиної інноваційної біржі з представленим інтелектуальним потенціалом України з метою поєднання інтересів винахідників, промисловців і фінансистів. Враховуючи, що інновації — це не накопичення знань, а відчуття потреби в новому, інновації передбачають не тільки зміни в економіці, але й зміну системи управління, соціальної політики та інше.

Одним з напрямів інноваційної моделі виступає повернення портфельних інвесторів до вітчизняного фондового ринку, що сприятиме виконанню фондовим ринком своєї головної функції — концентрації та перерозподілу інвестиційних капіталів.

Інноваційна стратегія більшості корпорацій все частіше орієнтується на ринкову капіталізацію, оскільки фондовий ринок України характеризується низьким рівнем. Тому проблему ринкової капіталізації інновацій слід розглядати не в аспекті біржових подій, а в рамках концепції технологічного прориву в економіці. До того ж фондовий ринок агресивний та характеризується всіма видами ризиків. Це пояснюється довгостроковою економічною нестабільністю, недосконалістю законодавчої бази, нездовільним розвитком інфраструктури фондового ринку та інше [4, с. 109].

Тому забезпечення конкурентоспроможності фондового ринку з метою посилення фінансової безпеки держави повинно передбачати наступні принципи: підвищення ліквідності фондового ринку, перехід до прозорості, широке залучення до ринку різноманітних інвесторів, розвиток системи захисту прав та економічних інтересів інвесторів [1, с. 28].

Заслуговує уваги і запропонована прем'єр-міністром А. Яценюком ідея про розробку і реалізацію Україною «плану Маршалла» з ЄС для відновлення економіки держави. Зокрема, висвітлюючи питання про перспективні сфери взаємодії України і ЄС, А. Яценюк назував: енергетичний сектор, сільське господарство, сферу освіти [2].

Програмою «Інноваційний провайдинг» у 2014–2015 рр. передбачено науково обґрунтувати принципи інноваційної політики НТП, створити інноваційні моделі розвитку АПК, розробити наукову базу з нарощування інноваційного потенціалу аграрної науки, забезпечити науково обґрунтовані умови для залучення інвестицій у проекти пріоритетного інноваційного розвитку АПК. Таким чином, реалізація інвестиційно-інноваційної стратегії дозволить системно вирішувати проблеми забезпечення інноваційних процесів, раціоналізації механізму управління процесом залучення інвестицій в інновації.

Література

1. Гаршина О. К. Развивающиеся фондовые рынки: сущность и рейтинги [Текст] / О. К. Гаршина, Е. А. Волошина // Актуальні проблеми економіки. — 2006. — № 12. — С. 22–30.
2. Головінов О. М. Пріоритетні напрями розвитку і проблеми фінансування інноваційної діяльності в Україні [Електронний ресурс] / О. М. Головінов, А. І. Ковтун. — Режим доступу : http://www.rusnauka.com/11_EISN_2010//Economics/64084.doc.htm — Назва з екрана.
3. Калашник Т. Є. Проблеми інноваційно-інвестиційного розвитку України в сучасних умовах [Текст] / Т. Є. Калашник, І. Ф. Лісна // Бізнес Інформ. — 2014. — № 1. — С. 60–64.
4. Раевнева Е. В. Исследование циклической природы и устойчивости фондовых рынков [Текст] / Е. В. Раевнева, К. А. Стрижиченко // Бизнес Информ. — 2006. — № 8. — С. 109–114.

ТЕОРЕТИЧНІ ТА ПРИКЛАДНІ АСПЕКТИ РОЗВИТКУ ФІНАНСІВ, ОБЛІКУ ТА АУДИТУ В УМОВАХ ЕКОНОМІЧНИХ ЗМІН

C. В. Багдік'ян

старший викладач кафедри бухгалтерського обліку, аналізу та аудиту

СУЧASNІЙ СТАН РОЗВИТКУ ФОНДОВОГО РИНКУ В УКРАЇНІ: ФОНДОВІ ІНДЕКСИ ЯК ГОЛОВНІ ІНДИКАТОРИ СТАНУ РИНКУ АКЦІЙ

Інтенсивний розвиток вітчизняного фондового ринку актуалізував питання використання фондових індексів як інструменту аналізу його кон'юнктури з метою інформаційного забезпечення учасників ринку для оптимізації пріоритетів інвестування. В Україні фондові індекси регулюються Національною комісією з цінних паперів та фондового ринку [1].

Основними та найбільш відомими фондовими індексами України є: (1) індекс ПФТС; (2) індекс UTX (український торговельний індекс); (3) індекс UX (індекс Української біржі); (4) UAI-50 (Ukrainian Average Index-50, Український зважений індекс широкого ринку).

Індекс ПФТС — ціновий індекс, зважений за обсягом емісії (фрі-флот), що реально доступна для широкого кола інвесторів. «Індексний кошик» ПФТС в 2015 році складається з акцій 20 емітентів, таких як Алчевський металургійний комбінат, Авдіївський коксохімічний завод, «Азовсталь», «Райффайзен Банк Аваль», «Центрнерго», «ДТЕК Дніпроенерго», «Донбасенерго», Єнакієвський металургійний завод, Харцизький трубний завод, Крюківський вагонобудівний завод, «Мотор Січ», Полтавський ГЗК, Північний ГЗК, концерн «Стирол», Стакановський вагонобудівний завод, «Укрнафта», «Укросцбанк», «Укртелеком», Ясинівський коксохімічний завод, «ДТЕК Західенерго» [2].

Індекс UTX (український торговельний індекс) є першим українським фондовим індексом, який розраховується за кордоном, на Віденській фондовій біржі. Він розраховується з

2007 року на підставі динаміки цін десятки лідерів ринку на біржі ПФТС. В індексі UTX основну частку складають провідні фінансові компанії. Різниця між індексом UTX та індексом ПФТС, головним чином, у кількості акцій індексного кошика і у відношенні розробників до перегляду складу індексного кошика. Кількість акцій в індексному кошику UTX фіксована, в той час як склад індексного кошика ПФТС переглядається довільно комісією. Склад індексного кошика UTX визначається за чітким критерієм: туди включаються 10 акцій, що лідирують на ПФТС за капіталізацією з урахуванням фрі-флот. Індекс розраховується в трьох варіантах: доларовий індекс, індекс у євро, індекс у гривнях. З огляду на нестабільність валютних курсів в умовах кризи динаміка трьох індексів не завжди збігається [1].

Індекс UX розраховується, базуючись на цінах 10 акцій «блакитних фішок» України. Це акції найбільших українських компаній, лідерів у своїх галузях, таких як Мотор Січ, Центрнерго, Азовсталь, Райффайзен Банк Аваль, Донбасенерго, Укрнафта, Крюківський вагонобудівний завод, Авдіївський коксохімічний завод, Єнакієвський металургійний завод, Алчевський металургійний комбінат. Українською біржею в 2015 році було опубліковано список ймовірних кандидатів на виключення зі списку 10 акцій «блакитних фішок» України (Авдіївський коксохімічний завод, Єнакієвський металургійний завод, Алчевський металургійний комбінат) та список ймовірних кандидатів на виключення до списку 10 акцій «блакитних фішок» України (МХП С. А., ПАТ «Північний ГЗК», Укртелеком) [3].

UAI-50 єдиний фондовий індикатор на українському фондовому ринку, розроблений аналітиками незалежного інтернет-видання «FundMarket», а не учасниками ринку. До індексного кошика входить 50 найбільш ліквідних емітентів акцій. Недоліком індексу є його прив'язка тільки і виключно до акцій емітентів, що торгуються на одній біржі — ПФТС. Акції емітентів, що торгуються на Українській біржі, в розрахункову корзину індексу UAI-50 не входять [1].

Українські біржові індекси за підсумками торгов у середині вересня 2015 року змінилися різноспрямовано: індикатор «Української біржі» (далі — УБ) впав на 1,11 % — до 950,06

пункту, індекс ПФТС підвищився на 0,37 % — до 326,16 пункту [2; 3]. Обсяг торгів на УБ складає 12,7 млн грн, у тому числі акціями — 11,5 млн грн. В «індексному кошику» УБ найбільше подешевшали акції «Укрнафти» (-3,1 %), і «Центренерго» (-1,88 %). Відстежується подорожчання тільки акцій «Донбасенерго» (+ 0,16 %) [3]. Торговий оборот на ПФТС складає 89,46 млн грн, у тому числі акціями — 0,46 тис. грн. Капіталізація цінних паперів на біржі підвищилася на 0,12 % — до 183 426 млн грн. На ПФТС в лідерах зростання були папери «ДТЕК Західенерго» (+ 6,55 %), Ясинівського коксохімзаводу (+ 3,96 %) і Північного ГЗК (+ 3,68 %). Трійку лідерів зниження склали акції концерну «Стирол» (-5,87 %), «Укрнафти» (-2,66 %) і Крюківського вагонобудівного заводу (-1,4 %) [2].

Таким чином, основними фондовими індексами України є ПФТС, індекс UTX (український торговельний індекс), індекс UX (індекс Української біржі), UAI-50 (Український зважений індекс широкого ринку). Найбільш відомим фондовим індексом Україні є ПФТС, який є найважливішим індикатором фондового ринку України, на сьогоднішній момент це єдиний український фондовий індекс, який представлений у списках основних біржових індексів світу. Індекс UX — другий найбільш відомий український фондовий індекс, що розраховується у ході торгів на Українській біржі. Індекс UTX, на сьогоднішній день, є одним з наймолодших та найбільш перспективних українських фондових індексів. Щодо індексу UAI-50, то він є єдиним фондовим індикатором на українському фондовому ринку, який розроблений аналітиками незалежного інтернет-видання «FundMarket».

Література

1. Національна комісія з цінних паперів та фондового ринку: офіційний сайт [Електронний ресурс]. — Режим доступу: <http://www.nssmc.gov.ua> — Назва з екрана.
2. ПФТС фондова біржа: офіційний сайт [Електронний ресурс]. — Режим доступу: <http://www.pfts.ua> — Назва з екрана.
3. Українська біржа: офіційний сайт [Електронний ресурс]. — Режим доступу: <http://www.ux.ua/ru/members.aspx> — Назва з екрана.

Г. В. Буслаєва

старший викладач кафедри бухгалтерського обліку, аналізу та аудиту

СИСТЕМА СУСПІЛЬНОГО НАГЛЯДУ ЗА АУДИТОРСЬКОЮ ДІЯЛЬНІСТЮ: ЗАРУБІЖНИЙ ДОСВІД

З метою забезпечення високої якості аудиту в Україні, підвищення рівня впевненості користувачів фінансової звітності в її достовірності та відповідності загальноприйнятим принципам, а також підсилення довіри до діяльності аудиторів та захисту інтересів громадськості передбачається гармонізація законодавства України у сфері аудиту до законодавства Європейського Союзу. В тому числі з нормами Директиви 2014/56/ЄС Європейського Парламенту та Ради від 16.04.2014 р., що вносить зміни до Директиви 2006/43/ЄС про обов'язковий аудит річних звітів та консолідованих звітів та Регламенту (ЄС) № 537/2014 Європейського Парламенту та Ради від 16.04.2014 р. щодо конкретних вимог стосовно обов'язкового аудиту суб'єктів господарювання, що викликають суспільний інтерес [1].

У більшості європейських країн аудиторська професія на етапі свого становлення функціонувала за принципом саморегулювання. Сучасний рух у напрямку впровадження суспільного нагляду над аудиторською діяльністю почався в результаті хвили скандалів з корпоративною фінансовою звітністю, що прокотилася в минулому десятилітті в США, Європі і Японії.

Директива ЄС з обов'язкового аудиту складає основу правової бази, що визначає характеристики системи суспільного нагляду. Існує певний мінімум «обов'язкових» вимог щодо ефективної системи суспільного нагляду, наведених директивою, які включають: незалежність від представників професії, тобто створення органів суспільного нагляду, в яких регулювання здійснюється більшістю фахівців в галузях економіки і права, які не є практикуючими аудиторами; відповідальність за надання дозволу та реєстрацію аудиторських фірм та за проведення перевірок з контролю якості; вживання розслідувань і дисциплінарних заходів відносно аудиторських фірм; належний рівень фінансування, наявність кадрів і т. д.

У зарубіжних країнах існують різні підходи до побудови системи суспільного нагляду [2, с. 7]. У світовій практиці відомі випадки, коли системи саморегулювання формувалися

раніше, ніж втручалася держава, і в цьому випадку держава відмовлялася від втручання в цю сферу, оскільки саморегулювання доводило свою ефективність. В деяких країнах створюється так звані «системи нагляду в аудиті» в складі державних органів. Існує також варіант організації суспільного нагляду, при якому державне регулювання ринку аудиту має органічно поєднуватися із механізмами саморегулювання. За цією формою регулювання аудиторської діяльності здійснює держава та саморегулюючі (самоврядні, саморегулюючі) організації.

Американська рада з нагляду за діяльністю публічних бухгалтерів є незалежним органом, проте його бюджет і важливі рішення підлягають розгляду органом регулювання цінних паперів — Комісією з цінних паперів і бірж. Французький орган аудиторського нагляду був створений в 2003 р. як незалежний державний орган високого рівня, напряму пов’язаний з міністрем юстиції, що має робочі відносини з органом банківського і страхового нагляду. Функція суспільного нагляду, яку виконує Рада з фінансової звітності Сполученого Королівства, завжди була незалежною, а в Нідерландах — завжди входила до складу органу регулювання цінних паперів цієї країни — Управління по фінансових ринках. В Російській Федерації функції державного регулювання аудиторської діяльності здійснює вповноважений федеральний орган — Міністерство фінансів РФ.

Серед міжнародних організацій, які на даний час фактично здійснюють суспільний нагляд за роботою аудиторів, можна виділити такі:

— Раду з нагляду за дотриманням суспільних інтересів PIOB (Public Interest Oversight Board), створену 2005 року з метою нагляду за розробками Міжнародної федерації бухгалтерів (International Federation of Accounting) в сфері аудиту, надання впевненості, етики і освітніх програм. Основна мета функціонування PIOB — підвищення впевненості в інвесторів та інших осіб у тому, що діяльність IFAC відповідає, в першу чергу, суспільним інтересам,

— Європейську групу органів нагляду за аудиторами (European Group of Auditors Oversight Bodies), створену 2005 року з метою надання рекомендацій Європейській комісії з питань аудиту, а також координації дій нової системи суспільного на-

гляду за роботою аудиторів та аудиторських фірм в межах Європейського Співтовариства.

Співпраця європейських інститутів аудиту відбувається в рамках EGAOB, проте міжнародне співробітництво у сфері аудиту проходить на рівні IFIAR — Міжнародного форуму незалежних аудиторів, який був створений 15 вересня 2006 року. Спільна мета членів IFIAR — це служити інтересам суспільства та сприяти підвищенню захисту інвестора в глобальному масштабі завдяки проведенню незалежних перевірок суб’єктів аудиту.

Рада з нагляду за діяльністю публічних бухгалтерів (аудиторів) (Public Company Accounting Oversight Board) була створена в США в 2003 році у відповідності з вимогам Закону Сарбейнса — Окслі з метою захисту інвесторів та суспільних інтересів шляхом забезпечення інформативності, достовірності та незалежності аудиторських звітів.

Для створення органу суспільного нагляду за аудиторською діяльністю в Україні доцільно скористатися досвідом європейських країн, при цьому обов’язково врахувати вимоги директив ЄС з аудиту.

Література

1. Директива 2014/56/ЄС Європейського парламенту та Ради від 16 квітня 2014 року, що вносить зміни до Директиви 2006/43/ЄС про обов’язковий аудит річних звітів та консолідованих звітів [Електронний ресурс]. — Режим доступу: <http://www.apu.com.ua/attachments/article/762/Direktiva % 202014-56-EU.pdf> — Назва з екрана.
2. Давидов Г. М. Шляхи реформування системи аудиту в Україні [Текст] / Г. М. Давидов, О. А. Петрик // Наукові праці Кіровоградського національного технічного університету. Економічні науки. — 2012. — Вип. 22 (2). — С. 3–9.

P. Г. Кіртока

кандидат економічних наук

доцент кафедри бухгалтерського обліку, аналізу та аудиту

ОСОБЛИВОСТІ ПРОВЕДЕННЯ АУДИТУ ВИРОБНИЧИХ ЗАПАСІВ В СУЧASNІХ УМОВАХ НА ПІДПРИЄМСТВАХ ХАРЧОВОЇ ПРОМИСЛОВОСТІ

Аудит виробничих запасів харчового підприємства займає важливе місце серед усіх напрямів аудиту, оскільки виробничі запаси харчового підприємства становлять значну частину усіх обігових коштів та є головним засобом досягнення стратегічних цілей промислового підприємства [1].

Мета аудиту виробничих запасів відповідно до МСА 200 «Загальні цілі незалежного аудитора та проведення аудиту відповідно до Міжнародних стандартів аудиту» полягає у висловленні аудитором незалежної професійної думки щодо правильності і достовірності відображення у звітності підприємства інформації про виробничі запаси, а саме про:

- достовірність первинних даних бухгалтерського обліку щодо фактичної наявності та руху запасів;
- повноту та правильність відображення первинних даних з обліку запасів у зведених реєстрах;
- правильність ведення обліку запасів відповідно до законодавчих та нормативних актів, облікової політики;
- достовірність відображення залишку запасів у звітності [2, с. 247].

Для досягнення основної мети аудиту, а також задоволення потреб користувачів в отриманні повної, правдивої та неупередженої інформації щодо виробничих запасів аудитору необхідно виконати такі завдання:

- перевірка наявності та порядку зберігання виробничих запасів;
- перевірка забезпечення контролю за збереженням запасів на всіх етапах їх руху та зберігання;
- перевірка правильності та своєчасності документального відображення операцій із надходження, відпуску та внутрішнього переміщення запасів;
- перевірка правильності визначення первісної вартості виробничих запасів та відповідності її обліковій політиці та П(С)БО 9;

– перевірка дотримання норм витрачання запасів для здійснення господарської діяльності та порядку обліку витрачання запасів у виробництві;

– перевірка додержання підприємством встановлених норм списання;

- перевірка переоцінки та уцінки виробничих запасів;
- оцінка якості проведених інвентаризацій запасів;

– встановлення законності дій, пов'язаних із рухом виробничих запасів, та відсутності суттєвих порушень і помилок у бухгалтерському обліку та звітності.

Загальне визначення завдання аудиту виробничих запасів полягає у встановленні достовірності й повноти відображення в бухгалтерському обліку та звітності всіх господарських фактів відносно залишків і руху виробничих запасів [3].

До об'єктів перевірки запасів відносять облікову групу «Виробничі запаси», яка об'єднує: сировину й матеріали, купівельні напівфабрикати та комплектуючі вироби, паливо, тару й тарні матеріали, будівельні матеріали, матеріали, передані в переробку, запасні частини, матеріали сільськогосподарського призначення, інші матеріали.

Джерела інформації аудиту виробничих запасів являють собою предметну область аудиторського дослідження і включають:

- 1) внутрішні нормативні та загальні документи;
- 2) облікову політику з питань обліку виробничих запасів;
- 3) договори з матеріально відповідальними особами;
- 4) договори з контрагентами;
- 5) документацію суб'єктів внутрішнього контролю з питань контролю за раціональним використанням та збереженням виробничих запасів;
- 6) первинні документи та реєстри обліку по рахунках, призначених для ведення бухгалтерського обліку виробничих запасів;
- 7) реєстри зведеного синтетичного обліку, оперативну, статистичну та фінансову звітність;
- 8) інші документи, що відображають факти господарської діяльності, пов'язані з придбанням та списанням виробничих запасів;
- 9) місця зберігання виробничих запасів, включаючи ваговимірювальні пристрої;

10) технологічний процес виробництва, а саме інформаційні потоки щодо проходження матеріалів від однієї стадії виробництва до іншої, їх перетворення на готову продукцію [4, с. 198].

Дослідження не обмежується вивченням бухгалтерських документів. Аудит виробничих запасів не може здійснюватися без досліджень оперативного обліку, інформації з діловодства (накази про зміну матеріально відповідальних осіб; про проведення інвентаризацій), висновків спеціалістів.

Література

1. Кулаковська Л. П. Організація і методика аудиту [Текст] : навчальний посібник / Л. П. Кулаковська, Ю. В. Піча. — К. : Каравела, 2012. — 560 с.
2. Утенкова К. О. Аудит [Текст] : навчальний посібник / К. О. Утенкова. — К. : Алерта, 2011. — 408 с.
3. Огійчук М. Ф. Аудит: організація і методика [Текст] : навчальний посібник / М. Ф. Огійчук, І. Т. Новіков. — К. : Алерта, 2012. — 664 с.
4. Череп О. Г. Методика проведення аудиту запасів на великих промислових підприємствах [Текст] / О. Г. Череп, І. В. Буряк // Вісник ЖДТУ. Економічні науки. — 2010. — № 3 (53). — С. 197–200.

Н. Л. Кусик

кандидат економіческих наук, доцент
заведуюча кафедрой бухгалтерского учёта, анализа и аудита

ЕКОНОМИЧЕСКИЕ АСПЕКТЫ АВТОНОМНОГО ФУНКЦИОНИРОВАНИЯ ОНУ ИМЕНИ И. И. МЕЧНИКОВА КАК ВЫСШЕГО УЧЕБНОГО ЗАВЕДЕНИЯ

Доля государственных расходов на образование и науку за время независимости Украины достигала в среднем 5,8 % ВВП. За последнее десятилетие этот показатель колебался от 4,3 % (1999 год) до 5,4 % (2013 год). В 2014 году на образование и науку было выделено 6,8 % ВВП [1]. Законодательство Украины определяет процент ВВП на образование и науку: 10,0 % (образование) и 1,7 % (наука) [2].

К сожалению, Украине ни разу не удавалось выйти на этот установленный уровень финансирования. Таким образом, финансирование образования и науки продолжает оставаться крайне неудовлетворительным. Функционирование сферы образования и науки в Украине почти полностью зависит от государства, в т. ч. от бюджетного финансирования, что делает её очень уязвимой в моменты бюджетных кризисов. Сегодня государство не в состоянии самостоятельно выполнить все финансовые обязательства по устойчивому развитию сферы образования и науки. Привлечение других источников финансирования сдерживается и недостаточной заинтересованностью частного и некоммерческого секторов, и отрицательным отношением со стороны государственных органов управления. В Украине в сфере образования и науки сложилась такая ситуация, при которой большая часть средств, заложенных в бюджеты учреждений, расходуется на текущее содержание сферы, что свидетельствует об отсутствии процесса воспроизводства в отрасли, практически полностью исключает её эффективное функционирование. Не исключением является и сфера высшего образования.

Значительная часть бюджетов вузов Украины тратится на текущие и инфраструктурные расходы. Перспектива полной экономической автономии таких заведений очень нечёткая и вызывает большое количество вопросов как финансового, так и правового характера. Рассмотрим типовую структуру доходов и расходов высшего учебного заведения на примере Одесского национального университета имени И. И. Мечникова.

Одесский университет — это государственное, бюджетное, неприбыльное учреждение. Исходя из этих позиций он обладает особенностями формирования доходов и расходов. Общие доходы формируются из двух основных источников и, соответственно, сосредоточиваются в двух фондах: (1) общий фонд — в нём концентрируются государственные (бюджетные) ресурсы, составляет 60–65 % общего бюджета; (2) специальный фонд — в нём концентрируются собственные ресурсы, составляет 35–40 %. Анализ формирования доходов и расходов с разбивкой по фондам показывает, что: (1) государственное финансирование покрывает в основном выплату зарплат и стипендий (91–92 %), а также в минимальном

объёме оплату коммунальных услуг и текущих расходов (табл. 1, 2) собственные ресурсы направляются также по большей части на выплату зарплат и стипендий (76–77 %), дополнительно покрывают коммунальные услуги и текущие расходы, а также используются на приобретение основного капитала, причём в самых минимальных объёмах (табл. 2). Собственные ресурсы Одесского университета формируются за счёт очень ограниченного вида доходов, законодательно разрешённых таким учреждениям (табл. 3).

Таблица 1

Доходы и расходы общего фонда Одесского университета

Статья доходов		Статья расходов	
ВСЕГО	100 %	ВСЕГО	100 %
Подготовка кадров вузом 3–4 уровня аккредитации	89–90 %	Заработная плата и стипендия	91–92 %
Научные исследования	9–10 %	Коммунальные услуги	5–6 %
Подготовка кадров вузом 1–2 уровня аккредитации	до 0,5 %	Текущие расходы	2–3 %
Стажировки за границей	до 0,5 %	Командировочные расходы	до 0,5 %
Обучение по кредитам	–	Приобретение основного капитала	–

Таблица 2

Доходы и расходы специального фонда Одесского университета

Статья доходов		Статья расходов	
ВСЕГО	100 %	ВСЕГО	100 %
Подготовка кадров вузом 3–4 уровня аккредитации	94–95 %	Заработная плата и стипендия	76–77 %
Научные исследования	2–3 %	Коммунальные услуги	8–9 %
Подготовка кадров вузом 1–2 уровня аккредитации	2–3 %	Текущие расходы	11–12 %
Стажировки за границей	–	Командировочные расходы	до 1,5 %
Обучение по кредитам	–	Приобретение основного капитала	2–3 %

Таблица 3
Виды доходов специального фонда Одесского Университета

Статья доходов	Виды доходов специального фонда	
Подготовка кадров вузом 3–4 уровня аккредитации	1) предоставление образовательных услуг; 2) услуги, относящиеся к другой хозяйственной деятельности (проживание в общежитиях, жилых домах, база отдыха); 3) гранты, подарки, благотворительные взносы; 4) аренда помещений; 5) размещение свободных средств на депозитах; 6) реализация имущества; 7) финансирование целевых стипендий	84–85 % 13–14 % до 0,9 % до 0,5 % до 0,5 % до 0,1 % до 0,1 %
Научные исследования	1) выполнение хоздоговорной тематики; 2) научные гранты	80–82 % 18–20 %
Подготовка кадров вузом 1–2 уровня аккредитации	1) предоставление образовательных услуг	100 %

Данные показывают, что Одесский университет самостоятельно может получать доход в основном по двум позициям: (1) за предоставление образовательных услуг (84–85 %) и (2) за услуги, относящиеся к другой хозяйственной деятельности (13–14 %). В условиях экономического кризиса и падения платёжеспособности населения эти источники становятся непредсказуемыми по объёмам и, следовательно, не могут активно влиять на экономическую автономию Одесского университета. В дополнение к этой проблеме существует ещё ряд других, делающих становление экономической автономии вузов практически невозможным, а именно: несоответствие некоторых положений Бюджетного кодекса Украины и Налогового кодекса Украины; несовпадение финансового года (с 1 января по 31 декабря), который предполагает календарное начисление доходов и расходов, с учебным годом (с 1 сентября по 30 июня, а если есть студенческая практика, то до 31

июля); невозможность внутреннего перемещения финансовых ресурсов между статьями затрат в течение финансового года — очень жёсткая привязка затрат к конкретной статье согласно коду экономической классификации.

Таким образом, в краткосрочной перспективе первоначально необходимо подготовить базу для возможности укрепления экономической автономии вузов, а именно: для общего фонда — использовать казначейское обслуживание и исполнение бюджета, а для специального фонда — использовать банковское обслуживание и исполнение бюджета. В среднесрочной перспективе к предложениям по укреплению экономической автономии вузов можно отнести использование преимуществ государственно-частного партнерства (далее — ГЧП). Это наиболее вероятный механизм привлечения альтернативных источников финансирования в сферу образования и науки. Согласно Закону Украины «О государственно-частном партнерстве» [3, ст. 4] здравоохранение, туризм, отдых, рекреация, культура и спорт — это те отрасли экономики, в которых возможна реализация ГЧП. К сожалению, закон не включает в приоритетные сферы применения ГЧП образование, научно-исследовательскую деятельность и инновационную сферу, хотя и не запрещает такого использования. Не совсем понятно, почему образование и наука напрямую не входят в перечень сфер применения ГЧП.

Литература

1. Офіційний веб-сайт Державної служби статистики України [Електронний ресурс]. — Режим доступу : <http://www.ukrstat.gov.ua> — Назва з екрана.
2. Про освіту [Електронний ресурс] : Закон України від 23.05.1991 року № 1060-ХІІ зі змінами. — Режим доступу : <http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/1060-12> — Назва з екрана.
3. Про державно-приватне партнерство [Електронний ресурс] : Закон України від 01.07.2010 року № 2404-VI зі змінами. — Режим доступу : <http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/2404-17> — Назва з екрана.

B. M. Macіn

кандидат юридичних наук, доцент
доцент кафедри цивільно-правових дисциплін

L. O. Macіna

старший викладач кафедри бухгалтерського обліку, аналізу та аудиту

ПРАВОВЕ РЕГУЛЮВАННЯ ОБЛІКУ ТА ЗВІТНОСТІ У СІЛЬСЬКОГОСПОДАРСЬКОМУ КООПЕРАТИВІ

Масштаби діяльності сільськогосподарських кооперативів (далі — СГК) розширились завдяки достатній сформованості нормативно-правового поля в Україні. Вітчизняна сільськогосподарська кооперація в даний час розвивається в напрямку інтеграції міжгосподарських відносин в рамках правового поля, встановленого Законами України «Про сільськогосподарську кооперацію», «Про кооперацію», «Про бухгалтерський облік та фінансову звітність в Україні». Специфіка діяльності сільськогосподарських кооперативів впливає на побудову бухгалтерського обліку та визначає особливості формування облікової політики таких суб'єктів господарювання. Методологічні засади обліку і звітності СГК базуються на застосуванні П(С)БО. Облікова політика СГК затверджується наказом керівника (голови чи виконавчого директора) у вигляді Положення про облікову політику. Розробку (перегляд — з метою внесення змін) облікової політики здійснює комісія, затверджена наказом керівника СГК.

Методичні підходи до ведення бухгалтерського обліку, порядок та форми складання фінансової звітності сільськогосподарськими кооперативами визначаються діючими методичними рекомендаціями, інструкціями, методиками з бухгалтерського обліку [1, с. 21].

Ключовими для виконання облікових процедур в кооперативі є положення з бухгалтерського обліку, які регулюють питання формування капіталу, руху активів, виконання зобов'язань та формування доходів, витрат і результатів діяльності. окремі стандарти розширені методичними рекомендаціями.

Вибір форми бухгалтерського обліку тісно пов'язаний з прийнятою формою оподаткування суб'єктом господарювання. Сільськогосподарські кооперативи можуть застосовувати за-

гальну систему оподаткування, а також спрощену систему оподаткування [2, с. 88].

Кооперативи, які відповідають критеріям суб'єктів малого підприємництва, мають право на складання і подання фінансового звіту суб'єкта малого підприємництва в складі балансу (ф. № 1-м) і звіту про фінансові результати (ф. № 2-м). СГК, які не є платниками ПДВ та відповідають критеріям суб'єктів малого підприємництва, мають право складати та подавати спрощений фінансовий звіт суб'єкта малого підприємництва в складі балансу (ф. № 1-мс) і звіту про фінансові результати (ф. № 2-мс) відповідно до П(С)БО 25 [3, п. 2].

У Законі України «Про бухгалтерський облік та фінансову звітність в Україні» відсутні особливі вимоги стосовно складання бухгалтерської звітності для сільгоспкооперативів [4]. У зв'язку з цим сільськогосподарські кооперативи надають бухгалтерську звітність у загальному порядку: баланс (звіт про фінансовий стан) ф. № 1, звіт про фінансові результати (звіт про сукупний дохід) ф. № 2, звіт про рух грошових коштів ф. № 3 та № 3-н, звіт про власний капітал ф. № 4, примітки до річної фінансової звітності ф. № 5 [5, п.1]. Сільськогосподарські кооперативи входять до системи агропромислового комплексу і до сфери управління Міністерства аграрної політики та продовольства України, а тому вони подають звітність за підсумками господарського року.

Сільськогосподарський кооператив, згідно з Податковим кодексом України, може перебувати як в ролі платника податку, так і в ролі податкового агента. При цьому кооператив сплачує від свого імені чи від імені осіб, що пов'язані з ним трудовими та іншими відносинами, податки і збори з відповідним поданням звітності по них [6, ст. 9].

Сільськогосподарські кооперативи складають та подають статистичну звітність у порядку і за формами, визначеними для них Державним комітетом статистики України. Основним з таких звітів є форма № 50 с.-г. «Основні економічні показники роботи сільськогосподарських підприємств». За вимогою органів статистики подаються також форми статистичних спостережень з обліку праці, звітність про рух основних засобів, звітність про фінансові результати і дебіторську та кредиторську заборгованість тощо [2, с. 94].

Література

1. Жук В. Н. Концептуальные основы развития бухгалтерского учета в аграрном секторе экономики Украины [Текст] : научный доклад / В. Н. Жук. — К. : ННЦ «Институт аграрной экономики», 2008. — 98 с.
2. Шинкаренко М. С. Бухгалтерський облік в сільськогосподарських обслуговуючих кооперативах [Текст] / М. С. Шинкаренко // Облік і фінанси. — 2014. — № 4. — С. 87–94.
3. Положення (стандарт) бухгалтерського обліку 25 «Фінансовий звіт суб'єкта малого підприємництва» [Електронний ресурс] : наказ Міністерства фінансів України від 25.02.2000 р. № 39 (в редакції від 19.08.2014 р.). — Режим доступу : <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/z0161-00> — Назва з екрана.
4. Про бухгалтерський облік та фінансову звітність в Україні [Електронний ресурс] : Закон України від 16.07.1999 р. № 996-XIV (станом на 30.09.2015 р.). — Режим доступу : <http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/996-14> — Назва з екрана.
5. Національне положення (стандарт) бухгалтерського обліку 1 «Загальні вимоги до фінансової звітності» [Електронний ресурс] : наказ Міністерства фінансів України від 07.02.2013 р. № 73 (станом на 18.03.2014 р.). — Режим доступу : <http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/z0336-13> — Назва з екрана.
6. Податковий кодекс України від 02.12.2010 р. № 2755-VI із змінами та доповненнями (станом на 20.09.2015 р.) [Електронний ресурс]. — Режим доступу: <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/2755-17> — Назва з екрана.

B. C. Ніценко

доктор економічних наук, доцент
доцент кафедри бухгалтерського обліку, аналізу та аудиту

O. Ю. Цуканов

кандидат економічних наук, доцент
доцент кафедри обліку, аналізу та аудиту
Одеського політехнічного національного університету

**МЕТОДИЧНІ ПІДХОДИ ДО ОЦІНКИ
КОНЦЕНТРАЦІЇ ПІДПРИЄМСТВ НА РИНКУ
АГРОПРОДОВОЛЬЧОЇ ПРОДУКЦІЇ**

Останні кілька десятиліть відбувається перерозподіл капіталу в сільському господарстві та переробній промисловості України, в т. ч. за участю іноземного капіталу. Необхідно відзначити, що на початковому етапі розвитку України як самостійної держави переважали іноземні великі транснаціональні компанії, такі як Cargill (з 1991 року), Alfred C. Toerfer (з 1993 року), Louis Dreyfus (з 1998 року), Bunge (з 2002 року) та інші. Починаючи з 2000 р. в Україні утворюються перші великі агропромислові формування. Серед них: «Нібулон», «Кернел», «Миронівський хлібопродукт», «Райз», «Дакор», «Укррос», «Авангард» та інші. З 2005 р. відбувається концентрація капіталу в агропромисловому комплексі в різних видах діяльності. Домінуючими стають такі види продукції: в рослинництві — зернові (пшениця, ячмінь, кукурудза, жито, гречка) і технічні (соняшник, ріпак, соя, цукровий буряк) культури, овочі (помідори, огірки); в тваринництві — свинарство, птахівництво (бройлерний напрямок, курячі яйця), скотарство, в т. ч. молочного напряму.

Основними показниками рівня концентрації в промисловості є розміри підприємств, які визначаються: річним випуском продукції; середньорічною чисельністю працюючих; середньорічною вартістю основних фондів; споживанням електроенергії за рік; питомою вагою великих підприємств у випуску продукції всією галуззю; середнім розміром підприємства в галузі.

З економічної точки зору найбільш доцільним шляхом розвитку концентрації є шлях інтенсифікації, тобто за рахунок впровадження нової технології і техніки з одночасним збільшенням одиничної потужності машин і устаткування. Для ана-

лізу рівня концентрації застосовуються як абсолютні, так і відносні показники.

Абсолютна концентрація характеризує розміри виробництва окремого підприємства, і її рівень визначається наступними показниками: 1) обсяг випуску продукції; 2) середньорічна вартість основних виробничих фондів; 3) середньооблікова чисельність робітників.

Найбільш об'єктивним показником є обсяг випуску продукції, інші показники використовуються для більш всеобщого аналізу рівня концентрації.

Відносна концентрація характеризується розподілом загального обсягу виробництва в галузі між підприємствами різного розміру, рівень відносної концентрації визначається наступними показниками: 1) частка окремого підприємства у випуску будь-якого виду продукції в обсязі її випуску в цілому по галузі; 2) частка підприємства на ринку продажів; 3) частка підприємства за обсягом наданих послуг певного виду.

Показники рівня відносної концентрації значною мірою характеризують ступінь монополізації виробництва як у галузі, так і в економіці в цілому.

Практика свідчить, що для визначення рівня концентрації в агропромисловому комплексі можливе використання таких методів:

Індекс концентрації (англ. concentration ratio):

$$G_k = \sum Y_i, \quad (1)$$

де Y_i — розмір фірми (ринкова частка фірми);

k — кількість фірм, для яких розраховується показник.

Індекс концентрації вимірює суму часток k найбільших фірм на ринку. Для одного і того ж числа фірм, чим більше індекс концентрації, тим далі ринок від ідеалу досконалої конкуренції.

Індекс Херфіндаля — Хіршмана (англ. Herfindahl — Hirschman index):

$$HHI = \sum Y_i^2, \quad (2)$$

ННІ приймає значення від 0 (у випадку ідеальної конкуренції, коли на ринку нескінченно багато продавців, кожний з яких контролює мізерну частку ринку) до 1 (коли на ринку діє тіль-

ки одна фірма, що виробляє 10 % випуску). При розрахунку ринкової частки у відсотках ННІ буде приймати значення від 0 до 10 000. Чим більше значення індексу, тим вище концентрація продавців на ринку. Основна перевага індексу — здатність чутливо реагувати на перерозподіл часток між фірмами, що діють на ринку. Він являє зіставну інформацію про можливості фірм впливати на ринок в умовах різних ринкових структур.

Коефіцієнт ринкової конкуренції (CR):

$$CR = \frac{\sum_{i=1}^n V_i}{V_m} \times 100\%, \quad V_m = \sum_{i=1}^n V_i, \quad (3)$$

де V_i — обсяг поставки продовольчого товару i -м підприємством;

V_m — загальний обсяг поставки продовольчого товару на даному ринку;

n — число підприємств, що діють в географічних межах ринку.

Даний коефіцієнт дозволяє не тільки зіставити різні галузі або ринки за рівнем концентрації, а й проаналізувати динаміку концентрації, визначити, за рахунок часток яких підприємств (великих, середніх або дрібних) намітилася перегрупування сил на продовольчому ринку. Необхідно відзначити схожість за змістом даного індексу з індексом концентрації. Різниця тільки в тому, що в розрахунках використовується в першому випадку відносний вираз показника, у другому — натуральний.

У літературі також зустрічаються такі показники, як дисперсія часток фірм на ринку, показник дисперсії логарифмів ринкових часток, індекс ентропії, відносний показник ентропії, індекс Лернера, індекс Джині, коефіцієнт Бейна (норма економічного прибутку), коефіцієнт Тобіна, коефіцієнт Папандреу та ін. Всі перераховані показники використовуються для опису ринкової структури — рівня конкуренції або монополізації ринку.

C. П. Панич

кандидат економічних наук, доцент
доцент кафедри бухгалтерського обліку, аналізу та аудиту

ОСОБЛИВОСТІ ОБЛІКУ ЗАПАСІВ У БЮДЖЕТНИХ УСТАНОВАХ

Національне положення (стандарт) бухгалтерського обліку в державному секторі 123 «Запаси» вступило в дію з 1 січня 2015 року. Міністерство фінансів України розробило Методичні рекомендації з бухгалтерського обліку запасів.

У відповідності НП(С)БОДС 123 «Запаси» зміни відбулися у порядку формування первісної вартості запасів, яка включає суми податку на додану вартість, транспортно-заготівельні витрати (раніше вони не формували, їх вартості); оцінці запасів на дату балансу; методах оцінки вибудуття запасів.

Запаси визнаються активом, якщо вартість запасів можливо достовірно визначити, існує ймовірність отримання суб'єктом державного сектору майбутніх економічних вигід, пов'язаних з їх використанням, та вони мають потенціал корисності.

У Методичних рекомендаціях з бухгалтерського обліку запасів в пункті 12 розділу II відмічено: запаси, що надійшли від постачальника і не відповідають критеріям визнання активу у зв'язку з невідповідністю стандартам, умовам договорів, технічним умовам, відображаються на позабалансових рахунках до узгодження ціни з постачальником за справедливою вартістю або ціною, вказаною в документах постачальника. План рахунків не має спеціального рахунку для відображення таких запасів. Вчені-економісти та практики-бухгалтери пропонують: завести окремий рахунок чи пристосувати один з існуючих, відкривши окремий субрахунок. В обліковій політиці установи слід відобразити вибраний варіант рахунку чи субрахунку [1, с. 6].

В НП(С)БОДС 123 «Запаси» та Методичних рекомендаціях з бухгалтерського обліку запасів окремо не вказуються обладнання, конструкції і деталі для устаткування, спеціальне обладнання для науково-дослідних робіт, будівельні матеріали. У плані рахунків виділені окремі субрахунки 202 «Обладнання, конструкції і деталі до встановлення», 203 «Спеціальне об-

ладнання для науково-дослідних робіт» і 204 «Будівельні матеріали».

Первісна вартість запасів — це вартість, за якою придбані (одержані) чи виготовлені запаси зараховуються на баланс. При формуванні первісної вартості запасів необхідно враховувати витрати, які передбачені пунктом 8 розділу II НП(С)БОДС 123 «Запаси»:

- суми, що сплачуються згідно з договором постачальнику (продавцю), за вирахуванням непрямих податків;
- суми ввізного мита;
- суми непрямих податків у зв'язку з придбанням запасів, які не відшкодовуються суб'єктам бухгалтерського обліку в державному секторі (в першу чергу мова йде про ПДВ);
- транспортно-заготівельні витрати. Раніше вони включаються у фактичні витрати установи [2, с. 3].

Згідно з пунктом 11 розділу II НП(С)БОДС 123 «Запаси» у первісну вартість запасів не включаються наступні витрати:

- понаднормативні втрати і нестачі запасів;
- фінансові витрати;
- витрати на зберігання, крім тих витрат, які необхідні перед наступним етапом виробництва;
- загальногосподарські та інші подібні витрати, які безпосередньо не пов'язані з придбанням і доставкою запасів доведенням їх до стану, в яких вони придатні для використання в запланованих цілях;
- витрати на збут [2, с. 4].

Порядок формування первісної вартості придбаних запасів в бухгалтерському обліку бюджетної установи розглядається на прикладі [3, с. 26]. Бюджетна установа (неплатник ПДВ) придбала у постачальника за рахунок коштів спеціального фонду матеріали вартістю 24000 грн (в тому числі ПДВ — 4000,00 грн) на умовах після оплати протягом місяця використані матеріали вартістю 18000 грн. Бухгалтерський облік формування первісної вартості запасів відображені в таблиці.

Таблиця
Бухгалтерський облік формування первісної вартості запасів

№	Зміст операції	Кореспонденція рахунків		Сума, грн
		Дт	Кт	
1	Оприбутковані матеріали, одержані від постачальника	201	675	20000,00
2	Включена у первісну вартість запасів сума ПДВ	201	675	4000,00
3	Перерахована оплата постачальнику за одержані матеріали	675	323	24000,00
4	Списана на фактичні витрати вартість використаних матеріалів	811	201	18000,00

Література

1. Методичні рекомендації по бухгалтерському обліку запасів суб'єктів державного сектору [Електронний ресурс] : наказ Міністерства фінансів України від 23.01.2015 року № 11. — Режим доступу : <http://buhgalter911.com.ua> — Назва з екрана.
2. Національне положення (стандарт) бухгалтерського обліку в державному секторі 123 «Запаси» [Електронний ресурс] : наказ Міністерства фінансів України від 12.10.2010 року № 1202 (зі змінами, внесеними наказами Міністерства фінансів України від 18.05.12 р. № 568, 25.11.14 р. № 1163, 23.07.15 р. № 664). — Режим доступу : <http://buhgalter911.com.ua> — Назва з екрана.
3. Ява В. Облік запасів бюджетної установи: вивчаємо правила [Текст] / Я. Ява // Все про бухгалтерський облік. — 2015. — № 32. — С. 24–26.

O. V. Побережець

кандидат економічних наук, доцент
доцент кафедри бухгалтерського обліку, аналізу та аудиту

ОБЛІКОВЕ ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ ПРОЦЕСУ УПРАВЛІННЯ ФІНАНСОВИМИ РЕЗУЛЬТАТАМИ ПІДПРИЄМСТВА

В сучасних умовах відбуваються швидкі зміни економічної ситуації, які висувають нові вимоги до системи управління результатами діяльності окремих підприємств. Тому є актуальним зростання ролі сучасних систем облікового забезпечення фінансово-господарської діяльності підприємства, які дають можливість вирішувати проблеми управління.

В отриманні високого фінансового результату діяльності зацікавлені всі суб'екти господарювання, оскільки прибуток необхідний для розширення діяльності підприємства, реалізації інвестиційних проектів та запровадження іновацій.

Для досягнення стійкої конкурентоспроможності підприємства та забезпечення оптимального економічного ефекту потрібно запроваджувати ефективну систему управління фінансовими результатами підприємства. На думку окремих авторів, управління фінансовими результатами — це процес пошуку та реалізації найбільш ефективних рішень щодо формування, розподілу й використання фінансового результату, який базується на координації дій з іншими підсистемами управління підприємством, на підставі зворотного впливу, та здійснюється для досягнення стійкого фінансового стану й ефективної діяльності підприємства [1, с. 141].

З іншого боку, процес управління фінансовими результатами господарської діяльності підприємства можна представити, як динамічну, комплексну організаційно-управлінську підсистему, яка передбачає реалізацію спеціальних процедур (організації, інформаційного забезпечення, управління, контролю), спрямованих на забезпечення сталого зростання прибутковості, оптимальної мобілізації та реалізації потенціалу економічного розвитку підприємства в довгостроковій перспективі його господарської діяльності [2, с. 286].

Формування кінцевого фінансового результату діяльності підприємства залежить від процесів управління доходами та витратами підприємства за окремий звітний період. При цьо-

му ефективна діяльність підприємства та здійснення процесу управління результатами діяльності неможливи без розвиненої системи облікового забезпечення даних процесів. Саме для управління прибутком необхідна інформація щодо процесів його формування та розподілу. Така інформація формується за допомогою системи облікового забезпечення [1, с. 158].

Слід зазначити, що саме облікові дані, не враховуючи різновид обраних підприємством інформаційних технологій, завжди були основою для прийняття рішень. Разом з тим поступове виникнення різних моделей облікового процесу призвело до диференціації підходів щодо формування інформації для прийняття управлінських рішень, що забезпечується якісними властивостями самої облікової інформації.

Значний внесок в дослідження проблеми обліково-аналітичного забезпечення процесу управління фінансовими результатами зробили такі вчені: Ф. Ф. Бутинець, О. Д. Гудзинський, М. Я. Дем'яненко, Г. Г. Кірейцев, М. С. Пушкар, В. В. Сопко та інші.

На основі вивчення наукових праць вчених-обліковців під обліковим забезпеченням процесу управління фінансовими результатами слід розуміти реєстрацію з достатнім рівнем аналітики обліку операцій, що формують доходи та витрати, фінансові результати (прибутки або збитки) підприємства, впливаючи на результативність використання отриманих або залучених фінансових ресурсів.

До основних елементів облікового забезпечення можна віднести облікове відображення формування прибутку або збитку, розподілу прибутку, особливості обліку доходів та витрат методою розрахунку та сплати податку на прибуток, порядок врахування збитків звітних періодів, а також формування фінансової та податкової звітності [3, с. 186].

Вся система інформаційних показників, яка є основою облікового забезпечення, повинна не лише відображати загальні обсяги діяльності, розмір і структуру доходів і витрат, а й містити дані про фактори впливу на них, зокрема про елементи обраної облікової політики, події після дати балансу, вплив інфляції на показники фінансових результатів діяльності.

Основними функціями системи облікового забезпечення управління фінансовими результатами є:

– інформаційна: забезпечення інформацією про формування фінансових результатів окремих користувачів для прийняття управлінських рішень;

– облікова: відображення фактів господарської діяльності щодо отримання доходів, понесення витрат та індикаторів зовнішніх процесів;

– аналітична: здійснення на основі первинних даних аналізу фінансових результатів поточної та перспективної діяльності підприємства.

Таким чином, ефективність процесу управління фінансовими результатами підприємства напряму залежить від якісного облікового забезпечення, за допомогою якого можливо уdosконалити механізм управління доходами та витратами, що суттєво підвищить результативність діяльності як окремих напрямків, так і всієї діяльності підприємства.

Література

1. Пилипенко А. А. Організація обліково-аналітичного забезпечення стратегічного розвитку підприємства [Текст] / А. А. Пилипенко. — Х. : Видавництво ХНЕУ, 2011. — 276 с.
2. Сопко В. В. Бухгалтерський облік в управлінні підприємством [Текст] : навчальний посібник / В. В. Сопко. — К. : КНЕУ, 2010. — 526 с.
3. Верхоглядова Н. І. Бухгалтерський фінансовий облік: теорія і практика [Текст] : навчально-практичний посібник / Верхоглядова Н. І., Шило В. П., Ільїна С. Б. та інші. — К. : Центр учебової літератури, 2011. — 536 с.

O. В. Побережець

кандидат економічних наук, доцент
доцент кафедри бухгалтерського обліку, аналізу та аудиту

H. Г. Казінова

асpirантка кафедри бухгалтерського обліку, аналізу та аудиту

ДОСЛІДЖЕННЯ МЕТОДІВ ПІДВИЩЕННЯ КОНКУРЕНТОСПРОМОЖНОСТІ ПІДПРИЄМСТВА В СУЧASNІХ УМОВАХ

Сучасна економіка встановлює чіткі вимоги щодо підвищення рівня конкурентоспроможності підприємств, оскільки необхідною умовою функціонування кожного підприємства є досягнення стабільного фінансового стану і незмінного поліпшення організації виробництва згідно зі зміною кон'юнктури ринку. У зв'язку з цим обґрунтування підходів щодо дослідження процесу змін, розробка системи заходів для зміцнення та досягнення конкурентних переваг підприємства є актуальними.

Сьогодні більшість вчених визначають конкурентоспроможність підприємства як узагальнючу оцінку його конкурентних переваг у питаннях формування ресурсного потенціалу, якості задоволення споживчого попиту та досягнутої за рахунок цього ефективності функціонування господарської системи на момент чи протягом періоду оцінювання [1, с. 65].

Конкурентоспроможність базується на якості, швидкості прийняття рішень, технічних перевагах, обслуговуванні та диференціації продукту.

Від рівня конкурентоспроможності підприємства залежить його прибутковість. При цьому розробка заходів щодо підвищення конкурентоспроможності підприємства стає основним завданням сучасних підприємств України.

На думку деяких авторів, конкурентоспроможність підприємства — це його здатність до ефективної господарської діяльності і забезпечення прибутковості в умовах конкурентного ринку, тобто це здатність забезпечити випуск і реалізацію конкурентоспроможної продукції, яка має будь-які переваги в порівнянні з продукцією інших товаровиробників [2, с. 69].

Підвищення конкурентоспроможності потребує управління та наявність стратегічного підходу підприємства, тобто для

ефективного функціонування підприємства необхідна розробка стратегії такого підвищення з врахуванням всіх аспектів сприяння та протидії.

Значний вплив на рівень конкурентоспроможності підприємства здійснює сам ринок, тобто ринкове середовище, у якому функціонує підприємство, та його особливості.

Існують загальні методи підвищення конкурентоспроможності підприємства, проте шляхи підвищення конкурентоспроможності окремого підприємства повинні розглядатися на основі сфери діяльності, організаційної структури та інших факторів.

Підвищення конкурентоспроможності підприємства необхідно розглядати як послідовний процес пошуку й реалізації управлінських рішень у всіх сферах його діяльності, здійснений планомірно, відповідно до обраної стратегії довгострокового розвитку, з урахуванням змін у зовнішньому середовищі та стану засобів самого підприємства і внесенням відповідних коректив [3, с. 146].

До організаційних заходів, що підвищують рівень конкурентоспроможності підприємства, відносять [4, с. 31]:

- забезпечення пріоритетності продукції;
- зміну якості виробів та їх технічних параметрів з урахуванням попиту споживачів;
- виявлення переваг товару порівняно із замінниками;
- виявлення недоліків товарів-аналогів, які випускають конкуренти;
- вивчення заходів конкурентів з удосконалення аналогічних товарів;
- виявлення й використання цінових факторів підвищення конкурентоспроможності продукції;
- нові пріоритетні сфери використання продукції;
- вплив безпосередньо на споживача шляхом штучного обмеження надходження на ринок нових товарів, проведення реклами, надання грошового або товарного кредиту.

Підвищення конкурентоспроможності підприємства і збільшення його частки на ринку можна досягти за допомогою вказаних шляхів. При цьому одним із найефективніших чинників даного процесу на підприємстві є впровадження інновацій, що сприяє досягненню ринкових переваг завдяки випередженню конкурентів у часі [3, с. 147].

Таким чином, підтримка високого рівня конкурентоспроможності дає можливість значно підвищити прибутковість підприємства, використовуючи такі шляхи, як ґрунтовне вивчення попиту споживачів і аналіз конкурентів, ефективна рекламна політика, створення нової продукції (активізація інноваційної діяльності), модернізація обладнання, покращення якісних характеристик продукції, автоматизація всіх виробничих процесів та зниження витрат.

Література

1. Балабанова Л. В. Управління конкурентоспроможністю підприємств на основі маркетингу [Текст] : монографія / Л. В. Балабанова, А. В. Кривенко. — Донецьк : ДонДУЕТ ім. Туган-Барановського, 2013. — 147 с.
2. Волинський Г. О. Про конкурентні переваги в умовах глобалізації [Текст] / Г. О. Волинський // Економіка України. — 2013. — № 22. — С. 68–72.
3. Гончарук А. О. Методи підвищення конкурентоспроможності підприємства [Текст] / А. О. Гончарук // Управління розвитком. — 2014. — № 3. — С. 145–147.
4. Довbenko B. I. Чинники підвищення конкурентоспроможності вітчизняних підприємств за умов глобалізації [Текст] / B. I. Dovbenko // Zovnishnia torzhivlia: pravo ta ekonomika. — 2014. — № 26 (35). — С. 29–35.

M34 **Матеріали 70-ї наукової конференції професорсько-викладацького складу економіко-правового факультету ОНУ імені І. І. Мечникова, присвяченої 150-й річниці Одеського національного університету імені І. І. Мечникова (25–27 листоп. 2015 р., м. Одеса) / МОН України ; Одес. нац. ун-т ім. І. І. Мечникова ; екон.-прав. ф-т ; відп. ред. О. О. Нігреєва. — Одеса : Астропрінт, 2015. — 284 с.**
ISBN 978-966-927-067-2

Збірник містить матеріали 70-ї наукової конференції професорсько-викладацького складу економіко-правового факультету Одеського національного університету імені І. І. Мечникова, присвяченої 150-й річниці Одеського національного університету імені І. І. Мечникова, що відбулася 25–27 листопада 2015 р.

Видання призначено для наукових працівників і викладачів, практикуючих юристів, бухгалтерів та економістів, аспірантів та студентів спеціальностей юридичного та економічного напрямків.

УДК 378.4(477.74):378.12(063)
ББК 74.584(4Ук-4Од-20)738.1я431

Наукове видання

МАТЕРІАЛИ

**70-ї наукової конференції професорсько-викладацького складу
ЕКОНОМІКО-ПРАВОГО ФАКУЛЬТЕТУ
Одеського національного університету імені І. І. Мечникова,
присвяченої 150-й річниці Одеського національного університету
імені І. І. Мечникова**

**25–27 листопада 2015 року
м. Одеса**

Українською, російською та англійською мовами

Відповідальний за випуск Нігреєва О. О.

Зав. редакцією Т. М. Забанова. Технічний редактор М. М. Бушин.
Дизайнер обкладинки В. І. Костецький. Коректор І. В. Шепельська

Формат 60×84/16. Ум. друк. арк. 16,51. Тираж 300 прим. Зам. № 723 (138).

Видавництво і друкарня «Астропрінт». 65091, м. Одеса, вул. Разумовська, 21
Тел.: (482) 37-07-95, 37-24-26, 33-07-17, 37-14-25

www.astroprint.odessa.ua; www.fotoalbum-odessa.com

Свідоцтво суб'єкта видавничої справи ДК № 1373 від 28.05.2003 р.